

**T.C.
ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**1980 SONRASI EKONOMİK KRİZ İLE BÜYÜME ARASINDAKİ
İLİŞKİ; TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Songül ALTINTAŞ

**Danışman
Doç. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ**

ADYAMAN- 2021

BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “1980 Sonrası Ekonomik Kriz İle Büyüme Arasındaki İlişki; Türkiye Örneği” başlıklı çalışmanın tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım tüm eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bu eserlere atıf yapılarak yararlanılmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01/03/2021

Songül ALTINTAŞ

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
1980 Sonrası Ekonomik Kriz İle Büyüme Arasındaki İlişki; Türkiye Örneği
Songül ALTINTAŞ
Adıyaman Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
ŞUBAT, 2021

Tarih boyunca köklü bir geçmişi bünyesinde barındıran, gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin bütün ülke ekonomilerini sirayeti altına alan ekonomik krizler, ülkelerin değişim, gelişim ve büyüme süreçlerinde her daim üzerinde hassasiyetle durduğu bir kavram olmuştur. Bu kavram geçmişten günümüze kadar sadece ülkelerin ekonomik sistemini etkilemekle kalmamış, toplumsal, psikolojik, siyasal sorunlar olan sosyoekonomik olguları da beraberinde getirerek kriz döneminin içinden çıkılmaz bir boyuta ulaşmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada, 1980 yılından sonra ülkemizde yaşanan ekonomik krizlerin büyüme üzerindeki etkisini incelerken, çalışmasının araştırmanın amacına ulaşabilmesi için Türkiye ekonomisinin kriz dönemindeki büyüme, işsizlik, ithalat, ihracat, kişi başına gelir, cari açık % gayrisafi yurtiçi hasıla verilerinin gösterimini; Türkiye İstatistik Kurumu, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı web arşivinden 1980’li yıllardan 2019 yılına kadar olan dönemi kapsayacak şekilde literatür taraması yapılarak güncel yıllık verilerin kullanılmasına özen gösterilerek elde edilmiştir. Kriz ve ekonomik büyüme ilişkisini ekonometrik analiz yöntemleri olan Dickey- Fuller, Phillips- Peron, Lumsdaine-Papell, DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) yöntemi ve FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square) modeli kullanılarak yapılmıştır. Oluşturulan bu modelde ARDL(Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif) sınır testi ve Maki Eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Analizler sonucunda elde edilen verilerde birim kök testi sonucunda değişkenlerden büyüme ve cari açık/gayrisafi yurtiçi hasıla verilerinin düzey derecesinde durağan $I(0)$ oldukları işsizlik, ithalat, ihracat ve kişi başına gelir değişkenlerinin birinci farkı alındıktan sonra durağan $I(1)$ oldukları görülmüştür. Uygulamaya konulan geleneksel birim kök testlerinden elde

edilen sonuçlarda serilerin $I(0)$ ve $I(1)$ düzeyinde gerçekleştiğinden dolayı çoklu yapısal kırılmaya neden olan birim kök testleri kullanılmış, test sonucu ise tüm değişkenlerin $I(1)$ düzeyinde olduğu, uzun dönemli ilişkinin var olduğu ve yapısal kırılmanın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenlerin istikrarlı olup olmadığı, Cusum ve Cusum Q grafikleriyle incelenmiş ve model % 5 düzeyinde anlamlı ve uzun dönemde istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Ekonomik Kriz, Konjonktür Dalga, Büyüme

ABSTRACT
Master's Thesis
With the Post-1980 Economic Crisis Relationship Between Growth; The
Case of Turkey
Songül ALTINTAŞ
Adıyaman University
Graduate Education Institute
Department of Economy
FEBRUARY, 2021

The economic crises, which have a deep-rooted history throughout history, and which have placed all the economies of the country, regardless of their level of development, have always been a concept that countries focus on in their processes of change, development and growth. This concept has not only affected the economic system of the countries from the past to the present, but also brought socioeconomic phenomena with social, psychological and political problems to reach an insurmountable dimension.

In this study, after 1980, when examining the impact on growth of the economic crisis in our country, studies of Turkey's economy to achieve the objectives of the research during the crisis period of growth, unemployment, import, export, per capita income, the representation of the current account deficit,% of gross domestic product data; Turkey Statistical Institute, Turkey Central Bank of the Republic of Turkey, the Treasury and the Ministry of Finance, Republic of Turkey Ministry of Development of the web archive 1980s by literature to cover the period until 2019 is achieved with special attention to the use of current-year data has been. The econometric analysis methods of the relationship between crisis and economic growth were Dickey-Fuller, Phillips-Peron, Lumsdaine-Papell, DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) method and FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square) model. ARDL (Delay Distributed Autoregressive) boundary test and Maki Cointegration tests were applied in this model. As a result of the unit root test in the data obtained as a result of the analysis, it is seen that the growth and current account deficit/gross domestic product data are stable at the level of $I(0)$ and they are stable $I(1)$ after taking the first difference of unemployment, imports, exports and income per capita variables. . In the results obtained from the traditional unit root tests put into

practice, unit root tests that cause multiple structural breakage were used because the series occurred at the $I(0)$ and $I(1)$ levels, the test result was that all variables were at the $I(1)$ level, there was a long-term relationship and It was concluded that there was a structural break. Whether the variables are stable or not was examined with Cusum and Cusum Q graphs and it was concluded that the model was significant at 5 % level and stable in the long term.

Key words: Crisis, Economic Crisis, Business Wave, Growth

ÖNSÖZ

Türkiye'nin tarih boyunca yaşadığı krizler ve o dönemin yaşam şartları her zaman ilgi alanım olmuştur. Bu nedenle bu alanda yayınlanan güncel yayınları takip etmeye çalışmakla birlikte, söz konusu Yüksek lisans tez konumu seçerken ilgi alanım olan ve kendimi daha iyi ifade ettiğim Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan ekonomik krizler üzerine çalışmamı yazmak istedim.

Tez çalışmamın başından sonuna kadar büyük titizlik ve hassasiyetle yürütülmesine gayret gösteren, desteğini, bilgisini ve yardımını hiçbir zaman esirgemeyen, engin görüş ve düşünceleriyle çalışmamı yönlendiren, yapıcı eleştirisiyle çalışmama tamamlayıcı katkıda bulunan gerek lisans gerekse yüksek lisans yıllarımda idolüm olan danışmanım ve değerli hocam sayın Doç. Dr. Yusuf Ekrem Akbaş'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Covid-19 salgını dönemi içerisinde yaşadığımız zorlu çalışma koşullarında çalışmamı her daim destekleyen, manevi desteğini esirgemeyen Gerger Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Müdürümüz sayın Fatma Kartal'a ve iş arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Her daim dimdik duruşuyla benim yanımda olan, kararlarıma her daim saygı gösteren, sevgisini her zaman kalbime hissettiren, tez çalışmaları sürecinin getirmiş olduğu zorlu süreçteki sıkıntıları büyük sabır ve meşakkatle atlatmada yardımcı olan en büyük destekçilerim evimizin direği canım babacığım Ömer ALTINTAŞ'a, anneciğim Firdevs ALTINTAŞ'a ve kardeşlerim Yasemin ÖZTEKİN, Aysel DEMİR, Sümeyra, Muhammed ve Mustafa'ya sonsuz teşekkürlerimi eda edip, sevgilerimi sunuyorum.

Bu çalışmanın ekonomik kriz ve büyüme konusunda araştırma yapacak tüm araştırmacılara yol göstermesi dileğimle...

Adıyaman, Şubat, 2021

Songül ALTINTAŞ

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI

Ekonomik kalkınma açısından ülkelere yapılan yatırımlar, büyüme ve kriz ilişkisini son derece önemli kılmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde kriz ve büyüme olgularının birlikte çok az çalışmaya konu olduğu, genellikle bu olgularının tek başına çalışma konusu olduğu görülmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenler daha önce birçok çalışmaya konu olmasına rağmen uygulanan yöntemlerin ekonomik kriz ve büyümeyi analiz etmede yetersiz olması ve gereken önemin verilememesi bakımından önemli bir ayrıntı oluşturacaktır. Bu nedenle yaptığım açıklamaların daha ayrıntılı uç noktalara değinmesi bakımından literatüre önemli katkı sunacağı ve konuyla ilgili yeni nesil araştırmacılara yol göstermesini hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerin sadece ülke ekonomisinde meydana gelen konjonktür dalgalanmalarla açıklanmasıyla değil, ülke içerisinde gerekli rezervlerin olmadığı, yapısal bozulmaların olduğu, siyasi kargaşa ortamından uzak durulmadığı, toplumsal refahın maksimum düzeye erişiminin sağlanmadığı, enerji ve sermayede dışa bağlı olduğu gerçeğini makroekonomik göstergelerle gözler önüne sermektir. Bu nedenle krizi sadece bir nedene bağlamak etik bir davranış olmayacaktır. Türkiye ekonomisinin küresel boyutta global ekonomi olma yolundaki ilk adımı ülke ekonomisinin sadece iktisadi açıdan değerlendirmekle değil iktisadi sorunlarla birlikte sosyal, siyasi ve idari boyutlarıyla inceleyip, yapısal çözümler üretebilecek politikaları doğru ve zamanında uygulayarak ülke ekonomisinin istenilen düzeye ulaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla 1980 yılı ve sonrasında Türkiye’de yaşanan ekonomik kriz dönemlerinde makroekonomik değişkenler olan ihracat, ithalat, işsizlik, tüfe ve cari açık / gayrisafi yurtiçi hasıla’nın büyüme üzerindeki etkilerine değinerek aralarındaki ilişkiyi zaman serisi yöntemleri kullanarak tespit etmektir.

İÇİNDEKİLER LİSTESİ

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	viii
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
TABLolar LİSTESİ.....	xvi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xvii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLARIN TEORİK ÇERÇEVEDE İNCELENMESİ

1.1. EKONOMİK KRİZ KAVRAMI	4
1.1.1. Ekonomik Krizin Özellikleri.....	7
1.1.2. Ekonomik Krize Sebep Olan Gelişmeler	8
1.2. EKONOMİK KRİZİN ÇEŞİTLERİ	9
1.2.1. Reel Sektörde Oluşan Ekonomik Kriz:.....	11
1.2.1.1. Mal ve Hizmet Piyasalarındaki Krizler:.....	11
1.2.1.2. İşgücü Piyasasında İşsizlik Krizi:.....	12
1.2.2. Finansal Krizler:	12
1.2.2.1. Para Krizleri:	14
1.2.2.2. Bankacılık Krizleri:	16
1.2.2.3. İkiz Krizler:	16
1.2.2.4. Sistemik Finansal Krizler:	17
1.2.2.5. Dış Borç Krizleri:.....	17
1.2.2.6. Global Krizler:	18
1.2.2.7. Borsa Krizleri:.....	18
1.2.2.8. Mali Krizler:.....	18
1.3. KONJONKTÜR DALGALANMA TEORİSİ	19
1.4. KONJONKTÜR DALGALANMA TEORİSİNİN ÇEŞİTLERİ	21
1.4.1. Keynes'in Konjonktür Teorisi.....	21
1.4.2. Monetarist Konjonktür Teorileri	23

1.4.3.Yeni Klasik Konjonktür Teorileri.....	24
1.4.4. Reel Konjonktür Teorisi (Reel İş Çevrimleri).....	24
1.4.5. Yeni Keynesci Konjonktür Teorileri.....	25
1.5. KRİZ İLE KONJONKTÜREL DALGALANMA ARASINDAKİ İLİŞKİ..	26

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜMENİN TEORİK ÇERÇEVESİ

2.1. BÜYÜME KAVRAMI VE ETKİLERİ.....	27
2.2. BÜYÜMENİN KAYNAKLARI	27
2.2.1. Beşeri Sermaye ve Fiziki Sermayenin Tanımlanması	28
2.2.2. Teknolojik Gelişme	29
2.2.3. Büyümenin Etkileri	30
2.3. İKTİSADİ BÜYÜME VE İKTİSADİ KALKINMA	31
2.4. İKTİSADİ BÜYÜMENİN ÖLÇÜLMESİ VE MİLLİ GELİR TAHMİN YÖNTEMLERİ	33
2.5. İKTİSADİ BÜYÜMENİN KAYNAKLARI	34
2.5.1. İç Kaynaklar.....	34
2.5.2. Yatırım.....	35
2.5.3. Tasarruf	35
2.5.4. Tüketim.....	38
2.5.5. Sermaye Stoku ve İşgücü Stoku	39
2.5.6. Teknolojik İlerleme.....	40
2.5.7. Beşeri Sermaye	41
2.5.8. Dış Kaynaklar	41
2.5.8.1. Dış Ticaret	42
2.5.8.2. Sermaye Hareketleri.....	43
2.6. İKTİSADİ BÜYÜMEYE TEORİK YAKLAŞIMLAR.....	45
2.6.1. Klasik Büyüme Teorisi	46
2.6.1.1. Adam Smith'in Geliştirdiği Büyüme Modeli:	47
2.6.1.2. David Ricard'nun Geliştirdiği Büyüme Modeli:	48
2.6.1.3. Robert Malthus'un Geliştirdiği Büyüme Modeli:	50
2.6.2. Sosyalist Büyüme Modeli	50
2.6.2.1. Karl Marx'ın Geliştirdiği Büyüme Modeli:	51

2.6.3. Harrod-Domar Büyüme Modeli	52
2.6.4. Neo-Klasik Büyüme Teorisi	54
2.6.4.1. Robert Solow'un Geliştirdiği Büyüme Modeli:.....	54
2.6.5. İçsel Büyüme Teorisi	57
2.6.5.1. Temel AK Modeli.....	57
2.6.5.2. Bilgi Birikim Modeli	58
2.6.5.3. Beşeri Sermaye Modeli	59
2.6.5.4. Ar-Ge Modeli.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI EKONOMİK KRİZ İLE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

3.1. 1980'Lİ YILLARDA EKONOMİK KRİZİN GELİŞİMİ	60
3.1.1. 1980 Ekonomik Krizin Türkiye Ekonomisine Yansıması.....	62
3.1.2. 1980 Ekonomik Kriz İçin Türkiye'de Uygulana Politikalar ve Sonuçları	67
3.2. 1994 EKONOMİK KRİZİN GELİŞİMİ	68
3.2.1. 1994 Ekonomik Krizin Türkiye Ekonomisine Yansıması.....	71
3.2.2. 1994 Ekonomik Kriz İçin Türkiye'de Uygulanan Politikalar ve Sonuçları	75
3.3. 1998-1999 EKONOMİK KRİZİNİN GELİŞİMİ	76
3.3.1. 1998-1999 Ekonomik Krizinin Türkiye Ekonomisine Yansıması	77
3.3.2. 1998- 1999 Ekonomik Kriz İçin Türkiye'de Uygulanan Politikalar ve Sonuçları	79
3.4. KASIM 2000 VE ŞUBAT 2001 YILLARINDA EKONOMİK KRİZİN GELİŞİMİ	81
3.4.1. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Yıllarında Ekonomik Krizinin Türkiye Ekonomisine Yansıması	84
3.4.2. 2000-2001 Ekonomik Kriz İçin Türkiye'de Uygulanan Politikalar ve Sonuçları	87
3.5. 2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİN GELİŞİMİ.....	90
3.5.1. 2008 Küresel Ekonomik Krizin Türkiye Ekonomisine Yansıması	92
3.5.2. 2008 Küresel Ekonomik Kriz için Türkiye'de Uygulana Politikalar ve Sonuçları	95

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE TEMEL BULGULAR

4.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	99
4.1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	99
4.1.2. Model ve Veri Seti	100
4.1.3. Uygulanan Yöntemler.....	101
4.1.3.1. Birim Kök Testleri.....	102
4.1.3.1.1. Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi	103
4.1.3.1.2. Phillips-Perron(PP) Birim Kök Testi.....	105
4.1.3.1.3. Lumsdaine-Papell Birim Kök Testi.....	105
4.1.3.2. Eşbütünleşme Testleri	107
4.1.3.2.1. ARDL Eşbütünleşme Testi.....	107
4.1.3.2.2. Maki Eşbütünleşme Testi.....	108
4.1.3.3. Tahminciler	110
4.1.3.3.1. ARDL Sınır Testi	110
4.1.3.3.2. DOLS Testi	111
4.1.3.3.3. FMOLS Testi.....	112
4.2. LİTERATÜR İNCELEMESİ.....	112
4.3. TEMEL BULGULAR.....	123
4.3.1. Birim Kök Testlerinin Sonuçları.....	123
4.3.1.1. ADF ve PP Test Sonuçları.....	124
4.3.1.2. Lumsdaine-Papell Birim Kök Test Sonuçları	125
4.3.2. Eşbütünleşme Test Sonuçları.....	131
4.3.2.1. ARDL Eş bütünleşme Test Sonuçları	131
4.3.2.2. Maki Eş Bütünleşme Test Sonuçları	132
4.3.3. Tahminci Test Sonuçları	133
4.3.3.1. ARDL Sınır Test Sonuçları.....	133
4.3.3.2. DOLS ve FOMLS Test Sonuçları.....	136
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	138
KAYNAKÇA	142
ÖZGEÇMİŞ.....	171

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABS	: Varlığa Dayalı Menkul Kıymetler (Asset Backed Securities)
ADF	: Birleştirilmiş Dickey– Fuller Birim Kök Testi(Augmented Dickey–Fuller Unit Root Test)
A.e.	: Aynı Eser
A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülkeler
Ar-Ge	: Araştırma-Geliştirme
AIG	: Amerikan International Group
API	: Açık Piyasa İşlemleri
ARDL	: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BKVK	: Bankacılık Kesimine Verilen Krediler
CLO	: Teminatlandırılmış Kredi Yukumlulukleri(Collateralized Loan Obligation)
CDS	: Kredi Temerrut Swapları(Credit Default Swap)
DOLS	: Dynamic Ordinary Least Square
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ECT	: Hata Düzeltme Terimi(Error-Correction Term)
EPM	: Ekonomik Parasal Birlik
FED	: Federal Reserve
FMOLS	: Full Modified Ordinary Least Square
G.Ü	: Gelişmiş Ülkeler
G.O.Ü	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
İBS	: İç Borç Stoku
İİKO	: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labor Organization)

LP	: Lumsdaine-Papell Birim Kök Test
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
MB	: Merkez Bankası
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma (Organization For Economic Co-operation And Developmnt)
OLS	: Ordinary Least Squares
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of the Petroleum Exporting Countries)
PP	: Philip Perron
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TL	: Türk Lirası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development)
ÜFE	: Üretici Fiyat Endeksi
WIR	: Dünya Yatırım Raporu (World Investment Report)
WTO	: World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)
WB	: World Bank-Dünya Bankası

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Başlıca Büyüme Teorileri ve Özellikleri	45
Tablo 2: 1980-1989 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri.....	65
Tablo 3: 1990-1996 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri.....	72
Tablo 4: 1997-1999 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri.....	77
Tablo 5: 2000- 2007 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri.....	85
Tablo 6: 2008-2019 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri.....	93
Tablo 7: Analizde Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları	101
Tablo 8: ADF ve PP Durağanlık Sabit Test Sonuçları.....	124
Tablo 9: ADF ve PP Durağanlık Trendli ve Sabitli Test Sonuçları	125
Tablo 10: Lumsdaine-Papell Birim Kök Testi Model Sonuçları	126
Tablo 11: ARDL Eşbütünleşme Test Sonuçları.....	131
Tablo 12: Maki Eş Bütünleşme Test Sonuçları.....	132
Tablo 13: ARDL Sınır Test Uzun Dönem Sonuçları (F Testi)	133
Tablo 14: ARDL Sınır Test Kısa Dönem Sonuçları (F Testi).....	134
Tablo 15: Kırılmalı FMOLS- DOLS.....	136

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Kriz Kavramının Farklılıklarını Belirten Ekonomik Kriz Çeşitleri	10
Şekil 2: Kondratieff'in Ortaya Koyduğu Konjonktür Dalgalanma Dönemleri	20
Şekil 3: Üretim Olanakları Eğrisi	31
Şekil 4: A. Smith'in Büyüme ve Durgunluk Süreçleri	48
Şekil 5: Lumsdaine-Papell Birim Kök Testi Grafikleri.....	129

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: 1980-1989 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri	65
Grafik 2: 1980-1989 Dönemlerinde Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (%)	66
Grafik 3: 1990-1996 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri	73
Grafik 4: 1990-1996 Dönemlerinde Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (%)	74
Grafik 5: 1997-1999 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri	78
Grafik 6: 1997-1999 Dönemlerinde Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (%)	79
Grafik 7: 2000-2007 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri	85
Grafik 8: 2000-2007 Dönemlerinde Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (%)	87
Grafik 9: 2008-2019 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri	93
Grafik 10: 2008-2019 Dönemlerinde Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (%)	95
Grafik 11: Cari açık/ gsyh Sabitli	129
Grafik 12: Cari Açık/gysh Sabitli ve Trendli	129
Grafik 13: Büyüme Sabitli	129
Grafik 14: Büyüme Sabitli ve Trendli	129
Grafik 15: İhtacat Sabitli	129
Grafik 16: İhtacat Sabitli ve Trendli	129
Grafik 17: İthalat Sabitli	130
Grafik 18: İthalat Sabitli ve Trendli	130
Grafik 19: İşsizlik Sabitli	130
Grafik 20: İşsizlik Sabitli ve Trendli	130
Grafik 21: Tüfe Sabitli	130
Grafik 22: Tüfe Sabitli ve Trendli	130
Grafik 23: CUSUM Eğrisi	135
Grafik 24: CUSUM Q	135

GİRİŞ

24 Ocak 1980 tarihinde mevcut iktisadi koşulları değiştirip, liberal ekonomiye geçmek isteyen Türkiye ekonomisi günümüze kadar geline zaman periyodu içerisinde birçok dalgalanmayla karşı karşıya kalmıştır. Gerek mali gerekse toplumsal yapıda farklı etkileşimlere neden olan bu dalgalanmalar iktisad literatüründe kriz olarak adlandırılmış ve ülke ekonomisini çok farklı perspektifte etkilemiştir. Konu ile ilgili yapılan değerlendirme Türkiye perspektifinde ele alındığında; Türkiye Cumhuriyeti Devletinin temellerinin atıldığı 1923'lü yıllardan 1980'li yıllara kadar geçen süre zarfında ithal ikameci anlayışının hüküm sürdüğü görülmektedir. 24 Ocak kararları ile birlikte dışa açılma, serbest ticaret, uluslararası ticari entegrasyon sağlanarak, ihracatta sanayi mallarının ön plana çıktığı, ithalatta ise ara ve yatırım mallarının ön planda tutulduğu görülmektedir. Bu durum ülke ihracatının artmasına, ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasına ve yeni ticari pazar ağlarının gümrük tarifelerinin vergisiz ulaşma imkânı sunmaktadır.

Bu çalışmanın kapsamı; Türkiye'de kriz döneminde ve sonrasında ekonomiye katılan değişkenlerin ani ve duyarsız değişimlerinin büyümeyi nasıl etkilediği üzerinde durarak büyümenin nasıl bir seyir izleyeceğini kestirmek amacıyla ekonomik verilere zaman serisi yöntemi uygulanarak çalışmanın sınırları oluşturulmuştur.

Çalışmanın hipotezi; ekonomik ve siyasi krizlerin büyüme üzerindeki etkisidir. Bu bağlamda, ekonomik ve siyasi krizleri temsil etmek amacıyla kukla değişkenleri kullanılacak ve bu kukla değişkenlerin büyüme üzerinde etkili olup olmadığı belirlenmeye çalışılacaktır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çalışmanın kavramsal ve teorik çerçevesi çizilecektir. Bu bağlamda ilk olarak ekonomik kriz olgusu anlatılacaktır. Daha sonra krizin özellikleri, oluşumu, nedenleri ve çeşitleri sınıflandırılarak anlatılacaktır. Ardından güncel konjoktür dalgalanma teorisine giriş yapılarak farklı bakış açılarından incelenmesi ve temel farkları incelenerek oluşan ekonomik krizler ile ilişkisi sorgulanacaktır.

İkinci bölümde iktisadi büyüme kavramına ait kaynaklara yer verilerek, iktisadi kalkınma ile temel ilişkisi anlatılacaktır. Ardından, iktisadi büyümeye yönelik modellerin temel özellikleri yorumlanacaktır.

Üçüncü bölümde; serbest piyasa ekonomisinin geçiş sürecini tamamlayan ekonomiler bir bütün olarak ele alınarak günümüze kadar geline süre zarfında farklı büyüklüklere ve etkilere sahip krizlerin global boyutta temel özellikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Daha sonra ise 1980'den günümüze kadar Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin özellikleri ayrıntılı bir şekilde incelenerek, krizin ekonomiye yansımalarının ne derece etkili olduğu üzerinde durulacaktır. Kriz öncesi ve sonrasında Türkiye'nin makroekonomik durumu kapsamlı bir şekilde ele alınarak söz konusu ortaya çıkan sorunların ne olduğunu üzerinde analizler yapıp, bu sorunların çözümü için ortaya konulan politikaların ekonomiyi düzeltmek için yeterli olup olmadığı hakkında bilgiler kapsamlı bir şekilde açıklanacaktır.

Dördüncü bölüm içerisinde konuyla ilgili literatür taraması yapılacaktır. Ayrıca ilk üç bölümde ifade edilen değişkenlere ait bilgiler, ekonometrik yöntemlerin veri seti ışığında açıklanarak, Türkiye ekonomisinde yer alan büyüme, ihracat, ithalat, işsizlik, tüfe ve cari açık/ gayrisafi yurtiçi hasılayla ilgili veriler tablo yardımıyla açıklanacaktır. Bulgular kısmında ise; ilk olarak yapısal kırılmaları dikkate almayan birim kök testi, eşbütünleşme testi ve tahminci yöntemleri kullanılmıştır. Daha sonra ise ekonomik ve siyasi krizlerin büyüme üzerinde etkisinin olup olmadığını test edebilmek amacıyla lumsdaine-papell, maki eşbütünleşme ve kırılmalı yöntemler kullanılarak bu kriz tarihlerinin büyüme üzerinde etkili olup olmadığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak istatistiksel olarak değişkenler deterministik öğelerden ve kriz olgusundan arındırıldıktan sonra durağanlık mertebeleri Dickey-Fullere, Phillips-Peron ve Lumsdaine-Papell birim kök testi yöntemleri kullanılarak test edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra, çalışmada kullanılan değişkenlere uygulanan birim kök testlerinin sonucunda, serilerin durağanlık mertebeleri birbirinden farklı çıktığından dolayı ve seriler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi amacıyla ARDL eşbütünleşme testine tabi tutulmuştur. Daha sonra yapısal kırılmanın var olduğu durumlarda serilerin eşbütünleşme ilişkilerinin varlığının test edilmesi amacıyla Maki eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Serilerin içsellik sorununu ve uzun dönem katsayılarını test edilebilmesi için ARDL sınır testine tabi tutulmuş ve eş-bütünleşmeye yönelik test ve yönelimin kestirimine ait FMOLS ve DOLS vektörlerin tespiti yapılmıştır. Uygulanan testler sonucunda değişkenlerin anlamlılık düzeyleri ortaya konulmuş ve kırılma

tarihlerini hangi olaylardan sonra meydana geldiği elde edilen kapsamlı sonuçlarla yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLARIN TEORİK ÇERÇEVEDE İNCELENMESİ

1.1. EKONOMİK KRİZ KAVRAMI

Günümüz ekonomi dinamiklerinin en büyük sorunlarından biri haline gelen krizler; globalleşen dünya ekonomilerinin birbirine entegre olması nedeniyle ülke içi veya ülkeler arası politikalarda her daim var olan, etkisi uzun yıllar hissedilen bu dinamik etkisi sebebiyle adından farklı alanlarda (ekonomik, bilimsel ve sosyolojik) sıkça söz ettiren, ekonomistlerin üzerinde hassasiyetle çalıştığı araştırmalara konu olmaktan geri durmayan kuramlar bütünüdür. Kriz kavramının anlamını evrensel bir boyutta incelediğimizde; etimolojik kökeni Yunanca ‘krisis’ kelimesine dayanan “karar, hüküm, hastalığın dönüm noktası” gibi anlamları içeren, Çince iki sembol “tehlike” ve “fırsat” olarak kullanılmaktadır. Sosyal bilimlerden “buhran ve bunalım” kelimeleriyle eşanlamlı kullanılan beklenmedik bir anda ortaya çıkan kötüye gidiş yönündeki gelişme gibi açıklanması oldukça güç kavramlarla kullanılan, Türk Dil Kurumu tarafından “Bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönemi” ifade eden süreci kapsamaktadır (Yılmaz, 2014: 44-45). Ekonomik kriz, mevcut duruma ait durağan veya durağan olmayan anlık değer birimlerinin periyodik bir şekilde sürüp sürmeyeceğinin ortaya çıktığı ve anlık kararların bu durağan veya durağan olmayan verilerin bir yönlenmeye bağlı olup olmayacağının belirlendiği bir an olarak ifade edilmektedir (Brunkhorst, 1995: 126). Günümüzde alışagelmış şekilde kullanılan ekonomik kriz terimi ise, ‘Ekonomilerde belirli bir süre içerisinde uygulanan politikaların istikrarsızlığı sonucunda meydana gelen ani dönüşümler tehlikeli, güç dönem olarak’ ifade edilir (Hank vd. 1986: 369). Ekonomik kriz, önceden bilinmeyen ya da öngörülme-yen herhangi mal, hizmet, faktör veya döviz piyasalarının işleyişinde meydana gelen fiyat ya da miktarlardaki dalgalanmalar sonucunda kabul edilen değişimdir. Bir başka ifade ile finans piyasalarındaki yatırımcılar ülkenin içinde bulunduğu riskli durum karşısında beklentilerini, ülke ekonomisine yaptığı spekülasyon atakları sonrasında başlatarak, oluşan atakların yoğunluk düzeyine göre şiddetlendirir (Kibritçioğlu, 2001: 5). Bu durum ekonomik kriz olgusunu; kişi veya toplulukları etkisi altına alan,

beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan, zamanın belirli bir döneminde kısa, orta veya uzun vadede kendini göstermekten geri kalmayan bir tehlike şeklinde tanımlanmaktadır. Gelişen ekonomi süreci; mal ve hizmet piyasalarındaki arz ve talep dengelerinde meydana gelen olumsuzluklarla oluşan karşılıklı etkileşimlerle, ekonomik unsurlar arasında etkileşim kopukluğuna uğraması şeklinde kendini gösterir (Cankay, 1995: 163). Ekonomik kriz üzerine yapılan tanımlardan yola çıkarak edinilen bilgilerde krizin açıklanmasında tam olarak bir görüş birliği yoktur.

1800'lü yılların ekonomi koşulları baz alınarak kriz tanımı incelendiğinde 1815-1825 yılları arasında Latin Amerika'daki kolonilerin ihtiyaç üstü mal ihracatı ve sanayi devrimiyle birlikte yeni teknolojilerin kullanılması üretimi arttırmıştır. Bu durum ise Marksist kapitalist sistemin aşırı üretim eğilimi görüşüyle açıklanmaktadır. 1800'lü yıllardan önce yaşanan krizler; tarımsal, doğal afetler, devletlerin aşırı tedbirlerinin toplumlar nezdinde gelirin veya edinilen malların azalması, kitlelere yetmemesi şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu nedenle 1800'lü yıllarda gerçekleşen krizlerin finansal krizler ile benzerlik göstermesi söz konusu değildir (Cicioğlu ve Yıldız, 2018: 33). Bu yüzyıl içerisinde farklı ölçekli küresel sermayenin ekonomi platformlarında yaklaşık olarak 20 adet kriz meydana geldiği gözlenmiştir. 1800'lü yılların krizleri günümüz terminolojisine uyarlandığında en önemli üç krizin ön plana çıktığı görülmektedir. Geçmişte yaşanan bu önemli krizlerden kısaca bahsedilecek olunursa;

-1825 Krizi: Küresel ölçekte hissedilen ve ilk kriz olma özelliğini taşıyan bu kriz; İngiliz sermayesini yönlendiren bankaların Latin Amerika operasyonlarında giriştikleri hatalı yatırımlar sonucunda oluşan zararlarının telafi etmek amacıyla yükseltelen kredi hacminin getirdiği faiz yükünü ödeyememesi sonucunda oluşmuştur. Aynı zamanda Latin Amerikalı yatırımcılar, mevcut kredilerinin yanı sıra yeni kredi taleplerinin de İngiliz kanadından onaylaması sonucunda ödeme dengelerinin altüst edildiği görülmüştür. İngiliz piyasaları bu krizin etkisini 1932 yılına gelindiğinde atlatılabildiği, kredi reformları ve yatırım güvenlik analizlerinin bu dönemde güncel piyasa şartlarına adapte edildiği görülmüştür (Aktan ve Şen, 2001: 5).

-1857 Krizi: Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avustralyalı şirketlerin başta altın ve nadir toprak elementleri olmak üzere maden sektöründe gösterdiği başarılı rezerv tespiti ve işletim çalışmalarıyla daha fazla kazanç elde etmek isteyen Avrupa kaynaklı yatırımcıları bu bölgeye çekmek istemesi ve bu bölgedeki çok sayıdaki firmanın yaptığı

yüksek spekülâtif ataklar sonucunda ABD ve Avrupa ülkelerinin hammadde ve para politikalarının kriz ile karşı karşıya bıraktığı görülmüştür. Krizin etkisini ise 1825 krizinde olduğu gibi regülasyon çalışmaları ile mevcut şartları düzenleyerek atlatılmıştır (Calomiris ve Schweikart, 1991: 808-809).

-1929 Krizi: İktisat tarihinin en derin krizi olma özelliğine sahip olan 1929 krizinin ortaya çıkmasında iki nedenin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan *birincisi*; Birinci Dünya Savaşından derinden etkilenen, Avrupa ülkelerininin savaş sonrasında oluşan; insan kaybının fazla olması, kaynaklarının yok olması, üretim faktörlerinin azalması ve emeğin değerli kılınması ülke ekonomilerine çok ağır maliyetler yükleyerek enflasyonist bir süreç yaşanmasına ve fakirliğin artmasına yol açmıştır (Nere, 1980: 3). Avrupa ülkeleri ekonomide oluşan para ihtiyacını karşılayabilmesi amacıyla altın standardını terk ederek karşılıksız para basımını başlatmıştır. Ancak karşılıksız para basımı ekonomilerde enflasyonun şiddetlenmesini beraberinde getirerek yatırımcıların sermayelerini altın karşılığı para basmayı sürdüren ABD'nin finans sistemine yöneltmiştir (Eğilmez, 2009: 58). Krizin *ikincisi* nedeni ise; Avrupa ülkelerinde işlemlerini sürdüren çok sayıda bankanın para politikalarında gözledikleri olumsuz hava sonrasında uyguladıkları sert ve korumacı politikaların o dönem dışa bağıllığı üst seviyede olan New York borsasındaki hisselerinin ani ve dirençsiz düşüşlerine neden olmuştur. Bu olumsuz koşullardan etkilenen New York borsası diğer borsaları da aynı şartlarda etkileyerek bütün ABD ekonomisini çok kısa bir sürede etkisi altına almıştır. 1929 yılında tarihte “Büyük Depresyon” olarak adlandırılan çöküşte bankalarda ciddi iflasların yanı sıra borsa çöküşlerinin, toplam üretim ve tüketimin ülke çapında % 40'lık azalmaların olduğu gözlenmiştir. 1929 buhranı ülkede ekonomik bunalımla birlikte intihar ve boşanma oranlarının en yüksek düzeylere ulaştığı birçok toplumsal sorunlarda berebarinde getirmiştir (Aktan ve Şen, 2001: 6).

Mevcut literatür içerisinde yer alan ekonomik kriz kavramı reel iktisat krizlerinin açıklanmasında önemli rol oynamaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında özellikle savaş sanayisinde başlayarak evrensel boyutlara ulaşan iktisadi hareketlilik eğilimi, OECD ülkelerinin içinde bulunduğu 1947 ve 1948'li yıllarında genişleyerek, 1970'li yılların başlarında büyüme konjonktürünü kesintisiz olarak sürdürmüştür. Belirtilen tarih aralığında küresel büyüme konjonktürüne bağlı olarak ekonomik kriz kuramlarını konu alan gerek akademik gerekse gündelik hayatta yer alan ekonomi kökenli çalışmalarda da

bir duraklama dönemi gözlenmiştir (Cankay, 1995: 171). 1970'lerin başında yaşanan küresel bazlı petrol şokları ve sanayinin belirli süreli daralmasında etkisiyle büyüme konjonktürü tekrar yön değiştirmiştir. Bu değişimden etkilenen toplumsal yapı içerisinde yer alan akademik çevreler bu daralmaya paralel olarak ekonomik kriz kuramlarına ait tartışmalara başlamışlardır.

1.1.1. Ekonomik Krizin Özellikleri

Ekonomik krizlerin günümüzdeki anlamını almasıyla birlikte, geçmiş dönemde meydana gelen krizlerin ülke içi veya ülkelerarası ilişkilerin kıtlık veya ülkelerde gözlenen doğal afetlerden kaynaklandığı şeklinde ifade edilmiştir. Günümüzde uygulanan para politikaları sonucunda meydana gelen rutin değişimler ve bu değişimlerin yarattığı etkiler (örneğin haftalık veya aylık bazda tahvil değerlerinin düşmesi veya döviz değerlerinin periyodik bir şekilde artış ve azalış göstermesi vb.) ekonomik kriz olarak ifade edilmemelidir. Ekonomik krizler tanımlanırken ekonomilerde beklenmedik bir anda ortaya çıkan ve ileriki dönemlerde ciddi sorunlar teşkil eden problemler olarak düşünülmelidir (Aktan ve Şen, 2001: 1225-1230). Ekonomik kriz meydana geldiğinde mal-hizmet, üretim faktörleri veya döviz piyasası fiyatları, ulusal para biriminin değeri çeşitli nedenlerle konjonktürel dalgalanma göstermesi sonucunda ekonomik faaliyetleri yavaşlatmakla birlikte, ileriye dönük büyük belirsizliği ortaya çıkarmaktadır. Bu durum makro açıdan ülke ekonomisini derinden etkilemekle beraber mikro açıdan ise firmaları zor durumda bırakmaktadır.

Ekonomik kriz tanımından yola çıkarak ekonomik krizin özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Seçilmiş ve Sarı, 2010: 502);

- Ekonomik kriz, beklenmedik ani bir şekilde ortaya çıkan ve tahmin edilemeyen bir argümandır. Ancak bazı kesimlere göre Nükleer santral krizleri gibi krizlerin tahmin edilmesi olasıdır.
- Ekonomik kriz, örgütlerin amaç ve varlıklarını tehdit ederek korku, endişe ve paniğe yol açar.
- Ekonomik krizler kaçınılmaz bir olgu olmak birlikte yönetilememesi durumu örgütsel gelişimi zarara sokmaktan geri kalmaz.

- Ekonomik kriz, karar veren kişilerde gerilimi arttırır ve acil müdahale edilmediği takdirde örgütlerin üst düzey hedef ve varlığının tehlikeye girmesine neden olur.
- Ekonomik kriz kavramının kesinleştirilmiş çözümü veya formülünün varlığından söz edilemez, ekonomilerde yeniden oluşması muhtemeldir.
- Ekonomik krizin atlatılmasında gerekli bilginin ve zamanın bulunmaması durumunda, örgütle beraber üçüncü kişileride büyük oranda olumsuz etkilenmektedir.
- Ekonomik krizler iyi yönetildiğinde fırsata dönüşebilir.

1.1.2. Ekonomik Krize Sebep Olan Gelişmeler

Ülke ekonomileri yapıları nedeniyle birçok kriz ile karşı karşıya kalabilirler. Bu nedenle ekonomik krizler birçok sebeple meydana gelebilir. Ekonomik krizin nedenlerinden kısaca bahsedecek olursak;

- Reel sektör ve finans piyasalarında meydana gelen arz fazlalığı ya da talep daralması sonucunda ortaya çıkabilir. Gerek arz, gerekse talep krizinin ortaya çıkmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Üretimde hızlı bir daralma, fiyatlar genel seviyesinde ani düşme, iflaslar, işsizlik oranında ani artış, ücretlerde gerileme, borsada çöküş, spekülasyon hareketleri vb. faktörler ekonomik krizlerin başlıca örnekleridir. Ekonomik krizlerin nedeni, her zaman ekonomik nedenler olmayabilir. Örneğin, ülke düzeyinde ortaya çıkan deprem, sel gibi doğal afetler ekonomik krize neden olabilir. Bunun yanı sıra, devletin, ekonomiye devalüasyon, vergi oranlarının artırılması veya vergilere ağır yük yüklenmesiyle birlikte iktisadi araçların uygulanması krize davetiye çıkarır (Aktan ve Şen, 2001: 6).
- Siyasal istikrarsızlık, ekonomideki bunalım ve ekolojik dengelerin bozulması sonucunda oluşan değişimlerden kaynaklandığı söylenebilir. Örneğin, siyasi istikrarsızlık ve askeri müdahaleler sonucunda yaşanan hükümet bunalımları krizin en derin şekilde yaşanmasına ve ekonomilerin istenilen düzeye dönememesine neden olur. Aynı zamanda Küresel boyutta hızla oluşan değişim ve yeniliklerde krizin oluşumunu kolaylaştırmıştır. Küreselleşmenin sonucunda, ulusal ve bölgesel entegrasyonlara verilen ilgi sonucunda serbestleşen dış ticaret ortamında büyük pazarların sosyalizmi çökertmesi ve piyasa ekonomisinde geçişini tamamlayamayan

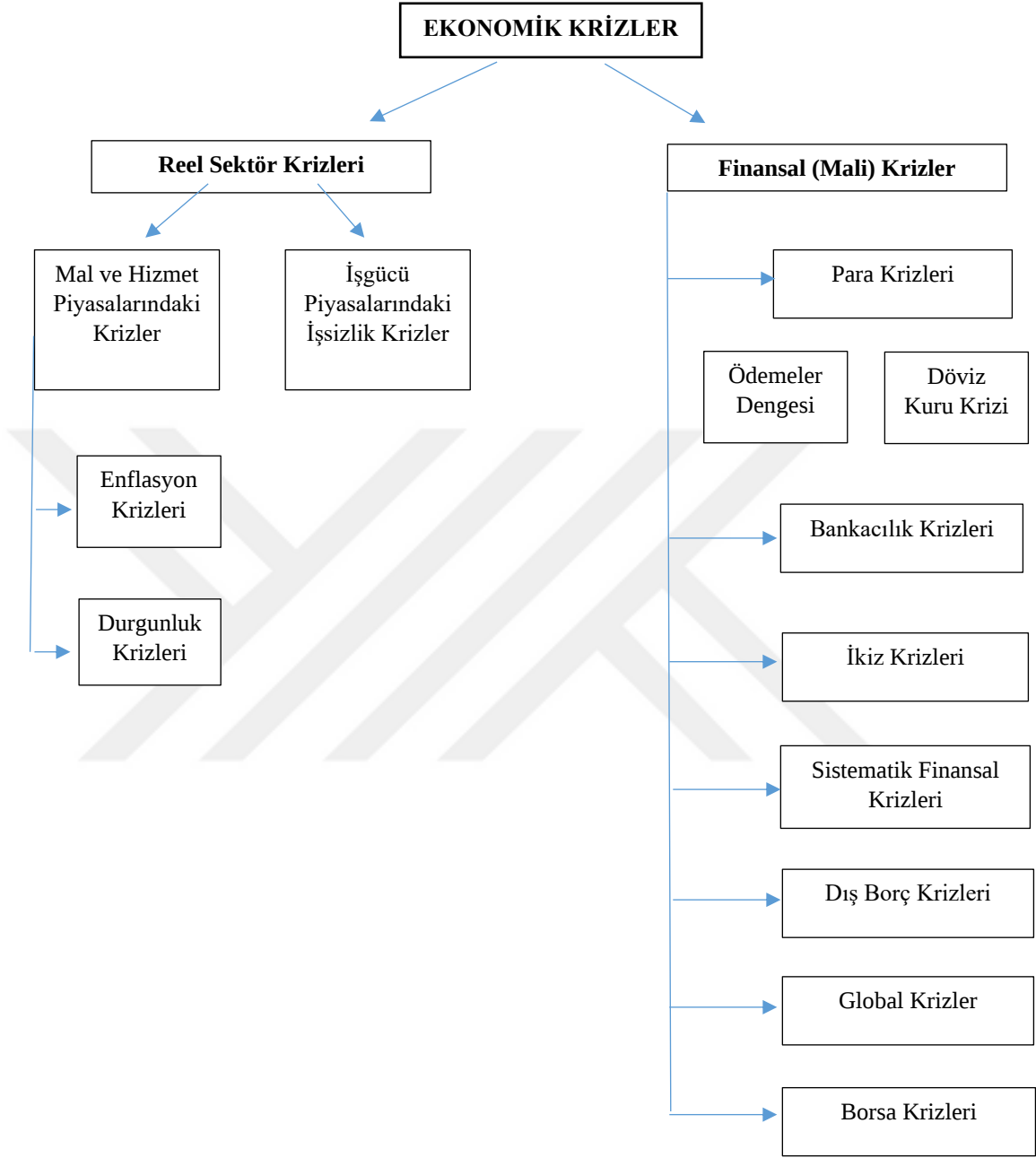
Ülkelerin pazar potansiyelindeki değişimler ekonomilerin tehlikeye girmesine neden olarak ekonomik krizlere davetiye çıkartmaktadır (Birinci, 2001: 1250).

- Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ve değişimi sonucunda oluşan, malzeme teknolojilerinin yenilenmesi ve teknolojiadaki buluşların yakalanılamaması kriz ortamını oluşturur. Dünyada teknolojik yenilikleri yakalayamayan ve teknolojik gelişimde geri kalmış ülkelerin ekonomik anlamda kendini gerçekleştirmeleri çok güçtür. Rekabet ortamında bilim ve teknoloji, ülkelerin gücünü belirleyen olgulardan bazılarıdır
- lke yönetiminin içyapısından kaynaklanabilir. Hiyerarşik yönetim yapısı, optimal büyüklüğe erişemeyen merkezîyetçi ve etkin olmayan yönetim sonucunda çağdaş tekniklerin uygulanmaması ekonomik krizin önüne geçilmesini güçleştirir (Kibiritçioğlu, 2001: 175).

1.2. EKONOMİK KRİZİN ÇEŞİTLERİ

Ekonomik kriz türlerini iki temel alanda incelenmesi mümkündür. Bunlar mal-hizmet ve işgücü piyasalarında oluşan dengesizlikle birlikte reel sektörün ve finans piyasalarının etkilenmesi fiyattaki dalgalanmaya sebep olarak finans krizini oluşturur (Kibiritçioğlu, 2001: 179). Ekonomik krize ait sınıflandırma Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Kriz Kavramının Farklılıklarını Belirten Ekonomik Kriz Çeşitleri

Kaynak: <https://dspace.gazi.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12602/176613/973ad54ec9c8744afb751bd6ceab662.pdf;jsessionid=AAF205DE7DFF50645A5EFC761BC6791A?sequence=1> adresinden alındı.

1.2.1. Reel Sektörde Oluşan Ekonomik Kriz:

Küresel veya yerel ekonomilerde mal, hizmet ve iş gücü piyasalarında meydana gelen önemli orandaki daralmaların piyasalarda arz ve talebi etkilediği, bu etkileşim sonucunda fiyatların, miktarların ve hane tercihlerindeki değişikliklerin ekonominin tümüne yayıldığını ve bu etkinin reel sektörü ciddi oranda etkilediği görülmektedir (Öksüzler ve Teyyare, 2010: 140-141). Reel sektör krizlerini ayrıntılı bir şekilde incelediğimizde aslında bu krizlerin üretim, tüketim, emek ve sermaye gibi kavramlardan kaynaklanarak meydana geldiği, bunların mikro iktisat teorileriyle açıklanabilir olduğu görülmektedir (Bakaç, 2019: 32-33).

1.2.1.1. Mal ve Hizmet Piyasalarındaki Krizler:

Reel sektör krizi ekonomi analizlerinde, mal-hizmet ve işgücü piyasalarının istihdamdan veya üretim miktarlarından oluşan şiddetli ve bir o kadar da ciddi daralmalardan kaynaklandığı görülmektedir (Kibritçioğlu, 2001: 170). Bununla birlikte mal ve hizmet piyasalarındaki krizleri kendi içerisinde ayrıntılı bir şekilde incelediğimizde enflasyon krizi ve durgunluk krizi olarak iki kısma ayırabiliriz.

i. Enflasyon Krizi:

Fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen sürekli artışa “**enflasyon**” yani “**yaşamın pahalılığı**” denilmektedir. **Enflasyon krizi** ise; mal ve hizmet piyasalarının enflasyona bağlı olarak fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışların belirli bir sınırın üstünde gerçekleşmesi olarak adlandırılır. Ülke ekonomisi enflasyon krizi ile karşı karşıya kaldığında mala olan talebi düşürerek satın alma gücünü azaltır. Bu durumda işsizlik oranı giderek artar ve gelir dağılımında adaletsizliğe neden olur. Böyle bir durumda ülke ekonomisinde ithal girdi fiyatları giderek yükselerek üretimin azalmasına ve döviz kurunun artmasına neden olur (Kibritçioğlu, 2001: 174). Bu etkileşim sonucunda enflasyon, işsizlik ve durgunluk gibi olaylar meydana gelir.

ii. Durgunluk Krizi (Resesyon):

Ülkenin büyüme hızı oranı, nüfus artış hızı oranından daha düşük düzeyde gerçekleşmesi sonucunda kişi başı milli gelirdeki değişimin aynı yerde kalmasına “**durgunluk yani resesyon**” denilmektedir. Kısaca Gayrisafi Yurt İçi Hasılanın en az iki çeyreklik (6 ay) süresi içerisinde büyümenin art arda negatif seyretmesi sonucunda oluşur. **Durgunluk krizi ise;** fiyatlar genel düzeyinde oluşan artışların, mal ve hizmet piyasalarında yatırımı teşvik edecek düzeyde gerçekleşmemesi sonucunda ekonomilerde yeterince yatırımların yapılamaması ve bu durum karşısında gayrisafi milli hasıladaki (GSMH) artışların minimum düzeylerde kalması olarak ifade edilmektedir (Erginay, 2003: 235).

1.2.1.2. İşgücü Piyasasında İşsizlik Krizi:

Zaruri ihtiyaçlarının karşılanması için çalışma isteği olan ancak iş bulunamaması sonucunda işsiz kalınmasına “**işsizlik**” denir. Ülkenin ekonomisi enflasyon ile karşı karşıya kaldığında yüksek faiz oranları, üretim maliyetlerinin artmasına ve yatırımların azalmasına neden olduğundan dolayı ülke ekonomisi istenilen düzeyde kalkınmayı sağlayamaz ve emek piyasası istenildiği düzeyde istihdam elde edemez, bu durum karşısında işgücü miktarında azalmalar meydana gelir. Bu azalma alışılmış seviyenin üzerinde seyretmesi durumuna da “**işsizlik krizi**” oluşur (Afşar, 2011: 3-4).

1.2.2. Finansal Krizler:

Finans piyasalarındaki döviz ve hisse senedi gibi önemli kağıtların fiyatında oluşan şiddetli dalgalanmalar sonucunda bankalara kredilerin geri ödenmemesi kredilerin aşırı değerlendirilmesi bankacılık sisteminde ciddi ekonomik sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Finans krizinin reel ekonomide yarattığı yıkıcı etkileri, piyasanın etkin işleyişinin önüne geçerek ekonomilerin gücünü bozup piyasalardaki çökmesine neden olmaktadır. Banka ya da banka dışı finans kesimi şirketlerin borç sorunlarıyla karşılaşmasına neden olur. Bu tür krizler bankacılık kesiminde ödememelerin

yapılmaması sonucunda bankaların ekonomik krizi teşvik etmesinden kaynaklanır. Çoğunlukla aktif fiyatların çöküşüyle belirginleşmektedir (Yay, 2001: 73-74).

Finans krizine neden olan görünürdeki faktörler ise; faiz oranındaki artışlar, belirsizliğin hız kazanması, aktif piyasaların bilançodaki etkisi ve bankacılık sektöründe yaşanan sıkıntılardır (Frederich, 2001: 33).

Finansal krizlerin niteliği, özellikle gelişmekte olan ülkelerde benzerlik göstermektedir. Bankaların müşterilerinin kredi risklerini enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde etkin ölçememesi durumunda kredi talebinin yoğun olduğu yatırımların aksamasıyla geri ödeme gücü yaşanmaktadır. Bankalarca kamu açığının finansmanı ise faizlerin artırılması sonucunda özel sektör kaynak maliyetlerinin yükseltilmesiyle gerçekleştirilir. Bu durum Bankaların enflasyonun yüksek seyrettiği dönemlerde kısa vadede biriktirip uzun vadede ise borç vermek istemeleri vade ve getiri uyumsuzluklarına neden olmaktadır. Bu durum Türkiye gibi ülkelerin gruplaşan bankacılık sisteminin grup içerisindeki kredi kullanımının yaygınlaşması riskleri arttırmaktadır (Toprak, 2004: 860).

Serbest piyasa ekonomisiyle gelişmekte olan ülkelerin siyasal sistemleri demokratikleştirilerek uyumlu hale getirilmiştir. Piyasa ekonomisinin geçişi 1990'lı yılların başında gerçekleşirken büyük zorlu ortamla birlikte fırsatları da beraberinde gelmiştir. Önceleri yalnızca bir ülke ekonomisinin tamamı devlet kontrolü altında olduğu durumdan, tercihlerin piyasa kararı yoluyla belirlendiği duruma geçilebilmek için planlı girişimler yapılmıştır (Stiglitz, 2002: 160).

Sovyetler Birliği 1990'lı yılların sonlarına doğru yıkılmasıyla birlikte, planlı ekonomi sistemini benimsemiş olan demir perde ülkelerinin özendirici yatırımlarda özel sektörü koruyucu önlemler olarak dışarıya açılan ekonomilerini liberal olma yolunda ilerletmişlerdir. Ülkelerin globalleşme olgusuyla karşılaşması sonucunda batı ekonomisi benimsenerek girişimler genellikle serbestleşme hareketlerinin hızlandığı ve gümrük engelinin kaldırılması şeklinde olmuştur. Arz yönlü politikaların 1980'li yılların sonuna doğru düşünceleri liberalleştirilmesi ve iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kaldırması durumundan olumlu etkilenmiştir (Dinler 2013: 20-21).

Gelişmekte olan ülkelerde finansal krizin en önemli nedeni Kamu harcamalarına dayanan genişletici maliye politikalarının uygulanmasıdır. Bu gibi ülkelerde yatırım yapan kişi ve kurumlar Kamu kesimi borçlanma gereği fazla olduğundan dolayı geleceğe dönük belirsizlik risk ortamı oluşmaktadır (Arıcan, 2002: 25). Aşırı borçlanan ülkeler

borç batağını kapatmak için yeniden borçlanmak durumunda kalmış bu durum ise ekonomilerinin borç kısır döngüsüne uğramasına neden olmuştur. Kamu harcama finansmanının karşılanması için alınan borçlar yatırım alanlarından çok ülke borcunun ödediği ve alınan krediler sonrasında oluşan faizlerin borçlarla eritilmesi ekonomileri çıkmaz bir kısır dönüye sokmaktadır (Öztürk ve Çakmak, 2002: 21).

Finansal krizin bu olumsuz dalgalanmaları ülkelerin borç yönetimini zorunlu kılmıştır. Borçlanmanın teknoloji altyapısını geliştireceğine inanan ülkelerin olumsuzluklardan korunması için riski ölçebilen profesyonel kadroları bünyesinde bulundurup, gerekli teknolojik donanımları elde etmesiyle başarıyı yakalayacağına inanmaktadırlar (Ateş, 2004: 195).

1.2.2.1. Para Krizleri:

Para krizleri; literatür dahilinde döviz krizleri ile birlikte işlenmektedir. Özellikle 90 sonrası yıllardan itibaren yaşanan krizler (örneğin 92-93 Avrupa Döviz Kuru Mekanizması Krizi veya 2001 Türkiye Krizleri) küresel ölçekte dünya ekonomilerinde kendinden sıkça söz ettirmiştir. Ortaya çıkan her bir kriz, kendinden önceki krizlerden farklı bir nedene dayandırılmış veya farklı ekonomik dinamiklere ortam dinamiklerine sahip olmaktadır. Böylelikle krizin farklı ve ortak özellikleri gün ışığına çıkmaktadır (Kaya ve Yılmaz, 2005: 77). Ülke parasındaki spekülasyon ataklar sonucunda oluşan devalüasyon “ülke parasının önemli oranda değer kaybetmesi” (IMF, 1998:74; IMF, 2002:4), piyasaya sabit döviz kuru sistemiyle katılan yatırımcıların aktiflerini ulusal para cinsinden yabancı para cinsine kaydırması Merkez Bankasının rezervlerini eritmiş, bu durum piyasada panik havasını oluşturarak parasal krizleri derinleştirmiştir (Delice, 2003: 57-60).

Para krizi spekülasyon ataklar, yabancı kaynak rezervindeki düşüşler ve ulusal paraya olan güvenin kaybolması sonucu ortaya çıkan beklenmedik ekonomik olaylardır (Frankel ve Andrew, 1996: 351). Para krizi özellikle gelişmiş ülkelerde sermaye hareketlerinden kaynaklı ortaya çıkabilen bir kriz türüdür. Ancak 1990’lardan sonra küreselleşmenin verdiği etkiyle gelişmekte olan ülkelerde de başlayan yaygın uluslararası sermaye hareketliliği sonucu görülmeye başlanmıştır (Kumagai, 2005: 2).

Liberalleşen ekonomilerde hızla artan sermaye hareketliliği ulusal hasılatı arttırmada önemli etken olmaktadır. Ancak bu sermaye hareketliliği gelişmekte olan ve hassas bir finansal piyasaya sahip ekonomilerde yabancı kaynaklı borçlanmayı zamanla daha fazla arttırmaktadır. Sermaye hareketliliğinin ise spekülâtif amaçlı tersine dönmesi sonucu ulusal hasıla ciddi bir şekilde düşme ivmesi göstermekte ve bunun sonucunda da para krizleri meydana gelmektedir (Dekle ve Kletzer, 2001: 3).

Para krizleri zaman içerisinde çok farklı şekillerde açıklanmaya çalışılmıştır. İlk olarak Krugman 1979 yılında ortaya koyduğu çalışmasıyla para krizlerini açıklamada öncülük etmiştir. Literatürde para krizleri birinci nesil para krizleri (kanonik model), ikinci nesil para krizleri ve üçüncü nesil para krizleri olarak çeşitlendirilmiştir.

Para krizleri özellikle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı, 1982 yıllarından bu yana Latin Amerika’da ve 1994’te Türkiye’de meydana gelen krizler para krizine örnek gösterilebilir (Yürekli, 2004: 71-72).

i. Ödemeler Dengesi:

Hükümetlerin gerek kamu ekonomik politikalarını belirlemedeki yetersizliği gerekse özel kesim yatırımcılarını teşvikten ziyade dışlayıcı politikalar izlemesi finansal sisteme direk etki etmekte ve finansal krizlere sebep olabilmektedir (Eichengreen,1998: 4). Ödemeler dengesinde meydana gelen açığın giderek büyümesi ve beraberinde aşırı borçlanmayı getirmesi, hükümet ve özel kesim yatırımcıları arasında anlaşmazlıklar yaşanmasına sebep olmaktadır. Ayrıca çıkar ilişkilerinden doğan ekonomik kararlar ve dış borçların belli bir plan dahili olmadan para basılarak kapatılması, finansal sistem üzerinde önemli bir yük oluşturmaktadır. Öte yandan kamu kesimi tarafından belirlenen bu etkinsiz politikalar bilançoda oluşan açıkları daha da arttırarak finansal krizlerin ana sebebi haline getirebilmektedir (Dornbusch, 2001: 3).

ii. Döviz Kuru Krizi:

Para krizleri özellikle sabit kur uygulayan ekonomilerde kendini göstermektedir. Bu yüzden sabit kur sistemi önemle dikkat edilmesi gereken hususların başında gelmektedir. Spekülâtif hamleler sonucunda yurtiçi fonların yurt dışına çıkması ve ulusal

paranın değeri kaybetmesi para krizini tetiklemektedir. Ayrıca oluşan bu fon açığı sonrasında faiz oranları yükselmekte ve merkez bankası kuru koruyabilmek amacıyla rezervlerindeki döviz tüketerek para /döviz krizlerine yol açmaktadır (Delice, 2003: 59). Sabit kur sistemi uygulayan ekonomilerde görülen para krizlerini, döviz rezervlerinde hızlıca azalmalardan kaynaklı, ödemeler dengesi krizi olarak adlandırmak mümkünken, esnek kur sisteminde görülen para krizlerinde ise ana sonucu doğuran temel sorun döviz rezervlerindeki azalmalar değil, **döviz kurlarında** meydana gelen değişimlerdir (Kibritçiöğlu, 2001: 175).

1.2.2.2. Bankacılık Krizleri:

Finansal krizlerin oluşmasıyla birlikte literatürde oldukça münakaşa edilen konuların başında olmakla birlikte yapılan birçok çalışmada ülkenin büyük bir kısmının bankacılık krizi ile karşılaştığını, hatta IMF’de kayıtlı yaklaşık 130 (4/3) üye ülkenin de bankacılık sorunu ile karşılaştığı ortaya konulmuştur (Fischer ve Chenard, 1997: 1-2). Bankacılık krizleri 1940’lı yıllardan sonra, döviz kuru ve faiz oranı üzerindeki dalgalanmanın kapısını aralayarak finansal ve finansal olmayan diğer sektörlerde durgunluğa ve ekonominin üstlendiği sorumluluğu zamanında uygulayamamasına sebep olarak, vadesi gelen alacakların tahsilinde sorun yaşamasıyla birlikte kayıpların büyümesine neden olmuştur (Claessens vd., 2002: 1-2). Bu kayıplara ek olarak ödemeler dengesi kaynaklı açıklar sonucunda yapılan devalüasyonla birlikte bankaların borçlarının büyük bölümü döviz üzerinden gerçekleştiğinden banka iflasları, öne geçilemez bir boyuta ulaşmış ve kötüleşen bankacılık sektörü finans kriziyle karşı karşıya kalmıştır (Kaminsky ve Reinhart, 1999: 475). Bankacılık krizine, Türkiye’de meydana gelen Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri örnek gösterilebilir.

1.2.2.3. İkiz Krizler:

Bankacılık krizlerine ek olarak ikiz krizler olarak bilinen para ve bankacılık krizlerinin beraber ele alındığı çalışmalar da önem arz etmektedir. **Para ve bankacılık** krizlerinin beraber ortaya çıktığı krizler genel olarak ikiz krizler olarak adlandırılmaktadır. Burada iki durum söz konusudur. Birinci durum para krizlerinin

bankacılık krizlerine yol açtığı, ikinci durum ise bankacılık krizlerinin para krizlerine yol açtığıdır. Birinci durumda, ödemeler dengesinde ortaya çıkan bozulmaların banka krizlerine neden olacağı düşüncesinden ileri gelmektedir. Örneğin yurtdışı faizlerinin yükselmesi nedeniyle oluşan dış şok durumunda bile devam ettirilen sabit döviz kuru sistemi rezervleri eriterek, para stokundaki düşüşle birlikte likidite sıkıntısını oluşturarak ekonomide iflasların başlamasına neden olacaktır. Para ve bankacılık krizlerinin beraber görüldüğü bu durumda ekonomide oluşan ikiz krizin önüne geçilemeyecektir (Kaminsky ve Reinhart, 1999: 475).

1.2.2.4. Sistemik Finansal Krizler:

Sistemik finansal krizler; iktisadi, politik ve sosyal yapıdaki değişimden kaynaklıdır. Merkez bankasının sabit döviz kuru ya da konvertibilite taahhüdüyle karşılaştığı durumlarda son ödeme merci olma özelliği sınırlanarak, ödemeler bilançosunda meydana gelen problem bankacılık sorununa dönüşmektedir (Fernandez ve Schumacher, 1997: 25). Belirli bir seviyede sabitlenen döviz kurları, ticari açıkların artmasıyla birlikte ilgili paranın spekülasyon saldırıya maruz kalmasına yol açmaktadır. Bu durum döviz rezervlerinde bir kayba ve döviz kurlarındaki kayıp ile orantılı bir düşüşü beraberinde getirmektedir. Beklentiler döviz kurlarından, paradaki dalgalanmanın büyüklüğü ve hızlı olmasından dolayı etkilenir. Ulusal paranın ani düşmesinin ilk belirgin özelliği yabancı para borçlarının değerinde önemli oranda artışla sonuçlanmaktadır (Feldstein, 1999: 5-6). Kısaca sistemik finansal krizler spekülasyon atakla birlikte paranın değer kaybına uğraması, yeni gelişen ekonomilerin kurumsal borç piyasasının yapısı ve ulusal paranın devalüasyonun karşılıklı etkisi sonucunda oluşur ve ekonominin krize sürüklenmesi kaçınılmaz olur (Mishkin, 2001: 11; Delice, 2003: 62).

1.2.2.5. Dış Borç Krizleri:

Bir ülkede var olan kamu kesimi ya da özel kesimin dış borcunu ödeyememesinden kaynaklıdır (IMF, 1998: 75, Oktar ve Dalyancı, 2010: 5). Borcu olan ülkenin, tek taraflı ve eksiği olmayan bir geri ödeme yapmayacağını veya yapamayacağını yayınlaması durumudur (Çalışkan, 2003: 228). Hükümetlerin dış

borçlarının ödeyememesi ve yeni kredi bulamamaları sonucunda, ödeme planlarının bağlanması veya borç yükümlülüğünün ertelenmesi şeklinde kendini göstermektedir (Delice, 2003: 61).

1.2.2.6. Global Krizler:

Global krizler; iç kaynaklardan alınan borçlara ek olarak finansman ihtiyacının karşılanması açısından borç alınabilecek bir diğer kaynak olan dış iç piyasalarda likitlerin azalması faizlerin yükselmesine neden olacaktır. Bu durumda hem kamunun hem de özel sektörün piyasalardan borçlanma maliyetleri yükselecektir. Tabi bu durumun sonucu olarak daha uygun maliyetli dış kaynaklara yönelmesi durumunda yabancı yatırımcı söz konusu ülkede ortaya çıkan arbitraj avantajından yararlanmak isteyecektir. Böylece her bir yabancı yatırımcı söz konusu ülkeye getirdikleri likiditeden daha büyük meblağlı likitideyi ülke piyasalarından çıkararak kriz batağının daha da derinleşmesine neden olacaktır (Mohanty, 2012: 1). 2008 Küresel Mali Kriz, global krizlere verilebilecek en güzel örnektir.

1.2.2.7.Borsa Krizleri:

Borsa krizleri ise hükümetin hukuk, istikrar ve düzen ortamının zayıflığı nedeniyle sabit döviz kuru rejiminin ya da yolsuzluğun olduğu ekonomi sisteminde krizler daha kolay oluşur. Bunlara ilaveten yukarıda açıklanan değişkenlerin etkisi kadar güçlü oluşmasa da düşük bürokratik kalite, etnik gerginlikler, dış ve iç çatışmaların ekonomide sirayet etmesi krizi oluşturan önemli faktörlerdir. 1929 Dünya Ekonomik Krizi, borsa krizlerine verilebilecek en güzel örnektir (Erdem, 2013).

1.2.2.8.Mali Krizler:

Ülkenin yeni veya eski dış borçlarını ödememesi durumunda, beklenmedik ani bir şekilde oluşan olaylar zinciri karşısında borç bulma ihtiyacının oluşması, karşılıklı yeni borç bulunamaması, eski borçlarını ödeyememesi, borcunu ertelemesi kısaca ödemeler sisteminin kilitlenmesi sonucunda piyasa işleyişinde oluşan zarar ülkenin mali krizde

olduğunun göstergesidir. Örneği Gelişmekte olan ülkeler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen uluslararası finans piyasalarında borçlanmasında herhangi bir sınırlamayla karşılaşmamışlardır. 1980'li yılların başından itibaren ağır borç yükü olan ülkelere kaynak aktarımının azaltılmasıyla birlikte dış borç krizi kaçınılmaz bir boyuta ulaşmıştır. Uluslararası borç krizi ise 1982 yılında Meksika'nın dış borç servisini geçici olarak askıya almasıyla başlamıştır.

1.3. KONJONKTÜR DALGALANMA TEORİSİ

Ekonomik kriz kuramı ilk olarak, klasik iktisatçılar tarafından 19. yüzyılın ilk yarısında, sermaye birikimi sırasında rastlantısal olarak fark edilen kazalar şeklinde yorumlanmıştır. 1816 ekonomik krizi tarihçiler tarafından kabul edilen ilk kriz olmasıyla birlikte, David Ricardo tarafından Jean Baptist Say'ın "Mahreçler Kanunu" temel alınarak belirli koşullar eşliğinde *"Ekonomilerin kendi kendine dengeye geldiği, malların mallarla değiştirildiği, her arzın kendi talebini yarattığı ve dolayısıyla tüm üretimin tüketildiği böyle bir durumda ekonomik kriz olgusu ekonomiler için olanaksız bir durum olarak görülüp, rastlantısal bir olay"* şeklinde açıklanmıştır (Yılmaz. 2005: 75).

1922 yılında "İktisadi Hayatta Uzun Dalgalar" adlı eseriyle Nikolai Dimitrievič Kondratieff *"Ekonomiler normal seyri içerisindeyken hiç beklenmedik bir anda ortaya çıkan uzun soluklu iniş- çıkışların ortaya çıkardığı derin dalgalanmaların, kırk-elli yıllık aşkın bir süreci kapsayacağı ve bu durumun döngüsel bir çark olarak değerlendirileceği"* şeklinde ifade edilen konjonktür teorisi ortaya koymuştur (Yılmaz ve Kaya, 2005: 78). Kondratieff'in 1922 yılında ortaya koyduğu konjonktür dalgalanma teorisini aşağıdaki gibi özetlenebilir;

"1771: Endüstri Devrimi

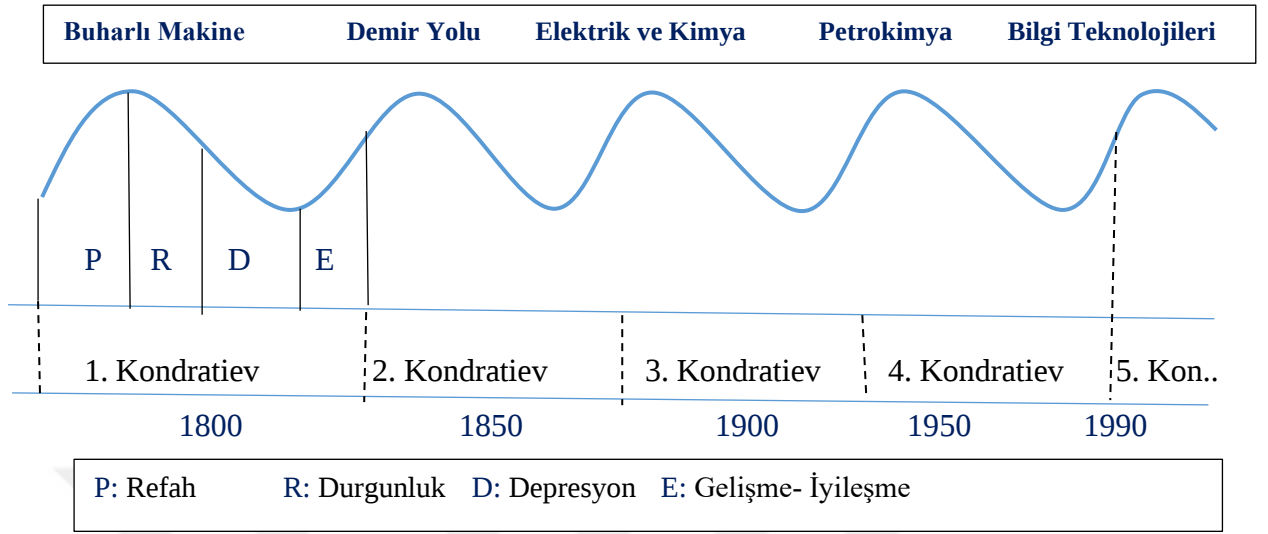
1829: Buhar Çağı ve Demiryolları,

1875: Çelik, elektrik ve ağır sanayi,

1908: Petrol, otomobil ve seri üretim,

1971: Bilgi ve telekomünikasyon dönemi" olarak adlandırıldığını ve analistlerin bu konu hakkında hem fikir olduğu görülmektedir.

Şekil 2: Kondratieff'in Ortaya Koyduğu Konjonktür Dalgalanma Dönemleri

1939 yılında yayınladığı “İktisadi Döngüler” adlı eserinde Schumpeter’in irdelediği konjonktür teorisi; refah, durgunluk, bunalım ve canlanma olarak dört ayrı fazda işlemiştir. Refah safhasında yenilikler kredi ile finans edildiğinde faktör fiyatlarını arttırdığı ancak elde edilen üretimin piyasadaki mal fiyatlarının düştüğü gözlemlenecektir. Yenilik tabanlı bir refah süreci ekonomileri durgunluk sürecine sürükleyecek, bu durum bunalımı kaçınılmaz kılacak ve ardından canlanma dönemi başlayacaktır. Canlanma döneminde yenilik yaratmayı amaçlayan girişimciler için yeni teknolojiler vazgeçilmez bir öncü gösterge olacaktır. Talep artışları yatırım ve üretim artışıyla izlenmezse, üretimin erimemesi ve sektörlerdeki sermayenin karşılığını bulamaması durumu kâr beklentisini karamsarlaştırır. Bu durum konjonktürün dönüm noktası diğer bir ifadeyle ekonomik kriz olarak nitelendirilebilir (Rosier, 1991: 21).

Refah bazında yenilikler kredi ile finans edildiğinde faktör fiyatlarını arttırdığı ancak elde edilen üretimin piyasadaki mal fiyatlarının düştüğü gözlenecektir. Yenilik tabanlı bir refah süreci ekonomileri durgunluk sürecine sürükleyecek, bu durum bunalımı kaçınılmaz kılacak ve ardından canlanma fazı başlayacaktır. Canlanma döneminde yenilik yaratmayı amaçlayan girişimciler için yeni teknolojiler vazgeçilmez bir öncü gösterge olacaktır (Aydoğuş, 2009: 26).

Kondratieff’in konjonktür dalgalanma teorisinde, global kapitalizmdeki gelişme sadece kısa dönem iş çevrimleriyle değil uzun dönem “süper çevrimler” ile belirgillik kazanacağı ve bu belirginliğin elli altmış yıllık bir süreyi kapsayacağından

bahsedilmektedir. Aynı zamanda bu teoride yeni teknolojilerin yoğunlukla kullanıldığı dönemlerde çevrim eğrilerinin yukarıya doğru yükselmeye başladığı teknolojik sömürü olgunlaştıkça zirveye ulaştığı daha sonra ise eski teknolojiler ve küçük kazanç elde edenlerin üretime başlamasından dolayı çevrim eğrileri aşağıya doğru çekildiği, bu arada geçen zaman içerisinde kâr amacıyla üretim sürecine dahil edilen yeni teknolojilerin deneme aşamasında olduğundan dolayı burada uzun bir durgunluk döneminin olduğundan bahsetmektedir (Yılmaz vd., 2005: 80)

1.4. KONJONKTÜR DALGALANMA TEORİSİNİN ÇEŞİTLERİ

Ekonomideki dalgalanmaları açıklamaya çalışan “konjonktür dalgalanmaları teorileri” çok uzun zamandan beri iktisatçıların ilgilendikleri bir konudur. İktisatçıların arasında, konjonktür dalgalanmalara tarihsel gelişmelere dayalı olayların neden olduğu kanısı genel kabul görmektedir. Özellikle 18. yüzyılda ülkelerin sanayileşmeleriyle ortaya çıkan konjonktür dalgalanmalarla birlikte, ekonomistler sürekli büyüyen dünyadaki bu depresyonları açıklamaya çalışmışlardır. 1848’de Marks ve Engels’in “Komünist Manifesto”larında “ticari kriz” olarak tanımladıkları konjonktür dalgalanmaların, kapitalizmin doğal özelliği olduğunu ileri sürmüşlerdir (Yentürk, 2003: 2; Öztürk ve Kalyoncu, 2008: 6).

19.yüzyılda Jevons tarafından öne sürülen teoriye göre konjonktür dalgalanmaların sebebi, iklim koşullarının etkisiyle meydana gelen güneş lekelerinin bazı yıllar bolluğa bazı yıllar ise kötü hasada neden olmasından kaynaklanmaktaydı. Jevons gibi neoklasik iktisat düşüncesine sahip olan Marshall ise konjonktür dalgalanmaları, emek süreçlerindeki ve bunlar arasındaki uzmanlaşma ve karşılıklı etkileşim ile açıklamıştır. Bu kapsamda konjonktür dalgalanma teorilerinin çeşitleri ve bu çeşitlerin savundukları görüşler ışığında bahsedecek olmamız konjonktür dalgalanma teorisini daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır (Sezgin, 2007: 135-138; Sara, 2001: 2).

1.4.1. Keynes’in Konjonktür Teorisi

Kriz kavramına, 19. yüzyılın sonundan 20.yüzyılın başında kadar birçok iktisatçı tarafından önemli değişimler geçirilmiş. 1929 Dünya Bunalımını, J.M. Keynes, F.A.

Hayek ve J. Schumpeter gibi önemli iktisatçıların kriz kuramına önemli katkı sağlayan farklı görüşlerinin oluşmasının asıl nedeni olarak gösterilmiştir. İktisadi sistem 1929 bunalımında iken, ekonomiyi yeniden canlandıran olayların hiçbirinden etkilenmeyerek yayılması, sistemin kendiliğinden canlanmamasını güçleştirmiştir. Kısaca, klasik süreçte geçerliliğini koruyan özgün mekanizmaların yetersizliği veya hiç oluşmamasıyla sonuçlanmıştır. 1929 bunalımı, kapitalist sistemin “kendiliğinden” yeniden canlanmaya giremeyen önemli bir buhranın nedenidir. Uzun dönemdeki “klasik krizin ekonomik olayları düzenleyici rolünün” oluşturmamış ancak yeni açıklamalar kuramının oluşmuştur (Aktan, 2002: 166-168; Fırat, 2012: 408).

Keynes’e göre çevrimlerin temelinde, “sermayenin marjinal etkinliği tanımı ile ifade ettiği, en üretken sermayenin beklenen getiri oranındaki konjonktüre bağlı değişimlerdir. Çünkü Keynes’in analizinde merkezi rolü üstlenen beklentiler, çok hassas bir temel üzerine oturtulmaktadır. Kâr oranı ise konjonktürün genişleme döneminde aşırı yatırım durumunun yaratıcısı olmuştur. Nitekim genişleme döneminde sermayenin marjinal etkinliğinin düşmesi gerekse bile, sermaye maliyetinin ve faiz oranının yükselmesine oranla beklentiler daha fazla oluşmaktadır. Bu durum, yatırım yapma talebinin durmasına neden olarak krize yol açacak beklentilerde bir azalma (sermayenin marjinal etkinliğinin birden bire düşmesi) ile sonuçlanacaktır. Böylece kriz, sermayenin indirim edilmiş getirisi ile faiz oranı arasındaki farkın ortadan kalkmasından doğacaktır. Bu durum, Keynes’e göre tasarruf talebine değil, kredi arzına bağlı olacaktır. Sonuç olarak, düşmesi gereken kredi arzı, tam tersine yükselecektir. Keynes, böylece, girişimcilerin krize neden olmaksızın, yatırımları yönetebilmelerinin tartışmalı olduğunu göstermiştir” (Köne, 2003: 233). Keynes, krizi, “*yükselen konjonktür ortamında, iktisadi ajanlar tarafından genellikle öngörülmeyen ve çoğu zaman şiddetli ve ani olarak meydana gelen bir olayla*” yorumlamaktadır. Keynes’in konjoktür dalga teorisi aynı zamanda “*istihdam, tüketim, dönem başı (ex-ante)- dönem sonu (ex-post) yatırım, toplam gelir, marjinal tüketim eğilimi, efektif talep gibi makro iktisadi değişkenlerin çarpan ve hızlandıran mekanizmalarının sermayenin marjinal etkenliğine ve faiz oranına ait beklentilerin karşılıklı etkileşimi ile yükselen konjonktür döneminin kendi kendini besleyen bir büyüme dinamiği oluşturduğunu; konjonktür dalgasının daralma istikametine döndüğü tepe noktasında dönüşün, ani ve şiddetli olduğunu; bu noktadan sonra aynı unsurların, bu kez daralma yönünde etkileşimler yaratarak işlediklerini; fakat*

daralma devresinden yükselen konjonktür devresine geçişin (krize girişteki olgunun tersine) ani ve şiddetli değil, yavaş ve tedrici olduğu” üzerinde yoğunlaşmıştır (Öztürk ve Kalyoncu, 2008: 2).

1.4.2. Monetarist Konjonktür Teorileri

M. Fridman’ın önderliğinde açıklanan parasalcı yaklaşım yani “çağdaş miktar kuramı”, Keynes’in konjonktür dalgalanma teorisiyle ilgili iktisat akımını şiddetle eleştirerek, para arzının serbest piyasa ekonomisinde ve ekonomi politikasında önemli yeri olduğunu açıklamıştır. Aynı zamanda maliye politikasının toplam talep üzerindeki etkilerini sorgulayarak para politikasının önemi vurgulamak istenmiştir. Monetaristler, ekonomilerde oluşan istikrarsızlığın temelini, para arzındaki düzensiz dalgalanmalar olduğunu belirtirler. Para politikalarının başarısızlığını ise 1929–1933 dönemlerinde görülen 1929 Dünya Bunalımının parasal daralmaya neden olduğunu vurgulamaktadırlar (Kindleberger, 1988: 171; Fırat, 2012; 410-413).

Parasalcılar, parasal genişlemeyi; kısa dönemin geçici süreliğine gerçekleştirdiği yüksek reel gelirin, uzun dönemde para arzı artışıyla birlikte enflasyon oranının yükseltilmesinin belirleyicisi olduğunu savunurlar. Bu durumun ekonominin enflasyona tepkisini para otoritelerinin para arzını daraltmaları sonucunda durgunluğa neden olacaktır. Kısaca iktisadi durgunluğun temeli parasal daralma, enflasyonist dönemin temeli ise parasal genişlemeye dayandırılır. İktisadi dalgalanmaların temelini uygulamada yapılan yanlış politikalar şeklinde açıklanmaktadır. Ekonomide yanlış politikaların uygulanmaması durumunda ise ekonomiler nispi olarak istikrara tekrar kavuşacaktır (Küçükaksoy ve Ercan, 2015: 45).

Milton Friedman ve Anna Schvartz parayla çıktı düzeyi arasındaki ilişkinin yönünü ABD’den elde ettiği asırlık verilerle belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada çıktıdaki düşüş öncesinde para arzının azaldığını, para arzının yükselip zirvede olduğu dönemden yaklaşık dört çeyrek sonrasında ise çıktı düzeyinin zirveye ulaştığını ifade etmektedir. Bu durum karşısında Milton Friedman ve Anna Schvartz ABD’de iç kargaşa sonucu oluşan savaştan 1960’lı yılları kapsayan süreç içerisinde paradaki değişimin çıktı düzeyindeki değişimi tetiklediği, para arzının ise dışsal (bağımsız) olduğu sonucuna ulaşmıştır (Romer ve Romer, 1989: 122-130).

Parasalcı yaklaşımı savunanlar, iyi şekilde yönetilen para politikalarının, para arzında sabit artış gerçekleştireceği tezi savunulur. Keynesin ekonomiye müdahale ettiği makro politikaların istikrarsızlığa yol açacağı, maliye politikasının dışlanmanın etkisiyle ekonomideki olumlu etkisinin azalacağını savunmaktadır. Sonuç olarak ekonomide maliye politikalarının uygulanmasıyla değil iktisadi büyümeyi esas alan para politikasının para arzının sabit ve istikrarlı bir şekilde artırılmasıyla ekonomik dalgalanmanın önüne geçileceğini ve fiyatlar genel düzeyinde istikrar sağlanacağını belirtmektedir (Emsen, 2003: 101).

1.4.3. Yeni Klasik Konjonktür Teorileri

En önemli temsilcileri Robert Lucas, Rober Barro ve Thomas Sargent'dir. Ekonomide var olan üretim ve istihdam dalgalanmalarını “rasyonel beklentiler” hipoteziyle birlikte “piyasanın temizlenmesi” ya da “denge fiyatıyla” açıklamaktadır. Bu kapsamda kişilerin bugünkü davranışlarının belirlenmesinin temelini gelecekle ilgili beklentilerinin piyasada iyi izlemeleri sonucunda oluştuğundan ekonomide herhangi bir dalgalanma oluşmadığı sürece fiyatlar genel düzeyinin ortalama doğru tahmin edileceği savunulur (Ünsal, 2001: 212).

Piyasanın temizlenmesi ya da denge fiyatının oluşması hipotezi temelde tam rekabet koşullarını esas alınarak açıklanır. Bu varsayımın gerçekleştiği durumda devlet üretimin ve istihdamın artırması koşulunda para ve maliye politikalarının uygulamasını gerekli görmeyerek istikrar politikalarını uygular (Emsen, 2003: 102).

1.4.4. Reel Konjonktür Teorisi (Reel İş Çevrimleri)

Kydland, Prescott, Long ve Plosser en önemli temsilcileridir. Bu teoriye göre iktisadi dalgalanmaların temelini reel arz şoklarına dayandırılır. Bu teoriye göre; iktisadi faaliyetlerde nominal bir değişken olan paranın kısa ve uzun dönemde yansız olmasını fiyatların esnek olmasıyla açıklarlar. Kısa dönemde para arzında oluşan bir seferlik artış ya da azalış reel iktisadi faaliyetleri değil fiyatlar genel düzeyini etkilemektedir. Reel konjonktür kuramı nominal değişken olan para arzı-fiyat düzeyinde ve reel değişken olan çıktı-istihdam düzeyinde ortaya çıkan dalgalanmaların üzerinde rolü yoktur. Yeni klasik

ve yeni keynesyen yaklaşımları para kuramı ile karşılaştığı durumlarda klasik geleneğin para yansızlığı ilkesi savunmaktadır (Emsen, 2003: 105).

Reel Konjonktür teorisini savunan iktisatçılar para arzı ile çıktı düzeyindeki korelasyonu; para arzı ile çıktı düzeyiyle birlikte bir başka üçüncü değişkenden de kaynaklanacağını ancak burada para arzının çıktı düzeyinin nedeni olmadığını, tam tersi sonuçların olduğu, aralarındaki nedenselliğin yönün ise çıktı düzeyinden paraya doğru olduğu savunulur. Kısaca bu hipotezde anlatılmak istenilen ters yönlü nedensellik savıdır (Altay vd., 2011: 20-24). Reel Konjonktür teorisindeki ters yönlü nedensellik; çıktı düzeyinde oluşan cari ve beklenen değişmelerin para arzından çok para talebini etkileyeceğini, arz şokundan sonra ekonomide oluşan genişleme dönemi beklentisi hane halkı ve firmanın gelecekteki işlemlerini gerçekleştirmek için para talebinin artırması gerekecektir. Merkez Bankası'nın iktisadi faaliyetleri sonucunda oluşan hacim genişliği ve para talebinin artışı sonucunda para arzının da geçici olarak artıracığını ifade etmektedir (Bocutoğlu ve Bulut, 2015: 286).

1.4.5. Yeni Keynesci Konjonktür Teorileri

Yeni Keynesyen teorisi Fischer (1977) ve Taylor (1980) başta olmak üzere Rotemberg (1982) ve Calvo (1983) tarafından ortaya konulmuştur. Ücret ve fiyatlardaki katılıkları mikro temelli ele alan bu modeller kademeli fiyat ayarlamasını rasyonel beklentiler çerçevesinde yapmaktadır. Uyumcu beklentiler yerine rasyonel beklentilerin kullanılması ve işsizlikle enflasyon arasındaki değiş tokuşun olamayacağını varsayarak açıklamaya çalışmışlardır (Küçükaksoy ve Ercan, 2015: 45).

Yeni Keynesyenler fiyat yapışkanlığından ayrılmadan geleceğe ilişkin beklentilerle birlikte zamana ve duruma bağlı fiyat belirleme modellerini geliştirmektedir. Duruma bağlı (state-dependent) modeller firmaların piyasadaki kârı izleyerek fayda maliyet analizi çerçevesinde fiyatlarını belirlemesine dayandırarak, ücret ve fiyat katılıkları durumunu içsel olarak ele almaktadır. Zamana bağlı modeller ise firmaların fiyatlarını ekonomik durumdan etkilenmeyen dışsal bir zaman planına göre ayarladıkları ilkesine dayandırmaktadır (Mankiw vd., 1991: 20-24; Roberts, 1995: 976-980).

Calvo'nun kademeli fiyat ayarlama modelinde zamana bağlı yaklaşım kullanılmaktadır. Bununla birlikte modelde farklı ürünlerin benzer firmalarca üretildiği

tekelci rekabet çerçevesinde benzer kısıtlara maruz kalarak fiyatın belirlendiği varsayılmaktadır. Ayrıca herhangi bir ürün için talebin fiyat esnekliğinin sabit olduğunu, önerdiği fiyat oluşum mekanizması her dönem fiyatların optimizasyonu yerine beklenen reel marjinal maliyetlerin cari fiyatlarla optimizasyona katılması mantığına dayandırmaktadır. Dolayısıyla ileride görülmek üzere reel ekonomik aktivitenin bir göstergesi olan reel marjinal maliyeti çıktı açığının ikame edebileceği savı tartışılacaktır. Tekrar vurgulamak gerekirse Yeni Keynesyenlerin üretmeye çalıştığı Phillips eğrisi modeli cari enflasyon, beklenen enflasyon ve reel ekonomik aktivitenin marjinal maliyet veya çıktı açığı ile ilişkilendirmeye çalışmaktadır (Roberts, 1995: 976-978).

1.5. KRİZ İLE KONJONKTÜREL DALGALANMA ARASINDAKİ İLİŞKİ

Gelenekselleşen iktisat kavramları değişen ve gelişen dünya ekonomilerinde oluşan konjonktüre uyum sağlayamadığı gibi bu koşullara uyum sağlanması gereken yeni iktisat bilimcilerin kuramlarını uygulanması gerektiğinin de farkındaydılar. Piyasada güven ortamının sağlanması amacıyla finans piyasalarının devlet kontrolü altına alınması gerekiyordu. Çünkü devlet müdahalesi Merkantalist ve Keynesyen iktisatçılar tarafından savunulan ve terkedilmemesi gereken görüş birliğinin temelini oluşturmuşlardı (Gordon, 1990; 1115-1120; Aktan ve Şen, 2001: 8).

Piyasa düzeninin devam ettiği dönemde üretim, istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde aniden meydana gelen dalgalanma sonrasında sarsılan bir ekonomide deflasyon, hiperenflasyon ve depresyon gibi krizlerin çıkması kaçınılmazdı. Aslında ekonomide bu şekilde oluşan konjonktürel dalgalanmalar ekonomilerin kendi işleyişiyle birlikte piyasa ekonomisinin dışında da oluşan devlet müdahalelerinden de kaynaklanmaktadır. Böyle bir durumda teknolojilerin fırsat olarak değerlendirilmemesi bilgi, iletişim ve malzeme teknolojilerinde krize neden olarak bu gelişmelerin yakalanmaması durumunda ise ülkede sıkıntılı dönemlerin yaşamasını kaçınılmaz olmaktadır (Aktan ve Şen, 2001: 8-9).

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜMENİN TEORİK ÇERÇEVESİ

2.1. BÜYÜME KAVRAMI VE ETKİLERİ

Genel anlamda ekonomik büyüme, bir ekonominin üretim kapasitesindeki artış yani reel hasılat artışı olarak ifade edilmektedir. Kişi başına reel gelir veya üretim miktarı ne kadar yüksek ve hızlı artıyorsa, toplum üyeleri için yüksek bir yaşam standardını sürdürmek ve bunu daha da geliştirmek mümkün olacaktır. Kişi başına düşen geliri artırmanın yolu, ekonominin mal ve hizmet üretim kapasitesini artırmaktır (Turan, 2008: 11).

Ekonomik büyüme, toplam sanayi ürünü, milli gelir, toplam milli hasıladaki artış veya kişi başına düşen ürün miktarındaki artışı şeklinde birçok bakımdan ölçülebilir. Bu ölçüm yollarının verimliliği ise ölçümün amacına bağlıdır (Çoban, 2009: 166).

2.2. BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

Ekonomik büyüme kaynakların etkin olarak kullanılması yani verimliliğin artırılması ile mümkün olabilmektedir. Büyümenin kaynaklarını kendi içerisinde üç kategoriye ayırdığımızda; büyümenin *birincil kaynağı*, tüketimden çok yatırım ve stok değişimler olduğu, *ikincil kaynağı ise*, özel sektör kanalıyla gerçekleşmektedir. İktisadi büyüme, tüm ülkelerin temel makroekonomik hedefleri arasında yer almaktadır. Kısaca bir ülkenin insanların yaşam kalitelerini standartların ötesine taşıma yollarından biridir. Beşeri ve fiziki sermaye birikimi ise, teknolojik yenilikle birlikte iktisadi büyümenin *üçüncü kaynağıdır*. Büyüme için gerekli koşul ise bu üç olgunun birlikte çalışmasıdır (Ay ve Yardımcı, 2008: 40-48).

İktisadi büyüme, uzun dönemde milli gelirdeki ana unsurların gelişmesini ortaya çıkartan prensipler üzerinde yoğunlaşır. Gelişmekte olan ülkelerin gelir seviyelerinin düşüklüğü tasarruf ve yatırımların küçük çapta olmasıyla alakalıdır. Ekonominin arz cephesinde oluşan bu gelişmeler talepte sürekli artışa neden olmaktadır. Ekonomik kalkınmayı engelleyen en önemli neden ise arz ve talep faktörleri arasındaki

dengelessizliktir. Arz yetersizliğiyle birlikte talepteki sürekli artışı harcamlar açısından arz miktarını etkilememesi, kalkınma çabası içerisinde olan ülkelerin sahip oldukları kaynakları rasyonel bir şekilde kullanmalarını gerekli kılmaktadır (Hursh ve Silberberg, 2008: 186; Rachlin vd., 1976: 129-134).

2.2.1. Beşeri Sermaye ve Fiziki Sermayenin Tanımlanması

Ekonomideki reel sermaye stokunun arttırılması, sermaye birikimi olarak açıklanır. Sermaye oluşumu ise, üretim sonrasında elde edilen gelirin sermaye malına ayrılan kısmının toplamıdır. Üretimdeki kişinin sahip olduğu ve genellikle insan niteliğiyle alakalı olan bilgi, birikim, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler, beşeri sermaye olarak adlandırılmaktadır (Tansel ve Güngör, 1997: 532). Beşeri sermaye, emeğin sahip olduğu eğitim düzeyi, sağlık imkânları, bilgi, beceri ve tecrübeler gibi faktörlerin toplamını ifade etmektedir. Üretimde kullanılan diğer faktörlerin optimum üretim noktasında üretilerek maksimum verimliliğin elde edilmesi ve yeni teknolojik buluşların rasyonel kullanılmasıyla birlikte ülke ekonomisi kalkınmada önemli rol oynayacaktır.

Eğitim imkânlarının gelişmiş olması, emeğin nitelik ve yeteneklerinin geliştirilmesini; sağlık imkânlarının gelişmiş olması ise, emeğin etkin ve verimli olarak çalışabilmesini sağlamaktadır. Beşeri sermaye, sadece eğitimle sınırlı olmamaktadır. Çünkü insanın niteliğiyle alakalı olan bir konuda eğitimin yanında sağlık, dinamik nüfus miktarı ve beyin göçü gibi diğer faktörler de beşeri sermaye birikimini etkileyen önemli olgular sayılmaktadır Ancak kişisel ve toplumsal özelliklerin üretime etkisinin giderek artması söz konusu pozitif değerleri sermaye olarak kabul edilmektedir (Mankiw vd., 1991: 23-25; Aktan, 2002: 168).

Fiziki sermaye klasik iktisada göre üretim sürecindeki makine ve teçhizat gibi fiziksel değerleri kapsamaktadır. Genel olarak üretime pozitif katkı sağlayan maddi ve maddi olmayan iktisadi değerlerle oluşan fiziki ve beşeri sermayenin de ekonomik büyümeye katkı sağladığı görülmektedir. Klasik sermayenin oluşumu sürecinde nispi maliyet yükünün ağır olmasıyla, beşeri sermayenin sadece üretimle kendini sınırlandırmaması bireyin yaşam kalitesini ve sosyal ilişkilerini geliştiren bir etkidir.

Budurum ferдин sağlık durumunun üretim'e etkisinin incelenmesinden çok özel hayatını ilgilendiren bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (akmak ve Gümüş, 2005: 60).

Beşeri sermayenin, fiziki sermayeden tamamen ayıran iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki, durağan olmamasıyla birlikte değişkenin stoklanmamasıdır. Bu sebeple beşeri sermayenin kullanılmaması zaman diliminde kayba uğramasını ifade etmektedir (Lucas, 1988: 42-44). İkincisi ise nötr olmamasıyla alakalıdır. Fiziki sermayenin sahip olduğu pasif yapı ile beşeri sermayenin nasıl, ne zaman ve hangi şartlar altında çalışılacağına kendi karar verme becerisine sahip oluşundan dolayı aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Beşeri sermayenin devamlılığını koruyabilmesi için tüketicinin asgari ihtiyaçlarını göz önünde bulundurması gerekmektedir. Aksi takdirde eğer beşeri sermaye, üretim'e sunulmaması durumunda, müteşebbis- kârını, işçi-ücretini alamayacak bu durum ise birçok sosyal sorunları beraberinde getirecektir (Karagl, 2002: 30).

Uzun vadeli büyüme programının beşeri sermaye olgusuyla açıklanması durumunda iktisadi gelişimle birlikte dikkatleri eğitim ve sağlık üzerine yoğunlaştırmıştır (Lucas, 1988: 42). 1990'lı yıllarda beşeri sermaye ve ekonomik büyüme alanında evrensel çalışma yapan Robert J. Barro'dur. İlgili alışmada Barro iktisadi büyümenin % 0.44 oranında artmasını bir yıllık eğitim düzeyinin artmasıyla ilişkisi olduğunu gözler önüne sermektedir (Barro, 1996: 5).

2.2.2. Teknolojik Gelişme

Uzun dönemde teknolojik bilgi, ekonomik büyüme ve yaşam kalitesinin gelişiminin ana kaynağı olmaktadır. Bilgi yoğun ekonomik faaliyetler, üretkenlik artışının ve ekonomik büyümenin temel belirleyicisidir. Emek, "Ulusların Zenginliğinden (1776) bu yana ekonomik büyüme sürecindeki en önemli değişken olarak kabul edilir. Emeğin bu kadar önemli olmasının sebebi ekonomik büyümeyi oluşturan tüm faktörlerin emek etrafında yoğunlaşmasıdır (Bayraç, 2003: 1-4). İktisadi anlamda teknolojik bilgi; piyasalardaki mal ve hizmetin üretimi, dağıtımı ve pazarlaması sürecindeki yeni bilgilerin kullanımıyla oluşan yenilikler olarak açıklanmaktadır (Kumar, 2003: 210).

2.2.3. Büyümenin Etkileri

Ekonomik büyüme, faktör stoklarının değişimine bağlıdır. Faktörlerin yani emeğin ve sermayenin miktarı artırılırsa üretim belli bir seviyeye kadar artabilir. Faktörlerin niceliği arttırılamadığında, faktörlerin verimliliği çoğaltılırsa, üretim de artmış olur. Sermaye ve emek faktörünün üretkenliğini ortaya çıkaran toplam faktör verimliliği de büyümenin temel belirleyicisidir. Verimlilik artışı girdilerin tam, doğru ve etkin şekilde kullanmasıdır. Ancak girdilerin istenildiği düzeyde kullanılmaması üretim ve istihdamda verimlilik kayıplarına neden olarak ülkelerin diğer ülkeler karşısında geri kalmasıyla sonuçlanmaktadır (Suiçmez, 2007: 40).

Enformasyon teknolojilerindeki köklü değişiklikler ve Dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler, yeni ekonomi kavramının gelişmesine neden olmuştur. Yeni ekonomilerde genel kabul edilen olgu ekonomilerin altyapısını oluşturan fiziki maldan ziyade, bilgi temeli olan ve hizmet benzeri mallara dayalı olmasıyla ifade edilmektedir. Yeni ekonomilerin büyüme üzerindeki etkisini üç noktada toparlanırsa bunlar;

- Yeni ürün ve hizmetlerin üretilmesiyle birlikte toplam üretimin artmasına ve yeni iş imkânlarının doğmasına olanak sağlar.
- E-ticaret ile üretim sürecinde verimlilik artmasıyla birlikte teknolojik donanım, fiziki-beşeri sermaye ve toprağın kullanılması en önemli üretim faktörü olarak kabul edilir.
- Ekonomik etkinlik artmasıyla dijital reklam, sınır ötesi üretim, internet satışları, yeni pazarlama, organizasyon ve yönetim teknikleri kullanılabilir (Bayraç, 2003: 1-4).

Ekonomik büyüme hızı cari işlemler hesabını yakından etkilemektedir. Ara mal ithalatıyla büyüme gerçekleştiren ülkeler bu ilişkiyi yoğun bir şekilde kullandıklarında, üretim artışının asıl sebebinin büyük oranda ara mal ithalatını da arttırması yoluyla oluştuğunu görecektir. Sonuç olarak, ekonominin hızla büyüdüğü dönemde ithalat hızlıca artacaktır. Ekonomik daralmayla oluşan büyüme hızındaki düşüşler cari işlemler hesabının fazla vermesiyle veya cari işlemler açığının ihmal edilebilirlik derecesinin yüksek olduğu yıllarda oluştuğu görülecektir (Özatay, 2006: 38-50).

2.3. İKTİSADİ BÜYÜME VE İKTİSADİ KALKINMA

İktisadi büyüme; fert başına düşen reel hasılda meydana gelen devamlı artıştır ve ortalama büyüme hızıyla ölçülür. Ortalama büyüme hızı ise; fert başına hasılda uzun bir dönemde meydana gelen yıllık ortalama büyüme hızı olarak ifade edilir. Ortalama büyüme hızının formülleştirilmiş şekli ise aşağıdaki gibidir (Ünsal, 2007: 11-12).

$$\frac{X_{t+1} - X_t}{X_t}$$

X= Fert başına reel hasılat

t+1= İkinci yıl

t= Birinci yıl

g= t+1 yılındaki büyüme hızıdır.

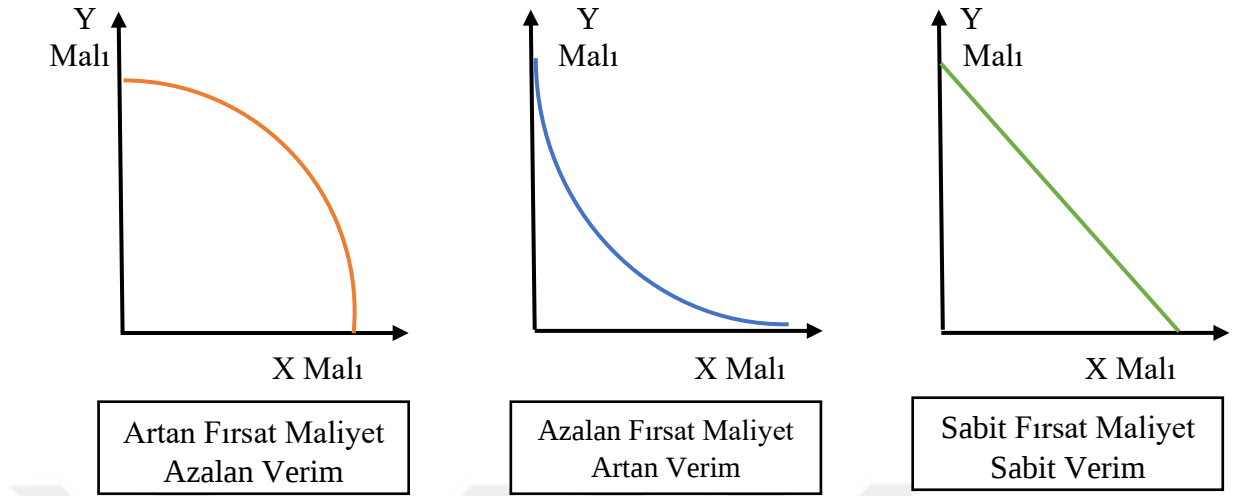
Ülkelerin en önemli hedeflerinden birisi olan ekonomik büyüme, iktisat alanında en çok araştırılan ve üzerinde durulan önemli konulardan birisidir. Ekonomik büyüme kavramı yalnız gelişmekte olan ülkelerde değil gelişmiş ülkelerde de önem arz etmektedir. Bu nedenle Ülkelerin temel amacı, ekonomik büyümeyi sürekli ve kalıcı hale getirmektir.

Bir ülkede yapılan üretimin zaman içerisinde mal ve hizmet miktarının arttırması ekonomik büyüme olarak tanımlanabilir. Ülkelerin temel makro-ekonomik hedeflerinden biri olan ekonomik büyüme, bir ülkede yaşayan insanların yaşam standartlarını yükseltmesinin önemli yollarından biri olarak görülmektedir (Ünsal, 2001: 2). Ekonomik büyüme, ülkelerin refah seviyesindeki artışı ölçmenin önemli yollarından biri olarak çıktının, sermayenin, tüketimin ve nüfusun zamanla nasıl ve neden değiştiği üzerine odaklanan dinamik bir süreçtir (Kibritçiöğlu, 1998: 207).

Ekonomik büyümenin açıklanmasında üretim imkânları eğrisinden de yararlanılabilir.

Ülkeye ait üretim imkânları eğrisinin sağa kaymasını sağlayan durumlar, ekonomik büyümenin temelini oluşturmaktadır. Üretim imkânları eğrisinin dışa kaymasının nedenleri üretim faktörünün verimliliğini arttıran eğitim ve teknoloji politikalarının yanında fiziki sermaye stokuna yapılan altyapı yatırımlarıdır (Yumuşak ve Kar, 2000: 101 Böylece sermaye birikimi, teknolojik yenilikler ve nüfus artışının birbiriyle etkileşimi sonucunda ekonomik büyüme ortaya çıkmaktadır (Parasız, 2008: 13)

Şekil 3: Üretim Olanakları Eğrisi

İktisadi büyüme temelde sübjektif olgu olan refahın geliştirilmesinde kullanılırken (Peterson, 1994: 481) aynı zamanda işgücü, sermaye, doğal kaynak ve teknoloji gibi üretim faktörlerinde meydana getirdiği değişimler sonrasında oluşan unsurların üretim düzeyiyle ilişkisini açıklanmaktadır (Mızrak, 1997: 21). Ülke ekonomisindeki nüfus, işgücü, toprak ve diğer üretim faktörlerinin artmasıyla gerçekleşen iktisadi büyümeye gelir ve ekonomi gövdesinin genişlenmesiyle oluşan verimlilik artışıyla açıklanır (Acar, 2002: 127). İktisadi büyüme kişi başına reel hasıladaki artışları ifade etmekte ve uzun dönemde oluşan bu artışlar ülkenin üretim ölçeğini (potansiyelinin) genişlemesi veya daha üretken hale getirilmesiyle iktisadi büyüme sorununun uzun vade sorunu olarak kabul edilmesine neden olmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 207). Özelliği bakımından iktisadi büyüme; rakamla ifade edilen uzun dönemdeki reel artışlarla birlikte yatırımlardaki ikameyi aşan artışların gelir dağılımındaki ilişkisinin sabit olmadığı tüm ekonomide makro olma özelliği taşımaktadır (Tunalı, 2010: 42).

Ulusal ekonomiler için iktisadi büyüme kavramını aşan iktisadi kalkınma ise, büyümeden daha fazlası anlamına gelmektedir. İktisadi büyümeyle daha çok kantitatif (nicel) değişimleri dikkate alınırken, kalkınmada kantitatif değişimlerle beraber kalitatif (nicel) değişimleri de kapsamaktadır (Freyssinet, 1985: 124). Ekonominin bünyesindeki değişimleri de kapsayan ve milli gelirdeki artışın yanında iktisadi yapının ve sosyo-kültürel yapının da değişmesini ifade eden kalkınma olgusu, sanayinin ekonomide ağırlığının ve ihracattaki payının artmasını, doğum oranının istikrarlı olmasını, kentleşme

ve eğitimin yaygınlaşmasını, teknolojik ve bilimsel ilerlemeyi de kapsamaktadır (Dülgeroğlu, 2003: 3). Bu sebeple iktisadi kalkınma, ekonomik kaynakların dağılımını, kaynakların ekonomik birimler arasındaki dolaşımını, gelirin dağılımını, tasarruf ve yatırım eğilimlerini, sektörlerin derinlemesine ve genişlemesine çeşitlenmesini sağlayabilmektedir. Diğer taraftan, ekonominin gövdesiyle genişlemesi (iktisadi büyüme) ile bünyesi ve çatısıyla değişmesi (iktisadi kalkınma) birlikte gerçekleşir burada asıl önemli noktaysa, ekonomide işgücü, doğal kaynak, teknik seviye ve diğer faktörlerin bir yıldan diğerine geçilirken kişi başına reel gelirin daha fazla artması ve genişlemesi olarak yorumlanır (Acar, 2002: 35).

2.4. İKTİSADİ BÜYÜMENİN ÖLÇÜLMESİ VE MİLLİ GELİR TAHMİN YÖNTEMLERİ

İktisadi büyüme, ölçülebilen bir olgudur. Milli gelir, bir yılda üretilen mal ve hizmetlerin nihai değerinin toplamı olarak tanımlanır ki, bir mal veya hizmetin nihai vasfını alması, tekrar satılmamasına bağlıdır. Gayrisafi milli hasıla (GSMH) ise, bu toplam içerisindeki aşınma ve yıpranmaların dikkate alınmamış hali olan ve iktisadi faaliyetlerin sonucunu dile getiren kavramdır ve belli bir dönemde cari piyasa fiyatları üzerinden hesaplanır. Cari yıl için elde edilen milli gelir rakamı nominal bir değerdir. Nominal değerler cari yıl fiyatlarıyla hesaplandığından dolayı, reel üretim artışı ve reel milli gelir rakamları bir baz yılı alınarak yapılan enflasyondan arındırma işleminden sonra elde edilir (Fırat, 2012: 410; Sara, 2001: 2).

GSMH içerisinde, ülkenin yerleşiklerinin belirli bir yıl içinde kazandıkları tüm gelirleri gösteren dış alem net faktör gelirleri de bulunmaktadır. Dış alem net faktör gelirleri kalemi; yurt içinde yabancıların ürettikleri toplam değerle, Türkiye’de yerleşik olanların yurtdışında yaptıkları üretim değeri arasındaki farktır. Gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) ise bir ülke sınırları içerisinde kazanılan gelirleri (ya da yapılan harcamaları veya o sınırlar içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin toplan değerini) içermektedir. GSYH hesaplanmasında ülke sınırları içerisindeki faaliyetler baz alınırken, GSMH hesaplanmasında, aidyetler (yabancılar ya da yerleşikler) esas alınmaktadır (Sönmez ve Terzioğlu, 2007: 98).

Bir ekonomide önceki yıllardan devir alınan sermaye stokunun aşınmaya tabi olmasından dolayı, üretilen tüm mal ve hizmetlerin tamamı toplumun iktisadi varlığına yapılmış net bir ilave olarak değerlendirilemez. Bu sebeple net ilaveyi görebilmek için amortismanlar GSMH değerinden çıkarılırken, elde edilen değer safi milli gelirdir. Safi milli hasıladan dolayı vergilerin düşürülmesiyle milli gelir olarak tanımlanan değere ulaşılmaktadır (Onur, 2012: 130).

2.5. İKTİSADİ BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

Büyümeyle belirleyen başlıca faktörler ve teorilerde büyümenin kaynakları olarak görülen unsurlar; işgücü kalite ve miktarı, doğal kaynakların kalite ve miktarı, reel sermayenin kalite ve miktarı, teknolojik seviye, beşeri sermaye, verimlilik, yatırım ve sermaye birikimidir (Peterson, 1994: 25). Büyümenin kaynakları iç ve dış kaynaklar olmak üzere ikiye ayrılabilir. İç kaynaklar; sermaye ve işgücü stoku, yurtiçi tasarrufları, iç talep/tüketim, beşeri sermaye, teknolojik seviye ve faktör verimliliği gibi unsurları kapsamaktadır. Dış kaynaklar ise dış doğrudan yatırımlar, finansal hareketler, ithal mallar ve dış talep gibi ulusal ekonomiye dışarıdan dahil olan kaynakları kapsamaktadır. Bu kaynakların düzeyi ve etki derecesiyle iktisadi büyümenin hızlı ya da yavaş oluşuyla pozitif veya negatif seyri gösterilmektedir (Peterson, 1994: 28).

2.5.1. İç Kaynaklar

İktisadi büyümenin başta gelen yurtiçi kaynakları; yatırımlar, iç tasarruflar, tüketim, sermaye ve işgücü stoku, teknolojik ilerleme, verimlilik ve beşeri sermayedir. Büyümenin arka planında yer alan üretim faktörlerinin (fert başına reel milli geliri yükseltecek şekilde) devamlı artışlarının gerçekleşmesi için tasarrufların ve yatırımların artması gerekmektedir. Üretim artışlarının karşısında yeterli bir iç talebi bulabilmesi, söz konusu üretimin nitelikli işgücü, yeterli sermaye stoku, teknolojik ilerleme ve verimlilik artışlarıyla desteklenmesi de sürdürülebilir bir iktisadi büyüme için zorunluluktur (Tai vd., 1973: 460).

2.5.2. Yatırım

Yılın herhangi bir döneminde ekonomide üretilen çıktı yeni yapılar, dayanıklı teçhizatlar ve envanterdeki değişimlerin temelini büyümenin kaynağı olan yatırım oluşturmaktadır. Yatırım, üretim araçlarını satın alarak üretim sürecine dahil etmesiyle oluşan maliyetle birlikte gelecekte oluşan gelir olarak ifade edilir (Akyüz, 1977: 214). Alınan yatırım kararlarıyla sermaye malının getirisine, piyasa fiyatına ve faiz oranına bakılmaktadır. Yatırım harcamaları kapasite kullanım oranı ve yatırım malının temin edilmesiyle faktörleri etkilemektedir.

Yatırım harcamaları devlet ve özel yatırımlarının sermaye malı ile stoklara yapılan harcamayı kapsamaktadır. Kamu yatırımları, uygulanan politikaları belirtirken; özel kesim yatırımları doğrudan faiz oranı, borç verilebilir fonlar, kamu kesimi borçlanma gereği, yatırım mallarının fiyatları, temini ve iç talebin seyrinden etkilenir. Yatırımlardaki artış yeni ve verimli üretim araçlarının daha etkin kullanılmasına olanak verdiği düzeyde verimlilik artışını hızlandırır (Akat, 1985: 614). Büyümenin teşvik edilmesi, kapasitenin genişletilmesiyle birlikte özel yatırımla elde edilen kârlılıkla desteklenmektedir (Rodrik, 2000: 26).

2.5.3. Tasarruf

Bu kavram birçok iktisatçı tarafından farklı şekillerde açıklanmıştır. İngiliz iktisatçılar tarafından “paranın verimli bir yere yatırılması” ve Fransız iktisatçıları tarafından ise “yedeğe koyma” keyfiyeti olarak ifade edilmektedir. Tasarrufun “geciktirilmiş ve yönü değiştirilmiş” bir tüketim olduğuda söylenebilir. Tüketim boyutuyla tasarruf gelirden yapılan bir masraftır. Adam Smith, Walras ve Cannan’a göre tasarruf, sadece özel karakterde bir masraftan ibarettir. Smith, “tasarruf edilen herşeyin sonunda tüketileceğini” söylemektedir (Charles Rist çeviren Gürsoy, 1947: 174). Ancak tüketimin aksine tasarruf masrafı, mevcut servetin azalmasına yol açmadığı gibi, yeni bir gelirin yaratılmasına zemin hazırlar. Bu kapsamda tasarruf, harcanabilir gelirin tüketilmeyen kısmı olarak tanımlanmaktadır. Tüketim giderleri ise, gelirin harcanan bölümüdür. Bu nedenle tüketimin de tasarrufun da kaynağı kullanılabilir gelirdir. Tasarruf harcanabilir gelirin bir fonksiyonu olarak tanımlanmakla birlikte, gerçekte

tasarrufları birkaç faktör belirlemektedir. Reel faiz oranı, parasal aktiflerin (para, tahvil, bono vs.) satınalma gücü ve gelecekte beklenen gelirlerdir. Keynesyen iktisatta, kısa dönemde bu değişkenler sabit kabul edilirken harcanabilir gelir değişkendir. Pigou, Keynesyen yaklaşımı bu noktada eleştirerek tüketim ve tasarrufun kaynağının servet olduğunu belirtmiştir. Daha sonraları Friedman ve Modigliani tüketim teorilerini Pigou'da ileri sürülen yaklaşım temelinde geliştirmişlerdir (Eğilmez ve Kumcu, 2010: 92).

İç tasarruf kavramı yurtiçi tasarruf ya da ulusal tasarruf olarak da ifade edilmektedir. Hanehalklarının harcanabilir gelirlerinden yaptıkları tasarruflar, şirket tasarrufları ve kamu tasarrufları ulusal tasarrufların kaynağını oluşturmaktadır. Hanehalkı tasarrufları ile şirket tasarruflarının toplamına özel tasarruf olarak adlandırılmaktadır. Şirket tasarrufları, dağıtılmamış şirket kârlarının yatırımlara yönlendirilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Kamu tasarrufları ise bütçe fazlasıyla ortaya çıkmaktadır. Bütçe fazlasının ulusal tasarruflar üzerinde pozitif bir etkisi varken bütçe açıkları ulusal tasarrufları azaltmaktadır. Sermaye stokundaki aşınmalar da ulusal tasarruf oranlarını negatif yönde etkilemektedir (Yıldırım vd., 2008: 555).

Genel olarak sermaye stoku yüksek olan ülkelerde amortismanın yüksek olması nedeniyle net tasarruf oranları düşüktür. Diğer yandan demografik özelliklerin de ulusal tasarruflar üzerinde belirleyici olduğu görüşü yaygındır. İç tasarruflar emisyon hacmini arttırmadan ekonomik büyümenin finans kaynağı olması nedeniyle finansman kaynakları içerisinde en güçlü olanıdır. Ancak bilindiği üzere gelişmekte olan ülkeler açısından iç finansman kaynaklarını yaratmada yaşanan darboğaz büyümenin önünde engel teşkil etmektedir. İç finansman kaynakları gönüllü tasarruflar ve zorunlu tasarruflardan oluşmaktadır (Han ve Kaya, 2008: 74).

Ulusal ekonomiye yatırım, yardım ve borçlanma yoluyla aktarılan yabancı paralara, başka bir deyişle dövize, dış tasarruf denmektedir. Dış tasarruflar yabancı girişimciler tarafından ulusal ekonomide yapılan yatırımlar ya da yatırım fonlarıdır. Teknolojik gelişmelere ölçek ekonomilerinin kullanımıyla birlikte dış tasarrufun iç tasarrufa dönüşümü kolaylaştırarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ortaya çıkartılmıştır (Han ve Kaya, 2008: 74). Ancak dış tasarrufların büyük bir kısmını dış borçları oluşturmaktadır. Az gelişmiş ülkeler hem iç tasarruf yetersizliğini aşmak hem de kalkınmaları için zorunlu ithal mallarının döviz cinsinden bedellerini ödeyebilmek

amacıyla dış kaynaklara başvurabilmektedirler. Yabancı özel sermaye, dış krediler, sıcak para hareketleri ve hibe ve yardımlar şeklinde tezahür eden dış tasarruflar üretim kapasitesinde hızlı bir artış sağlaması, tasarruf eğiliminin hızla artması ve büyüme hızını sürdürecektir miktarda yatırımların yapılması sonuçlarını yaratmakla birlikte dış borçlanma açısından dikkatle değerlendirilen kaynaktır (Pekin, 2005: 149).

1980’de gerçekleşen finansal liberalleşme süreci iç yatırım finansman sıkıntısı yaşayan gelişmekte olan ülkelerin, daha fazla dış kaynağa başvurmaları sonucunda dış borç birikimini arttırmış. Çünkü sanayileşmeyle birlikte oluşan sermaye malı yatırımlarında gerekli kaynağı temin edemeyen ülkeler sermaye malı yoğun malların ithalatını gerçekleştirerek borçlanmanın temelini oluşturmuştur. Böyle ülkelerin temin ettiği dış tasarrufları tüketime yöneltmeyip iç tasarrufu artırması sonucunda sürdürülebilir büyüme sürecini yakalayacaktır. Gelirin bir fonksiyonu olarak tasarruf, artmasıyla kısa vadede toplam talebe olumsuz etki yapsa da uzun vadede yatırımları artıracığından dolayı milli gelire olumlu etki yapmaktadır (Yentürk, 2003: 11). Tasarruflar, ekonominin hali hazırdaki gelir düzeyinden, faiz oranından, yatırım araçlarının getirisinden, harcama eğilimlerinden, ücretler üzerindeki ve fiyatların içindeki vergi payından ve ekonomik birimlerin gelecek beklentilerinden değişen ölçülerde etkilenebilmektedir. Harcanmayan gelirin ekonominin reel kesimine dâhil olması, tasarruf ve yatırım kanalıyla gerçekleşir. Bütün iktisadi büyüme teorilerinde büyümenin en temel kaynaklarından görülen yatırımların gerçekleşmesi de tasarruf düzeyine yakından bağlıdır. Yatırımları belirleyen unsurlardan başta geleni ekonomideki faiz oranıdır. Faiz, gelir ile sermaye arasındaki ilişkiyi kuran bir unsurdur; üretim araçlarının belli bir kullanımı sonunda zaman içinde ortaya çıkan gelir akımının belli bir faiz oranından kapitalize edilen değeri, bu araçların bütüncül değerinin ifadesi olan sermayenin değerini vermektedir (Parasız, 2005: 71). Tasarruflarla yatırımlar arasında bir bağlantı kurması açısından faizler, diğer menkul ya da gayrimenkul yatırım araçlarının getirisiyle de nedensellik ilişkilerine sahiptir.

Ekonomi yönetimleri açısından, hedeflenen belirli bir büyüme oranı için ne ölçüde bir tasarruf/yatırım düzeyi gerektiği şeklinde bir soru bulunmaktadır. Bu noktada sermaye hâsıla oranı önemli bir belirleyicidir. Sermaye hâsıla oranı gelirde bir birim artış sağlamak için ne kadar tasarruf/yatırım yapılacağını gösteren bir katsayıdır (Parasız, 2005: 71). Bu sebeple, hedeflenen iktisadi büyüme için, ulaşılması gereken tasarruf/yatırım düzeyine

yönelik birbiriyle tutarlı ve etkin ekonomi politikaları oluşturulma zorunluluğu vardır. Günümüz küresel ekonomi koşullarında sermaye hareketlerindeki serbestliğe bağlı olarak gerekli tasarruf-yatırım düzeyinin sağlanması bakımından dış tasarrufların söz konusu politikaları destekleme imkânı da vardır. Fakat bu imkân ekonomilerin yapısal zaaflarının ve küresel koşulların da etkisiyle son derece kısıtlıdır.

Bir ekonominin iktisadi büyümesini sürdürebilmesi için iç tasarrufların yeterli bir düzeyde olması gerekir. Bu düzeyin yüksekliği uzun dönemde ekonominin belli bir büyüme eğilimini takip edebilmesi için gereklidir. Nitekim iç tasarrufların yetersiz seviyede olması iktisadi büyümenin istikrarlı seyrini engeller. Ekonominin dengeli bir büyüme yolunda ilerlemesini güçleştirerek yıldan yıla ekonomideki ve büyüme oranındaki dalgalanmaları artırmaktadır. Düşük tasarruf seviyesi özellikle de yüksek işsizliğin, düşük ücretlerin, hızlı nüfus artışının olduğu ekonomilerde, adeta istikrarsız makroekonomik performansın garantisi durumundadır (Esso vd., 2010: 174-181). Daha da önemli bir sonucu, iktisadi büyümenin istikrarını ciddi oranda dış kaynaklara bağımlı hale getirmektedir.

2.5.4. Tüketim

En genel şekli ile tüketim, mal ve hizmetlerin insan ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kullanılmasına verilen isimdir. Tüketim, bütün ekonomik faaliyetlerin son amacıdır. Para şeklinde var olan sermayenin maddi üretim süreci yoluyla meta sermayesine dönüştürüldüğü ekonomik faaliyet zincirinin son halkası sayılan tüketimle ilişkili olarak ortaya tüketim kültürü çıkmıştır (Bauman, 2006: 92). Fakat büyük çapta bakıldığında ülkelerin ve ekonomik sistemlerinde iktisadi büyümenin/reel gelir artışının ardındaki unsurlardan biri de tüketimdir. İç talebin katkısı büyüme için vazgeçilmez durumdadır. Buna rağmen ekonomide gerçekleşen tüketim de bağımsız bir değişken değildir. Nitekim Keynes'in tüketim harcamaları seviyesi ile ilgili temel hipotezi, gelirin tüketim harcamalarında başlıca belirleyici olduğu şeklindedir (Peterson, 1994: 139). Tüketime etki eden diğer başlıca faktörler; tasarruf nedenleri, tüketicinin mali varlıkları/dayanıklı mal stoku, yaşam standardı, gelir dağılımı, faiz oranı, fiyat değişimleri, tüketici beklentileri ve kredilerdir (Peterson, 1994: 140). Tüketim, uygulanmakta olan para, maliye ve gelirler politikasının etkilerinden soyutlanmış

değildir. Maliye politikası yoluyla vergi tarifelerinde yapılan düzenlemeler veya cari uygulamalar kişisel gelir üzerinde ve dolayısıyla özel tüketim ve tasarruf eğilimi üzerinde etkide bulunulur. Para politikası gereği yapılan uygulamalar da faizler ve enflasyon yoluyla kişisel gelire yansımaktadır. Faiz oranlarının yüksek olduğu finansal kaynaklı maliyet unsurunun piyasa fiyatlarında ve tüketim düzeyinde etkili olacaktır. Gelirler politikasının transfer ve ücret politikalarında yarattığı etki kişisel gelirden özel nihai tüketimin boyutunu etkilemektedir (Hamari vd., 2016: 2050).

2.5.5. Sermaye Stoku ve İşgücü Stoku

İktisadi büyüme süreçlerinin açıklanması bakımından sermaye stoku ve işgücü stoku büyüme analizlerinde yararlanılan göstergelerdir. Sermaye stoku, belirli bir zamanda firmalar veya ekonominin emrinde tutulan üretilmiş üretim araçları birikimi iken, işgücü kavramı ile de belirli yaşlar arasında çalışabilecek nüfus içinde başkası hesabına çalışanlar kastedilir (Statistics Canada, 2001: 3). İşgücü stoku nüfusa bağlı bir seyir izlerken; sermaye stoku ekonominin varlıklarının, üretim ve birikim performansının bir sonucudur. Ayrıca iktisadi büyümenin temel iç kaynaklarından olan sermaye ve işgücü stokundaki artışlar birbirinden de etkilenmektedir (Kirbitçioğlu, 1998: 53).

Ulusal ekonominin büyümesi sermayenin veya sermaye mallarının artan kullanımına bağlıyken, tasarruflar sermaye malları yatırıma yönelerek ekonomide makine, teçhizat, hammadde ve teknolojik gelişme gereksinimleri karşılanır. Ayrıca ortaya çıkan bu destekle ithalat bağımlılığı da azalma seyrine girebilmektedir. Bir ekonomide ne kadar çok sermaye kullanılırsa o kadar üretim yapma olanağına kavuşulacağı düşünülür. Fakat bu doğru olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Sermayenin kullanımında bir işgücü de gereklidir (Çakmak ve Gümüş, 2005: 60-65).

Gelişmekte ve az gelişmiş ülke ekonomilerinin en önemli sorunu nitelikli işgücünün eksik olmasından dolayı oluşan sermaye ve doğal kaynakların etkinliğinin azalmasıdır. Bu durum katma değerde ciddi kayıplara ve kalkınmanın kısıtlanmasına neden olarak iktisadi gelişmeyi durdurmuştur. İktisadi büyümeyle istihdam artışının paralel ilişkisi teorik ve ampirik çalışmalarda tespit edilen küreselleşme sürecinin değişime uğramasıdır. İkisi arasındaki pozitif bağ emekten tasarruf eden teknolojinin

yaygınlaşması ile oluşan reel üretim artışının istihdama katkısını farklılaştırmaktadır (Yumuşak ve Kar, 2000: 101).

2.5.6. Teknolojik İlerleme

Sermaye ve işgücü stokundaki artıştan bağımsız olmamasıyla birlikte, teknolojinin ilerlemesiyle ekonomik büyüme belirlenir. Teknoloji, mal ve hizmet üretiminde kaynakları bir araya getiren; teknolojik ilerleme ise piyasanın ekonomik karar biriminin yapmış olduğu girişimlerle oluşmakta ve girişimcilerin yeni bilgi ve birikimlerinin, piyasanın değeri olabileceğinden dolayı yeni ürünlerin üretilmesinde uygulamaktadır (Kumar, 2003: 210).

Ekonominin karar birimleri teknoloji ilerleme konusunda daima sermayeyi teşvik ederek işgücü başına üretimi arttırmayı hedeflemektedir (Seyidoğlu, 2006: 840-844). Üretim aşamasında her daim teknolojiye ihtiyaç duyulur. Sermayenin ve işgücünün bir araya gelmesi yeterli olmamakla birlikte gerekli teknoloji seviyesine ulaşılması gerekmektedir. Başka bir ifade ile teknolojik gelişme, etkin kaynakların kullanılması sonucunda daha fazla üretimi sağlarken, teknolojinin üretim kapasitesi iktisadi büyümeyi de etkiliyorsa, ekonomide teknolojik transfer kapasitesi büyüme üzerinde belirli düzeyde etkilenir. Ülkelerin içerisine teknolojik açıdan bakıldığında içeriye ve dışarıya dönük olarak entegre olduklarından önemli bir yerinin olduğu söylenebilir. Ekonomideki mal ve hizmetler üretim aşamasında birbirinin tamamlayan ve ya ikamesi olduğundan bunlara belirli teknoloji entegrasyonun şart koşulduğu ortadadır. Teknolojik ilerleme, firmaların kâr amacıyla yaptıkları araştırma geliştirme faaliyetleri sonucunda oluşan buluş ve yeniliklerdir (Tuncer, 2002: 1-24). Küreselleşen ekonomilerde ulaşılan teknolojik seviyenin yakalanması ekonomilerin dış ilişkide gücünü ortaya koymakla birlikte iç ilişkide refah seviyesine erişiminin sağlanmasıyla mümkün olmaktadır

Verimlilikte kritik öneme sahip olan teknolojik gelişme, kullanılan faktörleri ilerlemeye bir adım yaklaştırmakla ihtiyaç gereksiniminin karşılanması minimum düzeydeki kaynakla gerçekleşir, dolayısıyla, birim başına işgücü ve sermayede çıktı başına daha fazla kalite ön plana çıkarılır. Bundan dolayı, sermaye birikimi ve işgücü artışının bel kemiğini oluşturduğu iktisadi büyüme, her iki kaynağın verimliliğiyle alakalıdır. Nasıl ki sermaye ve işgücünün evrensel boyutta etkin kullanılmasını ifade eden

toplam faktörün verimli olması, teknolojinin ilerlemesinde bağımsız olmamak kaydıyla iktisadi büyümenin belirleyici faktörleri arasındadır. Üretim faktörlerinin büyüme üzerindeki etkisini araştıran; büyümede kaynak yöntemi, sermaye ve işgücü stokundaki artışlara ilaveten oluşan toplam faktör verimliliğinin etkin kullanılması yeni kaynak olarak yerini alır (Hatipoğlu, 2000: 138). Bu kapsamda iktisadi büyümenin hangi oranlarda sermaye ve işgücü faktörün verimli kullanılması gerektiğini açıklayarak büyümedeki katkısının ayrıştırılmasıyla oluşan pozitif katkıyı öne sürmüştür.

2.5.7. Beşeri Sermaye

Son yıllarda iktisat literatüründe yoğun kullanılan beşeri sermaye kavramı, büyüme teorilerindeki başlıca kaynaklar arasında içsel büyüme üzerinde yoğunlaştırarak beşeri sermaye stokunu iktisadi büyümenin belirleyicileri arasında görerek büyümeyi hedeflemektedir. Kısaca beşeri sermaye; bireyin/toplumun elinde bulundurduğu bilgiyi, beceriyi, yeteneği, iş deneyimini, sağlık hizmetlerini, eğitim düzeyini yani toplumsal ilişkilerdeki konumu gibi karakteristikler bütünüdür (Canpolat, 2000: 267). Sadece nitelikli işgücünün oluşmasıyla değil, bilgi birikiminin ve ar-ge faaliyetlerinin artışının da büyümenin arka planında bulunması, beşeri sermaye yatırımlarını ekonomi politikalarının kapsamına katmıştır. Ülkenin işgücünün gelişiminden dolayı yaptıkları beşeri sermaye yatırımları, hem yenilenen ürün ve teknolojileri ileri boyuta taşıyamaya yönelik yatırımlardaki getiri oranını, hem de yeni ürün ve teknolojilerin benimsenmesiyle birlikte kullanımındaki pratikliğin yakalanması ekonomik gelişmeyi etkilemektedir (Kumcu, 2004: 27). Beşeri sermayenin stok düzeyi ülkenin gelir seviyesiyle ilişkilidir. Gelir düzeyleri yüksek olan ülkelerin milli gelirlerinin büyük bir bölümünün yatırımlarda beşeri sermayeye ayırması maksimum işgücü verimliliğini elde edebilmektedirler (Canpolat, 2000: 269).

2.5.8. Dış Kaynaklar

Dünya ölçeğinde hammadde ve mamul akımından daha büyük hacimde finans akımının da gerçekleştiği bir ortamda, ekonomilerin bunun dışında kalması olanaksızdır. Bu koşullar altında bir ülkenin yalnızca kendi kaynaklarıyla hedeflediği iktisadi

büyüme yi gerçekleştirememesinden dolayı, dış kaynaklara ihtiyacı olmakta ve bu kaynaklar dış ticaret ve sermaye hareketleri yoluyla karşılanmaktadır. Dış ticaret temelde ithalat ve ihracat kısımlarından oluşurken, sermaye hareketleri dış doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları gibi kısımlardan oluşur. Sermaye hareketleri içinde ekonomiye doğrudan ve kalıcı katma değer yaratacak katkı yapan dış doğrudan yatırımlardır; dış ticarete ise ihracat ve turizm dolaysız olarak ülkeye gelir transferi anlamına gelmektedir (Yamak ve Korkmaz, 2005: 18).

Düşük tasarruf düzeyi, sermaye malları ithalatı zorunluluğu, finansal sermaye gereksinimi gibi sebeplerle ekonomilerin dış kaynaklara olan ihtiyacı ve buna bağlı olarak dışa açılmaları küresel ekonominin gelişmesinden dolayı hem artmakta hem de fırsatlar ve riskleri beraber getirmektedir. Fırsat olarak dışa açılımda, ülke içinde karşılaştırılabilir bir maliyetle bulunması mümkün olmayan yatırım mallarının ve ara malların ithali, daha gelişmiş ülkelerden fikir ve teknoloji transferi ve yabancı tasarruflara ulaşabilme olanağı, yoksul ulusların hızlı büyümenin önündeki bazı geleneksel engelleri aşmasına yardım edebilmektedir (Rodrik, 2000: 41). Fakat küresel entegrasyon ortamında donanımsız, rekabet gücü eksik, gelişmiş ekonomilere karşı mukayeseli üstünlüğü zayıf ve düşük potansiyellere sahip ve makroekonomik istikrarı problemlidir durumda olmalarından dolayı bu ekonomiler risk unsurlarına sahiptir. Nitekim gelişmiş ekonomilerde sermaye birikimi hızlı, işgücü artışı yavaş fakat nitelikli, faktör verimliliği ise teknolojik ilerlemelerine bağlı olarak hızlı seyrederken, bu grubun dışında kalan geniş sayıdaki ülke ekonomileri için farklı bir durum söz konusudur (Bayar, 2008: 30).

2.5.8.1. Dış Ticaret

Ülkelerin ithalata yüklediği anlam daha çok gelirlerini dışarıya transfer etmek şeklinde yorumlanırken, bu durum milli gelirin hesaplamasında denklemde ülkenin eksi değer almasına neden olur. İthal bileşenler ise tüketim mallarının ithalatıyla kullanılan ara ve sermaye mallarını ifade etmektedir. Yurtdışından elde edilemeyen mal ve hizmetlerin kullanılması zaruri olmasa da iktisadi hayatta üretim ve tüketicinin yapılmasıyla istihdam kapasitesi arttırması amacıyla gereklidir. Bu nedenle iktisadi büyümede ithalat yapılmasının görünmeyen yüzünü ekonominin işleyişinin devam

edilmesi için gerekli olan beklentiler hakkında fikir sahibi olunmasıyla açıklamaktadır (Yamak ve Korkmaz, 2005: 32).

Tüketim dışında var olan hammadde, mamul ve yarı mamul gibi ekonomik kaynakların gelir elde edilebilmesi için kendi ihtiyaçlarını kısıtlayarak ihracatta bulunur. İhracatta tüketilen malın değerinin yüksekliği, ülke içerisinde üretilecek mal ve hizmetlerin ekonomiyi değerli hale getirmesine katkı sağlar.

İktisadi büyüme incelenirken ihracatla doğrudan ilgili olan döviz gelirinin, kendi içerisinde bölünmesi; üretimi, tüketimi, yatırımı ve vergi gelirinin büyümede yapmış olduğu etkileşimi gözler önüne sermektedir. İhracatın değeri sadece ekonominin içinde bulunduğu düzeyle ilişkilendirilemez. Çünkü ekonomide uygulanan politikalarla değerlendirilen kurlarda etkilemektedir. Örneğin devalüasyon ortamında ihraç malları ucuzlayarak üretimi durma noktasına getirirken, ithal mallarına olan talep ise artar. Revalüasyon ortamında ise ihraç malları teşvik edilerek, ithal mallarına talebi azaltır ancak ülke ekonomisinin ithal mallara bağımlılığının derecesi yüksek olduğundan dolayı dış ticaret açığını kaçınılmaz kılınır (Utkulu, 2003: 50).

Döviz kurlarındaki belirsizlik ihracatta olumsuz gelişmelere neden olarak negatif etki göstermesine neden olurken, ithalatta ise olumlu gelişmelere meyil verilerek pozitif etki göstermesine neden olur (Sever, 2008: 77). Reel sektördeki konjktürel dalgalanmada kısa ve uzun dönemde ihracatı negatif etkileyerek, geleceğe dair belirsizlik ortamını oluşturur. Bu durum ise ihracatın dışarıdan çok ülke içerisindeki piyasalarda tepkimeye neden olmaktadır (Köse, 2008: 25).

2.5.8.2. Sermaye Hareketleri

Ekonominin ihtiyaç duyduğu dış kaynaklardan bir diğeri sermaye hareketleridir. Sermaye hareketleri dolaysız yabancı yatırımları ve portföy yatırımlarının kısa ve uzun vadeli sermaye hareketlerini kapsamaktadır. Doğrudan yabancı yatırım ekonomide dış tasarrufun reel yatırımı şeklinde oluşmasıdır Portföy yatırımları ise, şirketler ve devletin bono, tahvil satışlarıyla gerçekleşen borçlanma araçlarıdır (Aslan, 2007: 2). Kısa vadeli sermaye hareketleri de, geri dönüş kabiliyeti olan kısa vadeli borçlanma araçlarından oluşur. Değişen oranda ve boyutta gerçekleşen sermaye hareketleri, ekonominin dışa dönük fırsat ve risk kapısı durumundadır. Sermaye hareketlerinin fırsat olması, ülkede

milli gelirin artışına ilave dış kaynakların da katkı yapabilmesidir. Kendi kaynakları ile büyümesini gerçekleştiren bir ekonomiye dış kaynakların da eklenmesi, söz konusu kaynaklarla ilave tasarruf, yatırım, istihdam, üretim ve gelir oluşmasının nedenidir. Kısa vadeli sermaye hareketleri ise ekonominin dış kaynak ihtiyacının karşılanmasında maliyeti artırmaktadır ve iktisadi büyümeye dolaylı yoldan olumsuz etkide bulunabilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde iktisadi büyümenin oldukça dalgalı bir seyir izlemesi küresel sermayenin dikkatini çekmekte, bu dalgalanmalardan faiz-kur makası üzerinden spekülâtif kâr arayışı sürdürülmektedir (Değirmen ve Elmaz, 2008: 47).

Yabancı sermaye akımları yüksek faiz oranı, değerli yerli para, aşırı dış borç yükü, kamu yatırımlarında azalma, bankacılık sektöründe ve firmalarda ortaya çıkan kırılganlıklar aracılığıyla yatırımları olumsuz etkileyebilmektedir (Yentürk, 2003: 25). Uluslararası ticaretin varlığı uluslararası sermaye hareketlerini de beraberinde getirirken, günümüz dünyasında, bir gün içerisindeki finansal hareketler, reel mal ve hizmet ticaretinin oldukça üzerinde seyretmektedir. Finansal sistemin serbestleşmesiyle oluşan yükselen finansal sermaye ve spekülâtif birikim tercihleri sanayi yatırımlarının önüne geçmiş, bu olgu finansal küreselleşme sürecinde yön vermiştir (Öztekin, 2009: 5). Dolayısıyla kısa vadeli sermaye hareketleri dış tasarrufların iktisadi büyümeye sınırlı katkısının yanında ulusal ekonomilerin yaşadığı makroekonomik dalgalanmalarda da etkili olabilmektedir. Ülkedeki doğrudan yabancı yatırımla yapılan firma alımları veya yeni kurulmuş firmanın sermayesinin teminiyle elde edilen sermaye artışı o ülkedeki firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımlardır (Yapraklı, 2006: 28). Doğrudan yabancı yatırımların sermaye birikimini hızlandırmak suretiyle büyümeye etkisi, teknoloji ve işletmecilik bilgisine katkısı, ithalatı ihracatla ikame ettiği sürece cari dengeye etkisi olacağı, iç rekabeti ve istihdamı artırması, kârdan kaynaklanan vergi kaynağı olmaları yönünde beklentiler vardır (Nunnenkamp, 2002: 31). Özellikle dış doğrudan yatırımların artması, ekonominin küresel sermaye için kalıcı ve güvenli cazibe merkezlerinden biri olmasını sağlamaktadır. Bu yatırımlar, sıcak para olarak tanımlanan, finansal hareketler gibi kısa zamanlı olmak yerine ekonomide uzun yıllara yayılan beklentilerin ve planların olduğunu, bir o kadar da katma değer ortaya çıkacağını ve iktisadi büyümeye olumlu katkı yapacağını ifade etmektedir.

2.6. İKTİSADİ BÜYÜMEYE TEORİK YAKLAŞIMLAR

İktisadi büyüme sorunu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra belirginlik kazanmış ve bu yüzyıla kadar yapılan çalışmalar daha çok sermaye birikimi yoğunluklu kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak yirminci yüzyıldan sonra ekonomilerin yapılarında meydana gelen değişimler ve gelişmeler bu teorilerin iktisadi büyüme sorunun tam açıklanmasında yetersiz olduğunun farkına varılarak bundan sonra yapılacak yeni teorik yaklaşımların daha çok beşeri sermaye, teknolojik gelişme ve bilgi birikiminin üzerine odaklanması sağlanmıştır (Akbaş vd., 2013: 14). Bu teorilerle ilgili iktisatçıların yapmış olduğu çalışmaları kronolojik olarak incelediğimizde;

Tablo 1: Başlıca Büyüme Teorileri ve Özellikleri

Büyüme Teorisi	Büyümenin Kaynağı	Büyümenin Özelliği
• Klasik Büyüme Teorileri ✓ Adam Smith(1776) ✓ David Ricardo (1817) ✓ T.R. Malthus(1799)	• İş bölümü • Artık değerın yatırıma dönüşmesi	• Sınırlı büyüme • Tarım içerisindeki azalan verimler kanununun (AVK) sınırlı büyümesi • Nüfus kanununun sınırlı büyümesi
• Karl Marx (1867)	• Sermaye Birikimi	• Kapitalist süre içerisinde kâr oranlarında meydana gelen düşüşle birlikte sınırlı büyüme
• Post- Keynezyen Büyüme Modeli ✓ R.Harrod(1939) ✓ E. Domar (1946)	• Tasarruf ve Yatırımlar	• Kararsız Denge
• Neoklasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli) ✓ R. Solow(11956)	• Nüfus ve Teknolojik Gelişme “Nominal”	• Teknolojik Gelişmenin Yokluğu Nedeniyle Geçici Büyüme
• Yeni Büyüme Teorileri (İçsel Büyüme Teorileri) ✓ P.Romer (1986) ✓ R. Lucas(1998) ✓ R. Barro (1990) ✓ J. Greenwood(1990) ✓ B.Joanovic (1990)	• Fiziki Sermaye • Beşeri Sermaye • Teknoloji • Kamu Sermayesi • Mali Aracılar	• Büyümenin içsel olmasıyla devletin yenilenmesinin tarihsel gelişimle dikkate alınması

Kaynak: <https://www.slideserve.com/presta/baslica-b-y-me-teorileri-ve-zellikleri>

2.6.1. Klasik Büyüme Teorisi

Ülkelerin iktisadi büyümelerini açıklamada ilk teorik model iktisadın babası Adam Smith (1723-1790) ile başlamıştır. Klasik büyüme teorisi 18. yy sonlarında Adam Smith, Thomas Malthus (1766-1834) ve David Ricardo (1772-1823) tarafından geliştirilmiştir. Klasik liberal akımın ortaya çıkmasında sanayi devrimi de etkili olmuştur (Taban, 2008: 1).

Klasik büyüme teorisinin dayandığı belli başlı varsayımlar vardır. Bu varsayımları dışı kapalı bir ekonomi için incelediğimizde aşağıdaki sonuçları elde edilir (Bocutoğlu, 2013: 4-7; Tüylüoğlu, 1995: 10-18). Bunlar;

- Ekonomiler analiz edilirken uzun dönem esas alınır.
- Fiyat ve ücret mekanizması düzgün işlediğinde ekonomiler tam istihdam denge seviyesine ulaşacak, ekonomilerde meydana gelen herhangi bir şok ya da bozulma durumlarında ise ekonomiler kendi kendine dengeye gelecek ve tam istihdam denge seviyesine ulaşacaktır. Burada bahsedilen tam istihdam dengesi ise kararlı bir dendedir. Bu nedenle devlet müdahalesine gerek yoktur.
- Klasiklerin savunduğu liberal ekonomiye göre, piyasa görünmez bir el tarafından dengeye gelecektir. Tam istihdam denge koşulu sağlanır ve üretim faktörleri tam kapasite çalışırsa, milli gelirde artış olacaktır.
- Firmalar kârlarını, tüketiciler ise faydalarını maksimize ederler yani rasyonel davranırlar.
- Ekonominin dengede olması için özellikle serbest rekabet sistemini savunmuştur. Yani tüm piyasalarda tam rekabet şartları geçerlidir.
- Firmalar ve tüketiciler nasıl davranacaklarını tam esnek fiyatlara göre belirlerler.
- Klasiklere göre para nötr yani yansızdır. Parayı sadece işlem güdüsü olarak görürler. Ekonomilerde parayı önemsiz görürler. Çünkü ekonomide para olmasada takas yoluyla alışveriş yapılabileceğini bilirler.
- Firmalar ve tüketiciler alışveriş yapmadan önce piyasa koşulları hakkında bilgi sahibi oldukları varsayılmaktadır.

Klasik büyüme teorisini varsayımlarından bahsettikten sonra bu teoriyi savunan iktisatçılardan kısaca bahsedecek olursak;

2.6.1.1. Adam Smith'in Geliştirdiği Büyüme Modeli:

A. Smith ekonomik büyümenin temel unsurlarını iki bölümde incelemektedir. Bunlar; sermaye birikimi ve işbölümüdür. **Sermaye birikimini;** büyümenin motoru olduğunu tutumlulukla artacağını, israf ve kötü yönetimle azalacağını, kaynaklarının kâr ve tasarruf olduğunu söylemektedir. Bu nedenle Smith tasarruflara oldukça önem verir. Çünkü ona göre; tasarruflar mutlaka yatırımlara dönüşerek ekonomik büyümeyi de beraberinde getirecektir (Berber, 2006: 59). Üretimde kullanılan sermaye donanımı çalışanların verimliliğini belirlediğinden sermaye stokundaki artış ekonomik büyümenin en önemli kaynağıdır. Sermaye stokunun büyüklüğü, ücretlerin yüksekliğine bağlı olarak nüfus arttırır ve ekonomi “ toprak ve iklim, kanunları ve kurumlar çerçevesinde ulaşabileceği nihai zenginliğe” erişir (Smith, Cilt I: 96’dan akt: Kazgan, 1989). **İşbölümünü ise;** yirmi beş yılda tamamladığı Ulusları Zenginliği adlı kitabında geliştirdiği büyüme modeli üzerine inşa etmiştir. Çünkü Smith işbölümünü mübadele etmenin bir nihai sonucu olarak görür. A.Smith’e göre işbölümü firmalar arası ve firma içi işbölümünü kapsadığından dolayı işbölümüne giderken üç temel amacı hedeflemiştir. (Ünsal, 2007: 39-42; Parasız, 2008: 4). Bunlar;

- Emeğin işbölümü ve uzmanlaşmayla daha verimli hale getirerek işgücü başına düşen üretim miktarı arttırmak
- İşbölümüyle tek bir işte uzmanlaşan işçilerin aynı sayıdaki diğer işçilerden daha fazla mal üretmesinin temel nedeni tek bir işte uzmanlaşarak zamandan tasarruf edilen süreci üretimde kullanmalarıdır.
- İşbölümü teknolojik ilerlemeyi de beraberinde getirmektedir. Çünkü işçiler çalıştığı işlerde uzman kişiler olduklarından dolayı yaratıcı düşüncelerini kullanarak yeni aletler üretirler ve buda teknolojik gelişmeleri beraberinde getirir. Bu şekilde iş bölümündeki uzmanlaşma ve sermaye stokundaki genişleme, verimliliği arttırarak milli geliri de arttıracaktır.

Smith’e göre; ekonomik büyüme sınırsız değildir. Emek için artan verim kanunu söz konusu olduğundan, kısa dönemde ücretler yükselecektir. Ücretlerin yükselmesine bağlı olarak da nüfus artacaktır. Ekonomi genişledikçe sermaye stokundaki gelişme ve nüfus artışı ile sermaye birikimi yavaşlayacak, kâr oranları azalacak ve ücretler asgari düzeye inecektir. Bu aşamada ekonomi zenginliğin en üst seviyesine ulaşmış olacak ve

durgunluk başlayacaktır. Ekonomik büyümenin durması ile çıktının-zenginliğinin değişmediği durağan durum geçerli olacaktır (Smith'den çeviren Saltoğlu: 2012: 58).

Şekil 4: A. Smith'in Büyüme ve Durgunluk Süreçleri

Kaynak: Berber, 2006: 58

Smith diğer iktisatçılar gibi büyümenin süreklilik arz etmeyeceğini, belli bir büyüme sürecinin sonunda ekonominin durgunluğa gireceği ve bu durgunluk sürecinin olumsuz bir süreç olmadığı kabul ettiğinden dolayı iyimser klasik olarak tanınır (Berber, 2006: 57).

2.6.1.2. David Ricard'nun Geliştirdiği Büyüme Modeli:

D. Ricardo 1817 yılında yayınladığı “Politik İktisat ve Vergileme İlkeleri” adlı eserinde büyüme konusundaki görüşlerini dile getirmiştir. Burada Ricardo milli gelirin üretim faktörleri arasında nasıl dağıldığını incelerken, özellikle bu faktörleri belirleyen kanunlar üzerine yoğunlaşmıştır (Berber, 2006: 60). Burada Ricardo büyüme ve gelir bölüşümü modeliyle temsil edilmektedir. Model az sayıda fonksiyonel ilişkiyi temel alsa da önemli sonuçlara yol açmıştır. Ricardo modelinde büyüme, Smith'in modelindeki gibi sermaye birikimi ile mümkün olmuştur (Hiç, 1991: 10).

Ricardo, ulusların zenginliğini arttıran üç ana faktör belirlemiştir. Bunlar; toprak verimliliğinin yüksek olması, tarım alanında gelişmelerin yaşanması ve ithalatın serbest olmasıdır. Ricardo, bu koşulları sağlayan ülkelerin, emeği arttırmadan yapılan üretimle elde edilen rantı yavaşlatabileceğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte Ricardo modelinin varsayımlarından kısaca bahsedecek olunursa (Berber, 2006: 61-62);

- Tarım kesiminde kullanılan emek (L) ve sermaye (K) üretim faktörlerinde sabit bileşim olarak kullanılır ve birbiri yerine ikame edilemez.
- Ülkede elverişli olarak kullanılan tarım arazinin varlığının sınırlı olması, aynı zamanda toprak ve teknikteki gelişme hızının da düşüklüğü tarım sektörünün “Azalan Verimler Yasasına” tabi olmasını kaçınılmaz kılmaktadır.
- Nüfus, işgücü ve sermaye artışlarına paralel olarak tarımsal üretimi de arttırmak için iki yol kullanılır. Bunlar; *entansive* ve *ekstansivedir*. Kısaca bunlara değinecek olunursa; mevcut verimli toprakların daha fazla üretim faktörü kullanılarak üretimin artırılması sağlamak (yani enstansiveyi uygulamak) ya da daha düşük verimli toprakların üretime açmak (yani ekstansiveyi uygulamak). Ancak bu iki yönteminde uyguladığımızda üretim faktörleri azalan verimler yasasına tabi olduklarından dolayı marjinal (ürün) hasıla azalır.
- Müteşebbisler tarım sektöründeki araziye uygularken rant ödememezler.
- Devlet ekonomik hayata müdahale etmez çünkü ekonomi her daim tam istihdamdadır.

19. yüzyılın başlarında İngiltere’de meydana gelen hızlı nüfus artışı buğday fiyatlarının da hızla artmasına neden olmuştur. Buğday fiyatlarındaki artış ise toprak sahiplerinin rantını arttırmıştır. Bu nedenle Ricardo büyüme sürecinden yararlanan tek kesim toprak sahiplerinin olduğunu ileri sürmüştür. Hızla artan buğday ihtiyaçlarının karşılanması için ithalatın artırılması gerekiyordu. İthalat yapılması için ise ihracat arttırılmalıydı. Ancak İngiltere’nin ürettikleri sanayi mallarının maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı fiyatları düşüremiyordu bu nedenle “Buğday Kanunu” çıkarıldı, bu uygulama ile buğday ithalatının üzerine yüksek gümrük tarifelerini uygulayarak yerli buğday üretim teşvik edilecek, buğday üreticilerini koruyan uygulama başlatılacaktı (Berber, 2006: 60-61). Ricardo İngiliz tarımını uluslararası rekabete karşı koruyan buğday kanunu tarımsal üretimin artmasına, kârların azalıp rantlarının artmasına bu şekilde büyüme sürecinde toprak sahiplerinin durumlarında kapitalistler aleyhine meydana gelen iyileşmenin hızlanmasına yol açacağından dolayı Buğday Kanuna karşı çıkmıştır. Çünkü buğday kanununun kaldırıldığında bu durum tersine çevrilecek ve ekonominin durağan durumuna girmesi gecikecektir (Ünsal, 2007: 66). Ricardo ekonomik durgunluğun kaçınılmaz olduğunu, ekonomide sabit sermaye ve teknik ilerleme artsa bile sadece durgunluğu geciktireceğini, sermayede azalan verim kanunun geçerli olması ve teknik ilerleme hızının yavaşlığı ekonomiyi mutlaka durgunluğa

götüreceğini vurgulamaktadır (Ricardo, 2008: 124-125). Kısaca Ricardo'ya göre, nüfus artışı ile birlikte yaşanan gıda talebi tarım faaliyetlerini arttıracak, artan taleple beraber önce verimli sonra verimsiz topraklara başvurulacağını, Böylelikle tarımsal mallar daha pahalı hale gelerek, toprak sahiplerinin rantları yükselmesine neden olacaktır. Dolayısıyla işçilere ödenen ücretler artacak ve kârın payı azalacaktır. Böylelikle sistem durağan bir sürece girecektir (Alkın, 1992: 1-5).

2.6.1.3. Robert Malthus'un Geliştirdiği Büyüme Modeli:

Robert Malthus'un büyüme modeli, nüfus artışının ileride gıda yetersizliğine neden olacağını ve refah düzeyini azaltacağını ileri sürmüştür. Malthus'a göre, nüfus artışının kontrolü sağlanamazsa, nüfus ve gıda arasındaki açıklık gitgide büyüyecektir. Bunun sonucu olarak nüfus geometrik bir dizi halinde, gıda maddeleri aritmetik bir dizi halinde artacaktır (Savaş, 1997: 344-345). Malthus'a göre, nüfus artışının yanında toprak/nüfus oranı ve ücretler düşecektir. Teknoloji sabit olduğundan nüfus kendi kendini dengelemektedir. Diğer yandan var olan kaynaklar artış gösterse bile, kişi başına gelir düzeyi uzun dönemde değişmemektedir (Galor ve Weil, 1999: 150-154). Malthus bir ülkenin kişi başına düşen geliri açısından, durağan denge durumuna yönelen bir büyüme modeli geliştirmiştir. Buna göre gelir seviyesi denge durumunu aştığında, ölüm oranı azalacak ve doğum oranı artacak, denge seviyesinin altında kaldığı durumda ise tam tersi durum söz konusu olacaktır (Becker vd., 1990: 12-37). Malthus'un modeli 19. yy başlarında yaşanan gelişmelerle tutarlılık göstermediğinden eleştirilere maruz kalmıştır. Bu kapsamda yakın geçmişte ve günümüzde gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler bazında kişi başına düşen gelir arttıkça doğum oranının azaldığı yani tersine durumun söz konusu olduğu gözlenmiştir.

2.6.2. Sosyalist Büyüme Modeli

Liberal sisteme yönelik tepkilerin artmaya başladığı dönemde klasik politik iktisata ve kapitalizme karşı tepki olarak Sosyalist Düşünce ortaya çıkmıştır. Sosyalist teorinin başlıca temsilcileri; Karl Rodbertus (1805-1875), Ferdinand Lassale (1825-1864), Karl Heinrich Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895)'dir. Bu modele

en büyük katkıyı Karl Marx yapmıştır. Sosyalist büyüme modelinin temelinde yatan argüman, kapitalist sistemde oluşan çelişkilerin devamlı bir büyümeyi sağlayacağını, ancak bu büyüme sürecinin belli bir dönemden sonra iç çelişkilerin şiddetlenmesine neden olacağını ve sistemi çökerteceğini ileri sürmektedirler (Acar, 2002: 67).

2.6.2.1. Karl Marx'ın Geliştirdiği Büyüme Modeli:

Marx'ın düşüncelerinin 19. ve 20. yüzyılda dünyanın büyük bir bölümünü etkilemesinin temel nedeni araştırmacı, yazar ve ihtilalci kimliğinin olmasıydı. Marx ekonomik teoriler için oluşturduğu hipotezlerde; kapitalist sınıfların kârlarını işçileri daha fazla çalıştırıp ücretlerini sömürerek elde ettiklerini söylemekteydi. Bu varsayımını ise emek-değer ve artık-değer teorisi adı altında geniş kapsamlı olarak açıklamaya çalışmıştı (Berber, 2006: 76-82). Marx'a göre, üretimin değerini belirleyen emek, aynı zamanda büyümenin motorunu oluşturmaktaydı (Tüylüoğlu, 1995: 20). Marksist büyüme modelinin özü Marx'ın emek-değer teorisinde ve artı-değer teorisiyle açıklanmaktadır. **Emek değer teorisine göre;** bireyin zihinsel ve fiziksel becerilerinin bir malın değerini belirlediğini, malın değeri ise bir malı üretmek için gerekli olan emek miktarı ile ölçüldüğünü ve piyasadaki mübadele değerini tayin ettiğini ifade etmektedir. Ancak kapitalistler işçiye emeğinin gerçek değerini vermeyerek işçileri sömürmek suretiyle kâr elde etmektedir. **Artı değer teorisine göre;** işçinin fazladan çalıştığı saatler fazla değeri oluşturarak kapitalistin sermaye birikimini arttırdığını, böyle bir ortamda üreticiler fazla değeri arttırmak için çalışma saatini uzatacağını ya da emeğin verimliliğini arttırmaya çalışacağını ifade etmektedir. Emeğin verimliliğinin artırılmasıyla sermaye artacak ve üretim tekniği sermaye yoğun olarak gerçekleşecektir (Yeldan, 2010: 182). Sermaye birikimi sağlandıkça, beşeri sermayesinin yüksek olduğu emek ile üretim yapılacaktır. Emeğin üretimde verimliliğin artmasıyla oluşan emek talebinin azalması ve üretim maliyetlerinin azalmasıyla girişimcilerin kârı artacak ve ekonomide işsizlik oranı artış gösterecektir. İşsizlik oranında böyle bir artışın sebebi emeğin kârını arttıracığı düşüncesini içeren modelde, daha az düzeydeki insanların eline sermaye birikiminin geçmesi sonucunda uzun dönemde ekonomik ve sosyal sorunları oluşturacaktır (Berber, 2011: 14).

Marx ekonomilerdeki kâr oranlarını aşağıdaki formül ile açıklamaya çalışmıştır

$$p' = \frac{s'}{1 + c'}$$

p' =kâr oranı

c = sabit sermaye

v = değişir sermaye

s' = işgücünün yarattığı artı değer (s) ile bunu elde etmek için harcanan değişken sermaye (v)'ye oranıdır. Kısaca artı değer oranıdır ($s' = s/v$)

c' = kapitalistin makineleşme derecesini yansıta bu oran sabit sermayenin değişir sermayeye oranıdır. Kısaca sermayenin organik bileşimidir ($c' = s/v$)

Marx, sömürü oranı veri iken c' arttıkça p' azalacağını ileri sürmektedir. Ancak sömürü oranı veri iken c' artması verimliliğinde arttırmakta, verimlilik artışı ise reel ücretlerin yükselmesine ve toplam gelirden emeğin aldığı nispi payın değişmemesine neden olmaktadır. Marx kâr oranlarındaki azalışı incelerken reel ücret artışı üzerinde hiç durmamıştır (Berber, 2006: 93-97).

2.6.3. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Harrod, 1939 yılında *Dinamik Teori* adlı makalesinde eksik istihdamdan tam istihdam gelir düzeyine geçişin şartlarını sorgularken, Domar ise, 1947 yılında *Büyüme ve İstihdam* adlı makalesinde tam istihdam gelir seviyesini yakalamış bir ekonominin, bu dengeyi bozmadan istikrarlı büyümesinin şartlarını analiz etmiştir (Berber, 2006: 102). Büyük Dünya Buhranına çözüm olarak ortaya konulan Keynesyen Büyüme Modeli olarak da anılan Harrod-Domar Büyüme Modelinin temeli şu üç noktaya dayanmaktadır;

- i) tasarruf arzının en önemli belirleyicisinin toplumun gelir düzeyi olması,
- ii) tasarruf talebinin en önemli belirleyicisinin gelir artış oranı olması ve
- iii) tasarruf arzı ile tasarruf talebinin birbirine eşit olmasıdır.

Harrod- Domar modelinin varsayımlarını analiz ettiğimizde aşağıdaki sonuçları elde etmemiz mümkündür:

- Modern büyüme teorisinin birinci dalgası olarak adlandırılan bu model aslında Keynes'in ileri sürdüğü "piyasa mekanizmasının kendiliğinden tam istihdamı sağlamaz" tezinin büyüyen ekonomilerde geçerlilik durumunu incelemektedir.
- Bu teorisinin büyüme modeline baktığımızda üç farklı büyüme hızı ile karşı karşıya kalırız. Bunlar; fiili büyüme hızı(G_A), gerekli büyüme hızı (G_W) ve doğal büyüme hızı (G_N)'dır. Fiili büyüme hızının, gerekli büyüme hızına eşit olması

durumunda($G_A = G_W$) çıktı- sermaye ve yatırımın sabit hızında büyümeleri gerçekleşir. Buna durağan durum büyümesi denir ve bu durum istikrarlı değildir. Burada aslında **bıçak sırtı** dengededir (Ünsal, 2007: 99-100).

Bu teori hızlandıran ve çoğaltan prensibin ilişkiselliğine dayanan eşitlik denklemi üzerine kurulmuştur. Bu üç temel noktadan **birincisi** çoğaltanın diğer açıklamasıdır. **İkincisi** sermayenin hasılaya oranı üzerinden gelirdeki değişimin yatırımla ilişkisini göstermektedir. **Üçüncüsü** ise, uzun dönem denge büyüme koşulu olan yatırım tasarruf eşitliğini ifade etmektedir (Harrod, 1939: 14-33). Harrod, yukarıdaki söz konusu üç önermeye bağlı olarak bazı büyüme oranları belirlemiştir. Tüm ekonomik birimlerin beklentisini karşılayıp üreticilerin üretimlerini aynı şekilde devam ettirdikleri büyüme oranı garantili büyüme oranı olup, uzun dönem büyümede dengenin oluşmasını sağlar. Büyüme oranı çoğu faktörden etkilendiği için her dönem aynı olması beklenemez. Garantili büyüme oranında nüfus ve teknoloji dikkate alındığında tam istihdam denge düzeyi sağlanamaz. Bu durumu da Harrod fiili büyüme oranı ile açıklamıştır. Bir diğeri ise, tam istihdam büyüme oranı olarak da bilinen doğal büyüme oranıdır. Harrod, büyümenin ulaşılabilceği maksimum seviyeyi belirten doğal büyüme oranından daha büyük oranda büyüme sağlanamayacağını belirtmiştir (Harrod, 1939: 2-21). Harrod-Domar modeli, ülke ekonomilerinin dengeli büyüme şartlarını ve büyümenin sürekliliğini açıklamaya çalışmıştır. Bu denge koşulunun sağlanması için belirli bir yatırım oranı ile gerçekleşen büyüme hızı, gereken büyüme hızına eşit olmalı yani piyasada arz ve talep fazlalığı olmamalıdır. Bütün bunlar için yatırım ve tasarruf eşitliği şarttır. Devletin iktisat politikaları ile almış olduğu tüketim ve yatırım kararları, uzun dönemli büyümenin temelini oluşturacaktır (Jhingan, 2011: 317).

Modele yöneltile eleştirilerden kısaca bahsedecek olunursa;

- Bu model soyut ve hesaplanması güç kavramlar üzerine kurularak, tasarruf eğilimi, sermaye-hasıla oranı ve sermayenin verimlilik değerini hesaplanmasını güçlendirmiştir. Sermaye- hasıla katsayısı yapılırken sektörel ayrıma gidilmemiştir. Aynı zamanda üretim artışının sağlanmasında tek faktör olarak sermaye gösterilmiş emek ve teknolojik gelişmeler yok sayılmıştır (Berber, 2006: 136-137).
- Bu model gelişmiş ülkelerin büyüme modelleri ile bağdaşmaz. Çünkü gelişmiş ülkelerde emeğin ve sermayenin ekonomilerde tam kullanımı sağlanırken, Harrod - Domar modelinde böyle bir durum şans olarak görülür. Aynı zamanda gerçek hayatın

işleyişini açıklanmada yetersiz bir model olarak görülür, fakat büyüme teorisinin gelişimi açısından önemlidir (Ünsal, 2007: 98-99).

2.6.4. Neo-Klasik Büyüme Teorisi

Neo-Klasik Büyüme Modeli birçok iktisatçının çalışmaları sonucu doğmuş olup bu alanda R.Solow, T.W.Swan ve J.E.Meade'in çalışmaları öncü çalışmalar arasında gösterilmektedir. Solow'un 1956 yılında, *İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı* adlı makalesi ile iktisadi büyüme konusuna önemli katkılar yapması modelin iktisat literatüründe Solow büyüme modeli olarak yer almasına yol açmıştır (Jones vd., 2001: 26)

Neo-Klasik Büyüme Modeli; üretim fonksiyonu üzerine inşa edilip; tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin nüfus artışı ve teknolojik değişmeden nasıl etkilendiğini açıklamıştır. Neo-klasik büyüme özü itibariyle arz yanlısı olup üretim fonksiyonu üzerine inşa edilir (Ercan, 2002: 130).

2.6.4.1. Robert Solow'un Geliştirdiği Büyüme Modeli:

Solow, 1956 yılında *İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı* adlı makalesinde geliştirdiği büyüme modelinde teknolojilerin sabit olduğu varsayımı altında modern büyüme teorisinin ikinci dalgası olarak nitelendirilen bir model ortaya koymuş ve 1987 yılında Nobel iktisat ödülünü almaya hak kazanmıştır (Ünsal, 2007: 111).

Solow'un tasarruf, sermaye birikimi ve büyüme arasındaki ilişkiyi açıkladığı çalışması, bazı ülkeler yoksulken bazılarının neden zengin olduğunu anlamamıza olanak sağlamıştır (Jones vd., 2001: 29).

Modelin temel varsayımları;

- Ekonomilerde tam rekabet ve tam istihdam koşulları geçerlidir,
- Devletin ekonomiye müdahalede bulunmadığı tek sektörlü dışa kapalı bir ekonomi mevcuttur,
- Emek ve sermaye için azalan verimler kanunu geçerlidir,
- Üretim fonksiyonu için ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur,

- Ekonomide homojen tek bir mal üretilmekte ve bu mal ülkenin GSYH'sını oluşturmaktadır,
- Teknolojik gelişme dışsaldır,
- Nüfus artış hızı sabittir,
- Modelde yatırım ve tasarruf yapan kişi veya grupların aynı oldukları kabul edilir.
- Emek ve sermaye üretim sürecinde birbirini yerine ikame edilmesi mümkün olup, bağımsız bir yatırım fonksiyonu söz konusu değildir (Barro ve Sala-i Martin, 2004: 25-27; Acemoğlu, 2009: 32-35; Romer, 2012: 10-15).

Bu model sadece ekonomik büyümeyi değil, makroekonominin tüm alanlarına yaklaşım biçimini de şekillendirmiştir. Solow'un üretim fonksiyonunu tanımlayacak olursak;

$$Y_t = F(K_t, L_t, A_t)$$

Y= Toplam hâsıla/üretim/çıktı

A= Teknoloji

K= Fiziksel sermaye stoku

t= Sürekli zaman

L= Emek gücü stoku

Bu denklemde üretim fonksiyonlarının zamana bağlı olduğu ve zaman içinde değişen değerler aldığı varsayılmaktadır.

Üretim faktörlerinin pozitif ve azalan verim yasası:

$F_K(K,L,A) > 0$, $F_{KK}(K,L,A) < 0$ ve $F_L(K,L,A) > 0$, $F_{LL}(K,L,A) < 0$ şeklinde ifade edilmektedir. İktisadi açıklaması ise sermaye ya da emek stokundaki artışlar, diğer faktör ve teknoloji sabit iken üretimde artış meydana gelir ancak bu artış (en baştan başlayarak) azalan şekilde olmalıdır. Bu şekilde azalan verimler yasasına uygun davranıldığı kabul edilir.

Ölçeğe göre sabit getiri/ birinci dereceden türdeş olma:

$$\tau.Y = F(\tau.K, \tau.L, A)$$

Üretim faktörleri (teknoloji bir üretim faktörü değil) $\tau > 0$ kadar artırılırsa, çıktı oranı da τ kadar artmaktadır. Üretim fonksiyonu üretim faktörlerinin miktarı ile çıktı arasında bir ilişki kurar. Bunları üç biçimde gerçekleştirir.

- Ölçeğe göre sabit getiri varsayımında üretim faktörlerindeki artışın üretim miktarında “birebir” artışa yol açtığını
- Ölçeğe göre azalan getiri varsayımında üretim faktörlerindeki artışın üretim miktarında daha az artışa yol açtığını

- Ölçeğe göre artan getiri varsayımında üretim faktörlerindeki artışın üretim miktarında daha fazla artışa yol açtığını varsayılır.

Solow teknolojiyi dışsal olarak tanımlayıp teknolojinin sabit bir hızla büyüdüğünü varsaydılar. Solow Büyüme Modeli'ni Harrod-Domar Modeli'nden ayıran şey, Neo-Klasik toplam üretim fonksiyonudur. Bu fonksiyon, Solow Modeli'nin mikroekonomiyle ilişkisini sağlayarak model ve veri arasında bir köprü görevi görür. Solow Modeli, bireysel kararlara değinmeden, basit ve iyi bir ekonomi inşa eder. Bu nedenle daha zengin modeller için başlangıç noktası ve sıçrama tahtası olacaktır. Solow Modeli, genel olarak makroekonominin en önemli modeli olduğundan, çalışmalarını ve temellerini iyi kavramış olması yalnızca ekonomik büyüme araştırmalarında yararlı olmayıp aynı zamanda modern makroekonomik analiz için de gereklidir (Acemoglu, 2009: 24).

Kalıcı büyümenin varlığından söz eden Solow'a göre, dışsal olan teknolojik gelişme büyümeyi artırır. Modelde kişi başına gelir artışı ve ekonomik büyüme sağlamak için asıl unsurun tasarruf değil, dışsal olarak yer alan teknoloji olduğu belirtilmektedir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülke ekonomilerinin yakınsanacağını göstermektedir (Jones, 2001: 33). Yani ülkeler arasında teknolojik gelişme ve yapısal göstergeler açısından benzerlikler varsa fakir ülke zengin ülkeden daha hızlı büyüyecektir. Bu da ülkeler arasında kişi başına gelir düzeyi bakımından bir yakınsama olacağını gösterecektir (Barro, 1991: 15). Temel varsayımlara göre, kişi başına sermaye, kişi başına üretim ve tüketimle aynı oranda değişmektedir. Denge noktasında kişi başına gelir ile kişi başına tüketim artışı, teknolojik gelişme ile eşitlenmektedir (Kaya, 1998: 60).

Solow modelinin iktisadi büyüme konusunda üç önemli öngörüsü vardır. Bunlar;

- Tasarruf- yatırım hadlerinin daha yüksek olduğu ülkelerde, daha yüksek bir durağan durum işçi başına sermaye ve çıktı (gelir) düzeyine sahiptirler.
- Nüfus artış hadlerinin daha yüksek olduğu ülkelerde, daha düşük bir durağan durum işçi başına sermaye ve çıktı (gelir) düzeyine sahiptirler.
- Büyümenin (işçi-fert başına çıktı düzeyindeki sürekli artışın) nedenini sermaye birikimi ile olmadığını büyüme olgusunu yatırım ile açıklanamayacağını vurgulamıştır (Ünsal, 2007: 147-148).

Neo-Klasik Model'e, göre devletin yatırımları arttırmak ve işsizliği azaltmak için uyguladığı politikalara, enflasyonist baskıyı ve konjonktürel dalgalanmaları arttırdığından dolayı gerek duyulmamaktadır (Tüylüoğlu, 1995: 24). Bu model kuramsal

olarak kabul edilse de varsayımlarının gerçeklerle uyuşmaması, teknolojiyi önemsemelerine rağmen dışsal kabul edilmesi ve tam olarak açıklayamamaları içsel büyüme teorilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kibritçioğlu, 1998: 1-4).

2.6.5. İçsel Büyüme Teorisi

Ekonomilerin uzun dönem büyüme süreçlerini açıklamada dışsal büyüme teorileri yetersiz kalmıştır. 1980'li yıllardan itibaren önem kazanan içsel büyüme teorisyenleri fiziksel ve beşeri sermaye yatırımlarının büyümeye uzun dönemli bir etki yaptığını savunmuştur. İçsel büyüme teorileri, devletin ekonomideki önemini ortaya koymakta ve sistem içerisinde ekonomik büyümeyi aramaktadır.

2.6.5.1. Temel AK Modeli

Sergio Rebelo (1990) tarafından geliştirilmiş olan en basit içsel büyüme modelidir. Modelin en basit üretim fonksiyonu $Y=AK$ şeklindedir. Burada A, bir ekonominin teknoloji seviyesini gösterirken K, fiziki ve beşeri sermaye toplamı olan sermaye stokunu gösterir. AK modelinin temel varsayımı sermaye stoku artarken sermayenin getirisinin azalmayacağıdır. Artan verimin geçerli olduğu bu modele göre, sermaye stoku yüksek olan ülkeler yatırımlarını arttırarak büyümelerini arttırabileceklerdir (Berber, 2011: 15). Rebelo, ülkeler arasındaki kamu politikasındaki farklılıkların büyüme oranı bakımından da farklılıklar yaratabileceğini düşündüğü model üzerinde çalışmıştır. Bu modelde, gelir vergisi oranı gibi bazı politika değişkenleri, ekonominin genişleme oranını basit bir mekanizma ile etkiler. Gelir vergisi oranındaki bir artış, özel sektörün yatırım faaliyetlerini azaltarak, sermaye birikimi ve büyüme oranını düşürür. Bu modelde Romer (1986) modelinde olduğu gibi büyümenin içsel olarak geliştiği savunulmaktadır. Ancak Romer'in savunduğu artan getirinin aksine, sadece ölçeğe göre sabit getiri ile istikrarlı bir büyüme yoluna gidileceği savunulmaktadır (Rebelo, 1991: 500).

Modele göre bir ekonomide sermaye ve tüketim olmak üzere iki sektör vardır. Sermaye sektöründe yatırım malları üretilirken tüketim sektöründe tüketim malları üretilmektedir. Burada önemli fark sermayenin hem fiziki hem beşeri sermayeden

oluşmasıdır. Lucas'ın modeline benzer yaklaşım izlese de Lucas'ın modelinde dışsallıklar mevcut olup beşeri sermayede fiziki sermaye kullanılmaz. Rebelo'nun modelinde dışsallıklar yoktur ve beşeri sermayenin içinde fiziki sermayeye de yer verilir (Stolpe, 1992: 6-7).

2.6.5.2. Bilgi Birikim Modeli

Romer (1986) üretim ve yatırım aşamasında üretilen bilginin üretimde bedava girdi olarak kullanıldığını ileri sürmüştür. Bunun sonucunda yapılan üretim daha düşük maliyetle gerçekleşecektir. Romer üretilen bu bilginin ekonominin ortak bilgisi haline geleceğini ve taşarak diğer şirketlere ulaşacağını ifade etmiştir. Üretim fonksiyonu ölçeğe göre artan getiriyi yansıtmaktadır. Romer'e göre saklanması mümkün olmayan bilgi diğer işletmelerin üretim imkânları eğrisinde pozitif dışsallığa yol açacaktır (Romer, 1986: 1004). Bu bilgi birikiminden kaynaklanan taşmalar ve pozitif dışsallıklar ekonominin genelinde ölçeğe göre artan getiriye ve ekonomide içsel büyümeye yol açacaktır.

1990 yılında içsel büyüme kapsamında Romer'in *Endogenous Technological Change (İçsel Teknolojik Değişim)* başlıklı çalışmasında büyüme literatüründe yankı uyandırmıştır. Etkin büyüme, teknolojik gelişme ile mümkündür. Firmaların kâr maksimizasyonu amacıyla yapmış olduğu bir teknolojik yenilik söz konusudur. Modelin temel argümanının önermesinden kısaca bahsedecek olursak; teknolojik değişimle ekonomik büyümenin temelini oluşturan hammaddelerin birlikte kullanılmasıyla büyük ölçüde piyasaya kâr maksimizasyonu sağlayan ekonomik birimlerin kasıtlı girişimleri sonucunda oluşmaktadır (Romer, 1990: 84).

Romer modeline göre, piyasanın büyümesi Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerini ve ekonomik büyümeyi arttırır. Büyüme toplam nüfusun değil beşeri sermayenin fonksiyonu olup piyasa büyüklüğü beşeri sermaye stoklarına göre ölçülmektedir. Beşeri sermaye stoku yüksek ülkeler daha hızlı büyüme gösterirler. Modelin en önemli sonucu, Ar-Ge projelerinin ileride yol açacağı kârların, piyasadaki maliyetlerin değişmesiyle ve teknolojik değişme seviyesinin kâr oranına bağlanmasıdır (Mahiroğulları, 2009: 16).

2.6.5.3. Beşeri Sermaye Modeli

Robert E. Lucas (1988)'de yaptığı çalışmada beşeri sermaye faktörünü içsel büyüme modeline dâhil ederek beşeri sermayenin büyümenin itici gücü olduğunu savunmuştur. Lucas, beşeri sermaye olarak bireyin eğitim ve yetenek seviyesini görmüştür (Lucas, 1988: 4). Fiziksel sermaye gibi üretim faktörü olan beşeri sermayede de artan verim söz konusudur.

Beşeri sermaye içsel bir olgu olup insana yapılan yatırım, teknolojik gelişme avantajı sağlayarak büyümeyi mümkün kılmaktadır. Beşeri sermaye yatırımlarının başında eğitim gelip bu yatırımlar ile bilginin artırılıp yaygınlaştırılması öngörülmektedir. Beşeri sermayenin çok olduğu ülkelerde verimlilik daha fazla olduğu için azgelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere göç hareketi olacaktır. Bu hareket azgelişmiş ülkelerin ekonomik büyümelerini olumsuz yönde etkileyecektir (Lucas, 1988: 4).

2.6.5.4. Ar-Ge Modeli

Literatürde Ar-Ge'ye dayalı modeller, Schumpeter'in modelleri ya da yenilik temelli modeller olarak bilinir. Teknolojik gelişme yeni ürünlere yapılan doğrudan yatırımlarla sağlanarak rekabetçi olmayan piyasa koşullarını temel alır. Tesadüfi olmayıp bilinçli bir şekilde ortaya çıkan bilgi, bu modelin en önemli özelliğidir. Ar-Ge modeli Romer (1990), Grossman ve Helpman (1989-1990) ile Aghion ve Howitt (1992) görüşlerinden oluşmaktadır (Durlauf ve Blume, 2008: 837).

Romer'e (1986) göre, Ar-Ge faaliyetleri ve sürdürülebilir kalkınma sonucunda verimli bilgi birikimi sağlanabilecektir. Bu bilgiye herkes herhangi bir bedel ödmeden ulaşabilecektir. Ar-Ge faaliyetlerinin gelişmesi, yeni bir ürün ve süreç ortaya çıkararak yayılma etkisi meydana getirecektir. Pozitif dışsallık olarak yayılan bu bilgi, içsel büyümeyi sağlayacaktır (Romer, 1986: 41). Romer modelinin teknoloji odaklı şu sonuçları ortaya çıkmıştır. Ekonomik büyümenin temel belirleyicisi beşeri sermaye stoku olup Ar-Ge'ye ayrılan beşeri sermaye miktarı düşük olmamalıdır. Nüfusun fazla olması büyüme için yeterli olmamakla birlikte dünya piyasalarındaaki entegrasyon ekonomik büyümeyi arttıracaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI EKONOMİK KRİZ İLE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

OPEC ülkeleri petrol fiyatlarını 1979 tarihinde arttırması sonucunda, ülke ekonomisi yüksek oranda petrol ürünlerine dışa bağımlı olmasından dolayı, bağlı olduğu fiyatlara tam olarak adapte olamaması ve 26 Haziran 1980 tarihinde enflasyonun % 63 dolaylarına gelmesine sebep olmuştur. 1980 sonrasında mali sistemin geliştirilmesi amacıyla yoğun olarak yapısal reformlar gerçekleştirilmiş, bu dönem sonrasında özellikle para politikalarının ağırlık kazandığı daha liberal bir ekonomi politikaları izlenmiştir. 24 Ocak kararları liberalizmin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Türkiye 1980 öncesi yüksek enflasyon, işsizlik, dış borç, ihracat ve ithalattaki durgunluklarla karşı karşıya kalmıştır. Yıl içerisinde ortalama % 5 civarında olan işsizlik oranı kriz haftasında % 20 seviyelerine ulaşmış ve üretimin çarklarının bir anda durmasından dolayı temel sağlık ve yiyecek malzemelerinin yanı sıra yakıt, ısınma ve nitelikli tüketim gruplarında özellikle büyük şehirlerde karaborsaların bu dönemde olduğu gözlenmektedir. Tüm bu problemlere ek olarak ülkenin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık da eklenince, krizden kurtulmak için IMF ile yapılan anlaşma gereği, büyük çaplı reformlar içeren 24 Ocak 1980 istikrar programı yürürlüğe konulmuştur (Yay, 2001: 73-74).

3.1. 1980'Lİ YILLARDA EKONOMİK KRİZİN GELİŞİMİ

Türkiye ekonomisi OPEC'e bağlı ülkelerin I. Petrol Şoku (1973) ve II. Petrol Şokundan (1978) sonra petrol fiyatlarında ve doğalgaz fiyatlarında uyguladıkları yaptırımlar ile büyük hasar almıştır. Yaklaşık % 150 oranında oluşan uluslararası ticari zamlar ile Türkiye'nin sadece petrol ithalatını değil, petrol ve yan ürünlerinin kullanıldığı birçok enerji ürünlerinin kullanıldığı sektörlerde önemli sorun doğurmuştur. Art arda yaşanan iki petrol şoku devalüasyonun yaşanmasına neden olmuş ve ihracat artmıştır (Şahin, 2014: 173-180). 1980'li yıllarda yaşanan ekonomik bunalımda, 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekatında yapılan askeri harcamaların olağan üstü boyutlara ulaşması ve ABD'nin silah ambargosu uygulaması sonucunda dış ilişkilerde

belirli sorunlarla karşı karşıya kalınmasında önemli rol oynamıştır. ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo yabancı sermaye girişlerinin yavaşlamasına neden olmuştur. Bu durum ülke ekonomisi içerisinde bulunduğu siyasi istikrarsızlıklara zamanında müdahale edilememesini kaçınılmaz kılmıştır (Şahin, 2014: 175). Özellikle II. Petrol Krizinin küresel ölçekte petrol fiyatlarının iki kat arttırması ve ülke ekonomisinin içinde bulunduğu durumu daha da kötüleştirerek işsizlik oranını % 20'lere ulaştırmış, bu duruma zincirleme bir reaksiyon gösteren enflasyon oranları ise % 63'lere ulaşarak bir rekora imza atmıştır. Dönemin hükümeti 24 Ocak Kararları olarak bilinen bir takım "istikrar tedbirlerini" yürürlüğe koyulsada devalüasyon ile birlikte Türk Lirasının yaklaşık % 48 düzeyinde değer kaybına uğraması, sabit kurdan kontrollü dalgalı kur politikasına geçilmesini kaçınılmaz kılmıştır. Söz konusu bu durum karşısında ülke ekonomisinde yabancı sermaye sıkıntısı olduğundan dolayı yabancı sermaye girişini özendirmek amacı ile özelleştirme hareketleri hızla arttırılmak istenilmiştir (Atış ve Saygılı, 2014: 87-103).

1980'li yıllarda yaşanan ekonomik krizin alt yapısını oluşturan birçok gelişme olmasına rağmen genel olarak krizin nedenleri aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Enflasyon oranının yüksek olmasıyla birlikte hızla artan hayat pahalılığı
- Döviz dar boğazının çıkılamaz bir hal alması
- Karaborsanın ekonomiyi himayesi altına alması
- Üretimde meydana gelen düşüş ve işsizlik oranının hızla artması
- Adaletsiz gelir dağılımı ve anarşinin artması
- Petrol sıkıntısının çözülememesi
- Kamu İktisadi Teşebbüslerinin aşırı zararı
- Vergi sisteminde oluşan bozulmaları
- Türkiye'de serbest piyasa ekonomisine geçilerek kısa vadede IMF'den gelen yardımlarla piyasaları rahatlatıysa da, uzun vadede borç ve kredi yüküyle beraber hayali ihracatı patlatan bir gelişme sağlandığı bu durum karşısında kamu teşebbüslerini iyice küçülterek Türkiye ekonomisinin çok uluslu şirketlerin istilasına uğramasını örnek olarak gösterilir (Kazgan, 2009: 128-131).

3.1.1. 1980 Ekonomik Krizin Türkiye Ekonomisine Yansıması

1973–1980 dönemlerinde enflasyon oranlarının giderek artması kapasite kullanım oranını düşürerek, temel tüketim mallarında oluşan kıtlıklar ve kuyruklar günlük hayatta görülen olağan durumlardan biri haline geldi. Aynı zamanda ulaşım ağının yetersiz olması, petrol, enerji, ithal girdi ve finansman alanlarında istenilen seviyeye ulaşılamaması gibi dış gelişmeler beraberinde kapasite kullanım oranının düşmesine, ihracatın durgunlaşmasına ve yurtiçi tasarruf oranının azalmasına neden olarak kısa vadeli dış borç yükünün ödenmesini güçleştirmiştir. İthal ikamesine dayalı sanayileşmenin dar boğaza girmesi Türkiye’de biriken sorunları da beraberinde getirmiştir (Öksüz, 2001: 112-114).

Bu durum karşısında 43. Türkiye Hükümeti ülke yönetiminde artan ekonomik bunalımların çözümü için dönemin Başbakanı tarafından 1979 yılında Başbakanlık Müsteşarlığı'na getirilen Turgut Özal'a yeni bir ekonomik istikrar programını hazırlama görevi verildi. Bu istikrar programı kısa sürede tamamlanarak 1980 yılında kamuoyuna açıklanmıştır. 24 Ocak Kararları olarak anılan bu istikrar programı aslında Neo-liberal iktisat politikalarının IMF gözetiminde hazırlanan ve bazı Latin Amerika ülkelerinde uygulanan Ortodoks İstikrar Programının benzeriydi. Bu istikrar programının içeriği ise; ekonominin uzun dönemde dışa açılması ve devletin piyasalara müdahalesinin azaltılması amaçlanmakta ve araç olarak da “piyasa ekonomisi” kullanılmaktadır (Başkaya, 1986: 251; Karabıyık ve Uçar, 2010: 38-46).

Bu istikrar programı kısaca şu konuları içermektedir:

- Devletin ekonomik faaliyetlerdeki müdahalesinin en aza indirgenmesi
- Yüksek oranlı devalüasyonlar yapılarak günlük kur uygulamasına geçilmesi
- Enflasyonun kontrol altına alınmasında öncelik sağlanması
- Enflasyonun kontrolünün sağlanması para ve kredi politikasının titizlikle yürütülmesi sonucunda oluşan kamu finansman açığının kapatılması
- Tasarrufun arttırılması ve finans kurumlarının aracılığıyla yönlendirilmesi için gerçekçi bir faiz politikası uygulanma
- İhracatın hızla arttırılması için gerçekçi ve esnek bir döviz kuru politikası uygulanmalı
- Yeni yatırımlarda önce atıl kapasitenin tam kullanımı hedeflenmeli

- Finansman sorununun giderilmesi ve yatırımların istihdam artırıcı yönde etkili olması için özel yabancı sermaye teşvik edilmeli
- Ekonomi yönetiminde bütünlüğün sağlanması için mikro düzeyde müdahaleler yerine makro düzeyde tutarlı kararlar alınmalı şeklinde belirlenmiş ve aynı tarihte uygulanmaya başlanması
- Kamu İktisadi Teşebbüsleri özelleştirmeye başlanması ve devlete bağlı kalan KİT'lerde üretilen ürünlerin fiyatları serbest bırakılması
- Enerji, gübre ve ulaşım haricindeki sübvansiyonlar kaldırılarak, çiftçilerden alınan ürünlerin desteklemeleri sınırlandırılması
- Dış ticaretin serbestleştirilmesi ve özellikle mamul madde ihracına yönelik ekonomik büyüme hedeflenilmesi
- Ülkeye yabancı sermaye girişinin artırılması ve faiz oranlarının serbest bırakılması amaçlanması ve kâr transferlerine kolaylıklar sağlanması.
- İhracat artışını teşvik etmek için ihracatçı firmalara; ihracatta vergi iadesi, üretici ihracatçıların ham madde ithalatında vergi muafiyetleri, düşük faizli krediler gibi kolaylıklar sunulması
- Yurtdışı müteahhitlik hizmetleri desteklenilmesi.
- Yüksek oranlı devalüasyonlar gerçekleştirilerek, serbest döviz kuru uygulamasına geçilmesi (1\$ = 46 Lira iken 1\$ = 70 Lira olmuştur.)
- İşçi ve memur ücretleri düşürülerek elde edilen emek maliyeti avantajıyla üretim ve ihracat artışı hedeflenilmesi
- Bütçe açıkları ve dış açıklar kapatılmaya çalışılması
- Vergi reformları yapılması
- Enflasyonun kontrol altına alınması ve düşürülmesi amaçlanması
- Fiyatlar üzerindeki denetimlerin kaldırılarak fiyatların piyasadaki arz ve talebe göre şekillenmesi amaçlanması
- Kamu sektöründe faaliyet gösteren başarısız firmalara verilen sübvansiyonların kaldırılması
- Kamu sektörü ile özel sektör arasındaki ayrıcalıkların kaldırılarak eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır (Tüleykan ve Bayramoğlu, 2016; Selçuk, 1986:12-13)

24 Ocak 1980 Kararlarında mal piyasası ve para piyasasını baz alan stratejileri gruplandırarak şöyle sıralanmıştır (Gündüz, 1999: 277-288).

Mal piyasasını baz alan stratejiler;

- Arz-talep dengesini sağlamak,
- Kamu açıklarını en düşük düzeye indirmek,
- Özel kesim girişimciliğini desteklemek ve etkin bir hale getirmek,
- Devletin ekonomiye olan müdahalesini azaltmak mümkünse ortadan kaldırmak,
- Serbest piyasanın işleyişini sağlamak,
- Ödemeler dengesi açıklarını kapatmak ve ekonomiyi dış rekabete açmaktır.

Para piyasasını baz alan stratejiler ise;

- Faiz oranları ve döviz kurunun piyasada arz ve talebine göre serbest bir şekilde oluşması,
- Sermaye piyasalarının geliştirilerek uluslararası sermaye hareketliliğine açılması,
- İhracat ve ithalata müdahale edilmemesi gibi faktörlerdir.

1980 krizi sonrası gelen yaptırımlar ile Türk lirası % 32,7 oranında devalu edilmiştir. Bu durum ihracatı teşvik edici uygulamaların başlamasına sebep olmuştur. Türkiye’de daha önce uygulanan istikrar programlarıyla birlikte 12 Eylül darbesiyle dönemin hükümetinin görevden alınması ve göreve yeni getirilen dönemin başbakanı kararnamelerde değişiklikler yapmadan yürütmüştür. Kriz sonrası geliştirilen programlar ülke ekonomisini aynı düzeyde seyretmesine neden olurken krizin tamamıyla sonlanması 1983 yılında IMF tarafından hazırlanan ve IMF’nin istekleri doğrultusunda imzalanan Stand-by anlaşması ile olduğu söylenilebilir (Şahin, 2014: 190-201). Bu anlaşma ile bütçe açıklarının kısılması, yabancı sermayenin oranının artmasına yönelik vergi avantajlarının getirilmesi, ihracat teşvikleri ve KİT’lerin efektif olarak görev almasıyla birlikte ihracatın GSMH’deki payı % 11’e çıkartılmıştır. Alınan önlemlerin hızlı bir şekilde piyasalarda kabul görmesiyle birlikte enflasyon seviyesi 4 puan düşürülmüş ancak başta işsizlik olmak üzere dış açığın ve bazı sektörlerdeki tekelleşme önlenememiştir. Bu dönemde dış borç 10 milyar dolardan 17 milyar dolara yükseldi (Yay, 2001: 73-74)

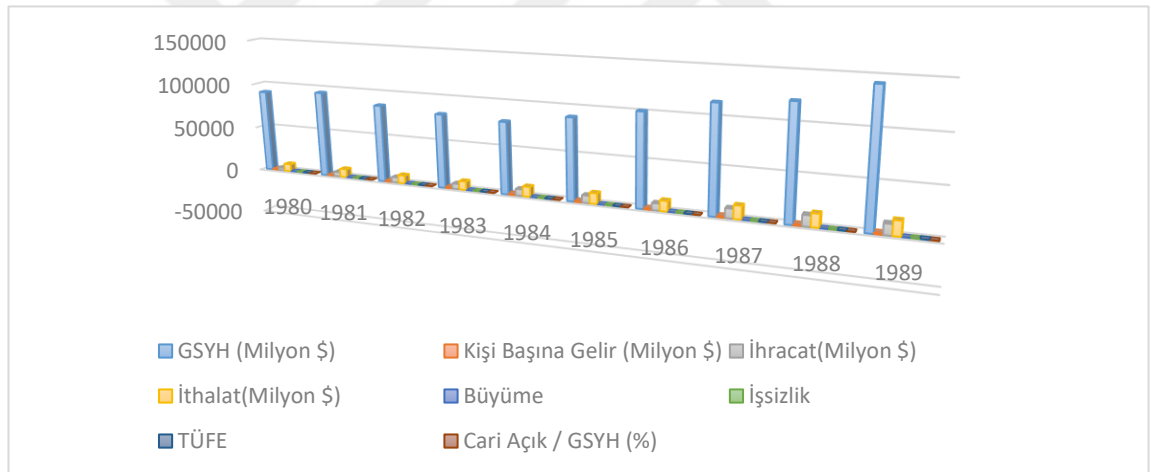
24 Ocak kararları alınmadan önce ve sonra Türkiye’de makroekonomik değişkenlerdeki değişim ve gelişim Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: 1980-1989 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri

Yıllar	GSYH (Milyon \$)	Kişi başına gelir (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Büyüme	İşsizlik	TÜFE	Cari Açık/ GSYH (%)
1980	90678	940	2910	7909	3.2	8.3	44.2	-4.954259626
1981	94642	962	4702	8933	3	7.3	30.7	-2.725224453
1982	85354	1092	5745	8842	2.7	7.2	55	-1.474909514
1983	81134	1169	5727	9235	2.1	7.9	77.1	-3.117791217
1984	78825	1241	7133	10757	0.8	7.8	64.3	-2.398736743
1985	89263	1330	7958	11343	4.2	7.3	44.2	-1.506656919
1986	100873	1463	7456	11104	7	8.1	30.7	-1.934554996
1987	115097	1636	10190	14157	9.5	8.5	55	-0.924600445
1988	121667	1685	11662	14335	2.1	8.7	77.1	1.75668747
1989	142635	1959	11624	15792	0.3	8.6	64.3	0.87546265

Kaynak: TÜİK, TCMB, T.C. Kalkınma Bakanlığı web arşivi

Grafik 1: 1980-1989 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri

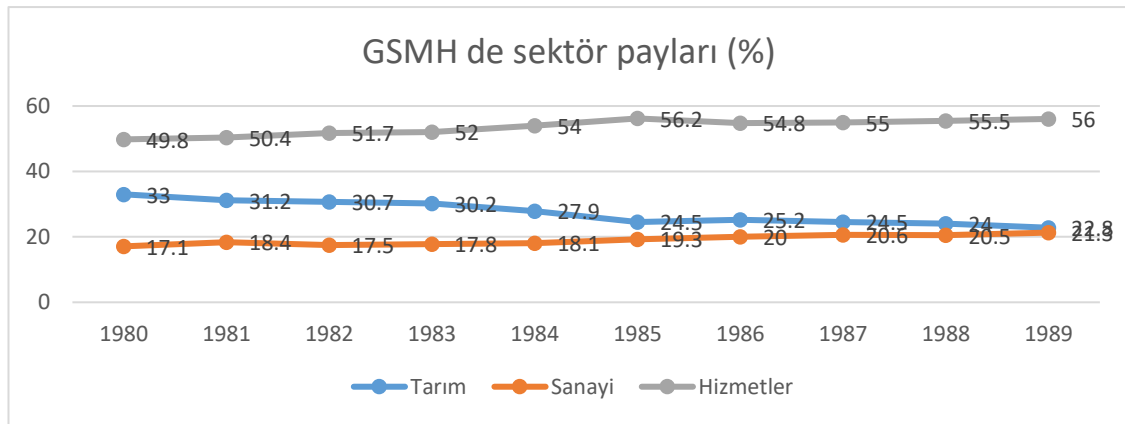
Kaynak: TÜİK, TCMB, T.C. Kalkınma Bakanlığı web arşivi

1980- 1989 dönemine ilişkin bazı ekonomik verilerin yer aldığı Tablo 2 incelendiğinde, Türkiye’de 1980 yılında meydana gelen kriz sonrasında uygulanan politikalar sonucunda ihracatın GSMH’deki payı % 11’e çıkartılmış. Ekonomi verilerinin 1980 yılındaki oranlarıyla kıyaslandığında; 1980 yılında GSYH 90678 milyon \$ iken 1989 yılının sonuna doğru yaklaşık 1.5 kat artarak 1989 yılında 142635 milyon \$ seviyesine ulaştığı, Kişi başına gelir 1980 yılında 940 iken uygulamaya konulan istikrar programı nedeniyle yıllar itibariyle arttığı 1980’li yılların sonuna doğru yaklaşık 2 kat artarak 1989 yılında 1959 milyon \$ seviyesine ulaştığı, İhracat 1980 yılında 2910 milyon

\$ iken uygulama sonrası giderek artarak 1980’li yılların sonuna doğru yaklaşık 3.9 oranında artarak 1989 yılında 11624 milyon \$ seviyesine ulaştığı, İthalat 1980 yılında 7909 milyon \$ iken uygulama sonrası giderek artarak 1980’li yılların sonuna doğru yaklaşık 1.8 oranında artarak 1989 yılında 15792 milyon \$ seviyesine ulaştığı, TÜFE değeri 1980 yılında 44.2 iken yıllar itibariyle inişli çıkışlı bir seyir izlediği 1983-1988 yıllarında artarak 77.1 düzeyinde maksimum düzeye ulaştığı ancak uygulama sonrasında ise giderek azalarak 1989 yılında 64.3 düzeyine ulaştığı, cari açık/GSYH içindeki payının konjektörel dalgalanma seyri içerisinde olduğu 1980’de -4.9 oranında en düşük cari açık verirken 1987’den sonra bu oranın arttığı ve 1989 yılında ise bu oranlar pozitif değer aldığı ve 0.8 düzeyine ulaşarak cari fazla verildiği görülmektedir. Cari açık ve büyüme verileri incelendiğinde ise, 1987 yılında 9.5 oranında en yüksek büyüme oranlarının gerçekleştiği görülmektedir. Ancak Türkiye ekonomisindeki bu büyümenin ithalata bağımlılık oranının yüksek olduğu yıllarda gerçekleşmesi nedeniyle aslında bu büyümenin ithalata bağımlı olmasından kaynaklandığı, serbest piyasa ekonomisi ile birlikte ithalatın artmasında önemli rol oynadığı, cari açık verilen dönemlerde gerçekleştiği özellikle kriz sonrası cari açığın en yüksek olduğu dönemlere denk geldiği söylenebilir.

Türkiye’de 1980-1989 yılları arasında makroekonomik göstergelerdeki gelişmeler bu şekilde iken Milli Gelirin sektöre göre dağılımında da değişiklikler yaşanmıştır. Grafik 2’de GSMH’nın sektörlere göre dağılımı gösterilmektedir.

Grafik 2: 1980-1989 Dönemlerinde Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (%)

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı Web Arşivi

Grafik 2'ye göre 1980 yılında GSMH içindeki en büyük pay % 49.8 ile hizmetler sektörüne aittir. Bu sektörü sırasıyla tarım sektörü % 33 ve sanayi sektörü % 17.1 oranıyla takip etmektedir. 1980'li yılların sonuna doğru gelindiğinde tarım sektörünün GSMH içindeki payı giderek azalarak 1989 yılında % 22.8 düzeyine ulaştığı, sanayi sektörünün GSMH içindeki payı giderek artarak 1989 yılında % 21.3 düzeyine ulaştığı ve hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı ise 1989 yılında % 56 düzeyinde artış gösterdiği görülmektedir.

3.1.2. 1980 Ekonomik Kriz İçin Türkiye'de Uygulana Politikalar ve Sonuçları

Ülke ekonomisinde uygulanan politikaların makroekonomik göstergeler içerisinde en çok büyüme üzerindeki gelişimi Tablo 2'i baz alarak incelediğimizde; büyümenin yıllar içerisinde dalgalı bir trende sahip olduğunu, 1980'li yılların başında büyüme 3.2 düzeyinde kendini gösterdiği ancak uygulanan politikalar sonrasında büyüme yıllar itibariyle azaldığı ve 1984 yılında 0.8 düzeylerine kadar indiği görülmektedir. Alınan önlemler sırasında ise büyüme 1987 yılında maksimum seviyede ulaşarak 9.5 düzeyinde kendini gösterdiği, ancak 1980'li yılların sonuna gelindiğinde ise büyümenin bu hızlı yükselişinin çok uzun sürmediği 1989 yılında 0.3 düzeyine kadar düştüğü gözden kaçmamaktadır. Bununla birlikte işsizlik oranları bu duruma paralel olarak yıllar itibariyle arttığı görülmektedir. 1980'li yıllarda 7.9 düzeyinde kendini gösteren işsizlik 1980'li yılların sonuna gelindiğinde artarak 1989 yılında 8.6 seviyesinde ulaşmıştır. Bu duruma paralel olarak 1980'li yıllarda; dış ticaret hacmini yükseldiği, ihracatı sanayi ürünleri lehine değiştiği, ödemeler dengesindeki önemli artışların kaydedildiği, mal ve hizmet piyasalarındaki resmi ve karaborsa fiyatlarının önlendiği, yabancı sermayedeki girişlerde hareketlenmelerin olduğu ve imalat sanayinde kapasite kullanım oranlarının yükselişi gösterilebilir.

Cumhuriyetin 1984'lü yıllarında sınırlı olan sermaye birikiminin hakim olduğu bir dönemde, alınan kararlarla yapılan kaynak tahsisinin sermaye birikiminde artış meydana getirdiği, ekonomide ise özel sektörün itici bir güç olarak görüldüğü bir dönemi ifade etmektedir. Ülke ekonomisinin (1960 ve 1980) son yirmi yıllık dönemi içerisinde hızlı değişimler oluşmuştur. Çünkü bu dönemde Türkiye 24 Ocak 1980 kararlarını

uygulayarak serbest ekonomiye geçişle birlikte mal ve hizmetlerin serbest olmasını hedeflemiştir (Ulagay, 1983: 13). Böylelikle ekonomi için “radikal bir şekilde yeniden yön vermek için yapılmış bir girişimdir” denilebilir. Bu kararla birlikte ülke ekonomisi dönüm noktasına ulaşarak piyasa ekonomisinde dışa açık kalmayı başaracaktı (Yentürk, 2005: 129). Türkiye 24 Ocak kararlarıyla *kemer sıkma ve serbest piyasa düzenine* ulaşmada enflasyonu kontrol altına almayı, yurt içi arz talep dengesini sağlamayı ve demeler dengesinde köklü düzenlemeler yapmayı hedeflemiştir (zdemir, 2012: 53).

Türkiye’de 24 Ocak 1980 tedbirleri tarihi bir milat olarak değerlendirilen dönem içerisinde sosyal, siyasal ve iktisadi hayat içerisinde tam olarak uygulanmaması durumuna paralellik gösteren, 1980 yılından 1988 yılına kadar ekonomide kamu harcama artışlarının kamu gelirleriyle istenilen seviyede tutulamamasıydı. Devletin ekonomideki ağırlığının azalması sonucunda finans piyasalarında ciddi sorunlar oluşarak i borçlanma artışları önlenemez boyutlara ulaşmıştır (Ata, 1999: 314). 1989’da yürürlüğe giren 32 sayılı *Konvertibiliteye Geçiş Kararı* sermaye hareketinde dış liberalizasyonun sağlamasında önemli katkı sunarak uluslararası finansal sermayenin Türkiye’ye girişinde ve çıkışında kısıtlanmaların tümü kaldırılmıştır (ksz, 2001: 116).

24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerinin yukarıda ifade edilen olumlu sonuçlarına karşılık, kurumsal alanda istenilen sonuçlara tam olarak ulaşamamıştır. Çünkü programın uygulamaya konulduğu ilk dönemde 12 Eylül 1980’da Meclis feshedilmiş, askeri cuntanın kurdurduğu hükümet iktidarı ele geçirerek demokrasiyi askıya almıştır. Siyasi istikrarsızlığın söz konusu olduğu böyle bir ortamda Kamu gelir gider dengesi kurulamamış, KİT’lerin zelleştirmesinde istenilen aşamada kaydedilememiş ve kamu harcamalarında önlenemez bir artış içerisinde i ve dış borç stokunun artışında etkili olmuştur. Bu nedenle uygulanan istikrar politikasında istenilen seviyeye ulaşılamamıştır (Gündüz, 1999: 280).

3.2. 1994 EKONOMİK KRİZİN GELİşİMİ

24 Ocak Kararları ile başlamış olan ekonomide liberalleşme sürecini tamamlamaya alışan Türkiye ekonomisi, 1990’lı yılların başında, kısa vadeli dış sermaye hareketlerinin etkinliğinde kırılgan bir yapıya doğru ilerlemiş ve bu durum krize altyapı hazırlamıştır. 1988 yılından itibaren iş gücü piyasalarına yapılan iyileştirmeler,

özellikle iç tüketimdeki talebi arttırmış ve sanayi yatırımlarını canlandırmıştır. Bunun sonucu olarak 1990 yılında dönemin en yüksek büyüme rakamı yakalanmıştır. 1990 Körfez Krizi'nin yaşanması ve 1991 yılı erken seçimlerle birlikte oluşan belirsizlik sonucu oluşan döviz krizleri TCMB'nin piyasaya erken müdahale etmesini engellemiştir (Kepenek, 1984: 475-476). 1989 yılının devamından 1994 yılına kadar geçen sürede GSMH' de çok ciddi dalgalanmalar söz konusu olmuştur. 1992 yılında Türkiye ekonomisi, patlak veren Körfez Krizi'ne paralel olarak artan cari işlemler açığı eksi değerlere yaklaştığından ekonominin daraldığı, kamu açıklarının artması ve kronik hale gelen enflasyon olgusu ile birlikte girmiştir (Kibritçioğlu, 2001: 175).

Dünyada ekonomi ve ticaret piyasalarında yaşanmakta olan durgunluk, 1994 yılının üçüncü ve dördüncü çeyreğinde yerini toparlanmaya bırakmıştır. Durgunluğun aşılmasını sağlayan önemli gelişmeler, Uruguay Çok Taraflı Ticaret Görüşmelerinde elde edilen başarı, başlıca gelişmiş ülkelerde mali disiplini öngören programların uygulamaya konulması, Avrupa ülkelerinin çoğunda faiz hadlerinin düşmesi ve Avrupa Para Sistemi (EMS)'ndeki istikrarsızlıkların azalması olarak sıralanabilir. Latin Amerika ülkeleri, Uzakdoğu Bloku ve birçok gelişmekte olan ülkede uygulanmakta olan yapısal reform programlarının büyümeyi kalıcı hale getirecek önleyici çalışmalar ile desteklenmiş olması, eski Doğu Bloku ülkeleri ile gelir grubu düşük ülkelere daha fazla kaynak aktarımı yapılması, 1990'lı yıllarda küresel piyasalarda görülen durgunluğun aşılması yolunda öteki gelişmeleri oluşturmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda, dünyada üretimin 1994 yılında yüzde 3, 2 olarak kayıtlara geçmiştir (TCMB, 1994'ten aktaran: Yavaş, 2007: 129). Aynı dönemde Kuzey Amerika, İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda başta olmak üzere, OECD ülkelerinde büyüme artmış ve işsizlik azalmıştır. Ekonomik canlanma bazı Avrupa ülkelerinde gözlenirken, kıta Avrupası'nın tümünde iç talebin artışı düşük hızda gerçekleşmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 620-640). Dünya ekonomisinde yaşanan iyileşmeler Türkiye ekonomisine de yansımıştır.

Türkiye'de 1994 krizini açıklamaya yönelik çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Bunlardan birincisi; ekonomide uygulanan kur politikalarının, dış ticaretin önündeki engelleri kaldırarak, ekonomide sıcak para getirisini arttırmaya ve TL'nin aşırı değerlenmesiyle ihracatçıları iç piyasada üretim yapmaya teşvik etmiş ve ihracatı azaltmıştır. İhracatta meydana gelen bu duraksama ve ithalattaki artışlar yüksek dış ticaret açığını, bütçe açığını ve cari işlemler açığını önemli boyutlara ulaştırarak krizin habercisi

olmuştur. Krizin nedenini açıklayan ikinci görüş ise; Kamu açıklarının ulaştığı boyut ekonominin diğer temel göstergelerini kötüleştirerek krize neden olduğunu belirtmektedir (Öksüz, 2001: 122-127).

Krizin çıkmasına neden olan temel etkenlerden bazıları şu şekilde özetlenmiştir (Şahin, 2014: 206-211);

- 1988 yılında yaşanan ciddi bir stagflasyon nedeniyle uygulanan parasal ve mali önlemlerle bu durum aşılmak istenilmesi
- 1989 yılında Türk parasının konvertibiliteye geçmesiyle birlikte, 1994 yılının ilk üç ayına kadar TL yaklaşık yüzde 20 oranında değer kazanması ve uygulanan politikalar sonucunda spekülative sermaye hareketlerinin artması
- Türkiye 1990'lerden sonra finansal serbestleşmenin etkisiyle kısa vadeli sermaye hareketlerine bağımlı hale gelerek ekonominin dış şoklara karşı duyarlılığı artarak cari işlemler dengesinde artış meydana gelmiştir.
- İhracat arttırılmadan, kamu kesiminin borçlanma gereksinimi azaltılmadan yüksek faiz politikalarına neden olan iç borçlanmaya mecbur kalınmasıyla ekonominin kısır döngüsünden çıkamaması
- 1993 yılında ülkede yaşanan talep patlamalarıyla reel ve finans piyasaların sınırları zorlaması
- İç borçlanmada faiz oranlarının yüksek olmasının asıl nedenini çözümlemeden hazinenin borçlanma ihalelerini iptal etmesi ve Merkez Bankası'nın para basarak borcun finanse edilmesiyle birlikte faiz oranlarının düşürülmeye çalışılması
- Bankaların yurtdışından sağladıkları Sendikasyon kredilerini yurt içinde yerli paraya çevirerek yüksek tutarda DİBS ve Hazine Bonosu satın alarak risksiz ve yüksek kazançlar sağlamaları
- Yurtdışından borçlanma alanlarının daralacağından korkan bankaların ellerindeki likitleri dövizle dönüştürerek Merkez Bankası rezervlerinin hızla azalması
- 1988- 1993 döneminde GSMH büyümesindeki geniş çaplı istikrarsızlık ve yüksek oranlı kronik enflasyon piyasada gerekli koşulların sağlanamaması ve I. Körfez krizinin neden olduğu konjonktürel belirsizlikler krizi ciddi boyutlara ulaşmasına sebep olmuştur

3.2.1. 1994 Ekonomik Krizin Türkiye Ekonomisine Yansıması

1989 yılından sonra Türkiye’de kamu gelir gider dengesinde meydana gelen ciddi bozulmalar açıkların konjonktürel olmadığı, yapısal ve kurumsal nedenlerden kaynaklandığını gösteriyordu. Bu durum karşısında 50. Türkiye Hükümeti ülke yönetiminde artan ekonomik bunalımların çözümü için 5 Nisan 1994’te yürürlüğe koymuştur.

5 Nisan 1994 tarihli ekonomik istikrar programının amaçları şu şekildedir (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 324);

- Finansal piyasada istikrarın sağlanması ve kamu gelirleri ek vergiyle arttırılması,
- Kamu giderlerindeki ücret artışlarını enflasyonun altında tutularak bütçe kısımlarıyla azaltılması,
- Bütçe açığının ve kamu kesimi harcamalarının azaltılması,
- Devalüasyonun (TL’nin dolar karşısında değer kazanması) önüne geçilmesi,
- KİT’lerin özelleştirilmesi ve ödemeler bilançosu açıklarının daraltılması
- Hazineden borçlanmanın özenli gösterilmesi amacıyla ilk olarak kağıt satışlarının enflasyon üzerinden gerçekleştirilmesi ve zamanla faiz oranlarının düşürülmesi şeklinde özetlenmiştir.

Bu hedefleri gerçekleştirmek için alınan önlemleri genel hatlarıyla şu şekilde gösterebiliriz (Topoğlu, 2010: 26);

- Hazine bonosu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan % 5 vergi kaldırılması,
- Bankaların topladıkları para üzerinden devlete vermek zorunda oldukları munzam karşılıklarının sıfırlanması,
- Bankaların faiz oranlarındaki değişikliğin iki gün önceden Merkez Bankasına bildirme zorunluluğunun kaldırılması,
- Bir defalık ek vergiler (ekonomik denge vergisi, net aktif vergisi, ek taşıt vergisi) getirerek 70 trilyon liralık gelir hedeflenmiş ve vergi iadesi sistemi yıllığa dönüştürülmesi,
- Döviz kurları serbest bırakılmış, Merkez Bankasının kur belirleme sistemi değiştirilmiş, kurlar 10 bankanın verilerine göre belirlenmeye başlanması,

- TL cinsinden tasarruf mevduatı ve döviz tevdiat hesaplarının sigorta kapsamı 50 milyondan 150 milyon liraya çıkarılmış, daha sonra mevduata sınırsız güvence getirilmesi şeklindedir.
- İstikrar programları ile enflasyon kontrol altına alınarak kaynakları ihracata yönelik sektörlere kaydırmayı amaçlarken, Heteredoks istikrar politikasında fiyat ve ücretlerin geçici kontrolünü ve dondurulması gereken gelir politikalarının temeline dayanır. 5 Nisan kararlarının kısa vadeli hedeflerinin açıklanmasında Ortodoks istikrar politikaları, uzun vadeli hedeflerinin açıklanmasında ise Heteredoks istikrar politikaları ve yapısal reformlar için karma tedbirleri hedefler şeklinde yorumlanmıştır.

Bu önlem paketiyle birlikte, ekonomide gerçek anlamda bir stabilite yaşanmaya başlanmıştır. İlk önce döviz kurları serbest bırakılarak Merkez Bankası kurları ile piyasa kurları arasındaki kur makası iyice açılarak Merkez Bankasının kurları anlamsız kalmıştır.

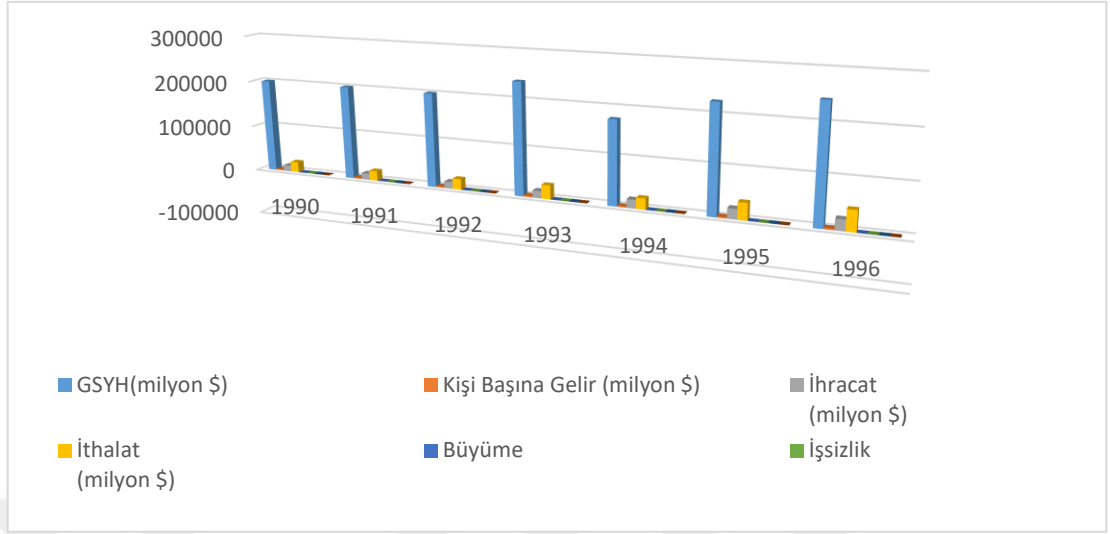
1994 ekonomik krizden önce ve sonra Türkiye'nin makroekonomik göstergelerindeki gelişmeler Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: 1990-1996 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri

Yıllar	GSYH (milyon \$)	Kişi başına gelir (milyon \$)	İhracat (milyon \$)	İthalat (milyon \$)	Büyüme	İşsizlik	TÜFE	Cari Açık / GSYH (%)
1990	200555	2682	12959	22302	9.3	8	60.4	-1.742145351
1991	200502	2621	13593	21047	0.9	8.2	71.1	0.166635746
1992	200502	2708	14714	22871	6	8.5	66	-0.614669535
1993	238378	3004	15345	29428	8	8.9	71	-3.570521959
1994	176956	2184	18105	23270	-5.5	8.6	125.5	2.013158261
1995	225941	2759	21637	35709	7.2	7.6	76.1	-1.37946545
1996	243412	2928	23224	43626	7	6.6	79.8	-1.342880586

Kaynak: TÜİK, TCMB, T.C. Kalkınma Bakanlığı web arşivi

Grafik 3: 1990-1996 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri

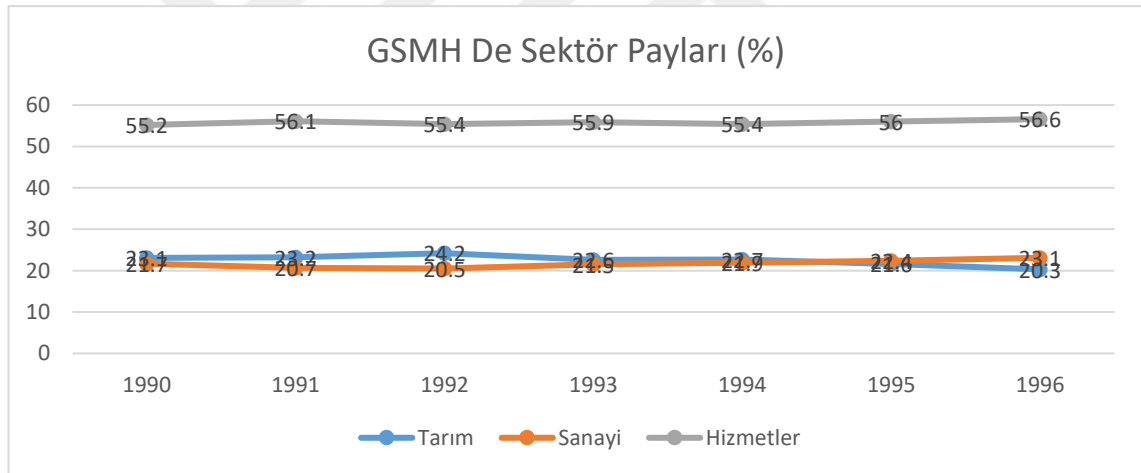
Kaynak: TÜİK, TCMB, T.C. Kalkınma Bakanlığı Web Arşivi

1990-1996 dönemine ilişkin bazı ekonomik verilerin yer aldığı Tablo 3'ü incelendiğimizde, bu ekonomi verilerin dağılımını 1990'lı yılların başlarındaki durumu ile uygulanan istikrar programı öncesi ve sonrası dönemleri kapsayacak şekilde kıyaslandığımızda; 1990 yılında GSYH değerinin 200555 milyon \$ iken 1994'lü yıllara doğru giderek arttığı ancak 1994 yılında uygulamaya konulan istikrar programı nedeniyle beklenen artışın gerçekleşmediği aksine GSYH değerinde azalmalar gözlemlendiği ve 1994 yılında 176956 milyon \$ düzeylerinde kendini gösterdiği uygulama sonrasında ise 1996 yılına gelindiğinde GSYH değerinin maksimum düzeye ulaşarak 1990 yılına kıyasla yaklaşık 1.2 kat arttığı ve 243412 milyon \$ seviyesine ulaştığı, Kişi başına gelir 1990 yılında 2.682 milyon \$ 1994'lü yıllara doğru giderek arttığı ancak 1994 yılında uygulamaya konulan istikrar programı nedeniyle Kişi başına gelir değerinin azaldığı ve 2.184 milyon \$ düzeylerinde kendini gösterdiği uygulama sonrasında ise 1996 yılına gelindiğinde rekor bir seviyeye ulaşan Kişi başına gelir 1990 yılına kıyasla yaklaşık 1.1 kat artarak 2.928 milyon \$ seviyesine ulaştığı, İhracat 1990 yılında 12959 milyon \$ iken uygulama sonrası giderek artarak 1990'lı yılların sonuna doğru yaklaşık 1.7 artarak 1996 yılında 23224 milyon \$ seviyesine ulaştığı, İthalat 1990 yılında 22302 milyon \$ iken uygulama sonrası giderek artarak 1990'lı yılların sonuna doğru yaklaşık 2.1 oranında artarak 1996 yılında 43626 milyon \$ seviyesine ulaştığı 1990 yılında TÜFE değeri 60.4 iken 1994'lü yıllara doğru giderek arttığı ancak 1994 yılında uygulamaya konulan istikrar

programını nedeniyle beklenen artışın maksimum düzeye ulaşarak 125.5'e ulaştığı uygulama sonrasında ise giderek azalarak 1996 yılında 79.8 seviyesine ulaştığı, Türkiye ekonomisindeki olumsuzluklar ve istikrarsızlıklar, 1990'lı yıllarda Cari Açık/ GSYH (%) içindeki payının konjonktürel dalgalanma seyri içerisinde olduğu 1991'de cari fazla verirken 1992'de -0.61 oranında en yüksek cari açık vermeye başladığı ve 1994 'de 2 oranında cari fazla verildiği ve 1996 yılında ise tekrar negatif değer alarak -1.3 düzeyine ulaşmıştır. Bu dönemde cari açık sorununun uzun süreli bir şekilde devam etmesi, gelecekteki krizlere ve ekonomik daralmaya zemin hazırlamıştır.

Türkiye'de 1990-1986 yılları arasında makroekonomik göstergelerdeki gelişmeler bu şekilde iken Milli Gelirin sektöre göre dağılımında da değişiklikler yaşanmıştır. Grafik 4'te GSMH'nın sektörlere göre dağılımı gösterilmektedir.

Grafik 4: 1990-1996 Dönemlerinde Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (%)

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı Web Arşivi

Grafik 4'e göre 1990 yılında GSMH içindeki en büyük pay % 55.2 ile hizmetler sektörüne aittir. Bu sektörü sırasıyla tarım sektörü % 23.1 ve sanayi sektörü % 21.7 oranıyla takip etmektedir. 1990'lı yılların sonuna doğru gelindiğinde tarım sektörünün GSMH içindeki payı giderek azalarak 1996 yılında %20.3 düzeyine ulaştığı, sanayi sektörünün GSMH içindeki payı giderek artarak 1996 yılında %23.1 düzeyine ulaştığı ve hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı ise 1996 yılında % 56.6 düzeyinde artış gösterdiği görülmektedir.

3.2.2. 1994 Ekonomik Kriz İçin Türkiye’de Uygulanan Politikalar ve Sonuçları

Ülke ekonomisinde uygulanan politikaların makroekonomik göstergeler içerisinde en çok büyüme üzerindeki gelişimi Tablo 3’ü baz alarak incelediğimizde; büyümenin yıllar içerisinde dalgalı bir trende sahip olduğunu, 1990’lı yılların başında büyüme 9.3 seviyesinde en yüksek düzeye ulaşarak kendini gösterdiği, ancak uygulanan politikalar öncesi ve sonrasında büyüme yıllar itibariyle azaldığı ve 1994 yılında negatif düzeyine ulaşarak -5.5 kadar indiği görülmektedir. Alınan önlemler sırasında ise büyüme 1997 yılında tekrar yükselerek 7.5’de kendini gösterdiği, ancak 1990’lı yılların sonuna gelindiğinde ise büyümenin bu hızlı yükselişinin çok uzun sürmediği 1999 yılında tekrar negatif seyir izleyerek -3.4 düzeyine kadar düştüğü gözden kaçmamaktadır. Bununla birlikte işsizlik oranları bu duruma paralel olarak yıllar itibariyle azaldığı görülmektedir. 1990 yılında işsizlik oranı 8 düzeyinde kendini gösterirken 1990’lı yılların sonuna gelindiğinde azalarak 1999 yılında 7.7 seviyesinde ulaşmıştır.

1993 yılı sorasında 14 milyar dolar düzeydeki dış ticaret bilançosu Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşlarından olan; “Moody’s ve Standart and Poors’”, Türkiye’nin kredi notunu “yatırım yapılabilir ülke” derecesinden “spekülatif ülke” derecesine düşürmesi piyasalarda kargaşa ortamına neden olmuştur (Güloğlu ve Altınoğlu, 2002: 17). Bu durum TL’nin yabancı para karşısında değer kazanması ihracatı kısıtlarken, ithalatı kolaylaştırarak dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur. Hükümet ekonomisindeki bu bozulmaların önüne geçilebilmek için 5 Nisan 1994 kararlarını açıklamıştır. Bu programının öncelikli amacı, kısa vadede bozulan dış dengeyi ve döviz piyasalarını yeniden istikrara kavuşturmakla, orta vadede mali piyasalardaki istikrarsızlığını önüne geçebilmek için kamu açıklarını azaltmak ve enflasyonu düşürmek, uzun vadede ise, sürdürülebilir bir büyüme sağlamayı hedeflemiştir (Karaçor ve Alptekin, 2006: 311). Ancak 1990 yılında enflasyon oranları 48.6 düzeylerindeyken uygulanan istikrar politikasıyla birlikte 3 kat artarak 1994 yılında 149.6 düzeyine ulaşmıştır (Aksoy, 2016).

5 Nisan kararlarının da yer aldığı 1994 krizinde alınan önlemlerden bir tanesi Dünya Para Fonu (IMF) ile yapılan Stand-By anlaşması olmuştur. Kredi değerlendirme kurumlarının arka arkaya Türkiye’nin kredi notunu düşürmesiyle birlikte, Türkiye artık

dışarıdan kredi bulma imkanının tükendiği bir dönem içerisine girmiştir. Bu durum karşısında iktidar ise ekonomiyi tekrar düzenleye bilmek amacıyla yeni bir istikrar paketi düzenleyip yürürlüğe koyarak, İMF ile hemen ardından 14 aylık bir stand-by anlaşmasına gidilmiştir (Ardıç, 2004: 157).

Temel hedefi enflasyon ile mücadele olan bu program, enflasyonist beklentilerin kırılmaması, istikrar arayışlarının çözümsüz kalması, programın arkasında halk desteğinin yeterince olmaması, 1990 yılında Körfez Krizi'nin yaşanması, Türkiye'nin 1991 yılında erken seçimlerin yarattığı belirsizlik ortamı nedeniyle istediği alt yapıyı oluşturamamış ve alınan istikrar politikalarının tümüyle uygulanamamasından dolayı da başarısız olmuştur (Aslan ve Küçükaksoy, 2007: 90)

3.3. 1998-1999 EKONOMİK KRİZİNİN GELİŞİMİ

1995 yılında Türkiye ekonomisinde meydana gelen büyüme eğilimi 1998 yılının Nisan ayına kadar devam etmiştir. Bu durum enflasyon oranında artışa neden olup, Türkiye'de 1998- 1999 krizlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye'nin 1999 yılının sonlarına doğru ekonomik açıdan karamsar hale geldiği ekonomisinin % 6.1 oranında küçüldüğü, enflasyonun % 70'lere ulaştığı ve Türkiye'nin artık sürdürülemez bir yapıda olduğunun kanaatine varılmasıyla birlikte hiper enflasyon sorunu gündeme gelmiştir (Altunöz, 2013: 149).

Güney Doğu Asya ülkelerinde 1997 yılının ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan finansal kriz, öncelikle Tayland, daha sonra da Endonezya, Malezya, Filipinler, Güney Kore ve Japonya'ya sıçramış, küresel ölçekte mal ve finans piyasalarının dengelerini bozmuştur (Turan, 2011: 61). Bölgesel çapta olan krizin global bir krize dönüşmesinin önüne geçilmek için, uygulamada yapılan kısıtlayıcı para politikası, bütçe açıklarının kapatılması ve yerli para değerinin düşürülmesi gibi IMF'nin uyguladığı istikrar politikası, enflasyonda düşüşe neden olurken, ekonominin durgunluğa sürüklenmesinin önüne geçememiştir, bu durum ise ekonomilerin dengelerini bozmuştur (Parasız, 1998: 424).

Küresel çapta Güney Doğu Asya Krizi'nin şok etkisi bulunduğu bir ortamda, Rusya'nın Ağustos 1998 yılında Ruble'nin devalüe etmesi sonucunda moratoryum ilan etmiş ve yeni oluşan finansal krizin önüne geçilememiştir. Türkiye'nin 1998 yılında dış

ticareti etkilen önemli ikinci olay ise Güney Doğu Asya Krizi ve Rusya'daki mali krizdir. Türkiye ekonomisini Asya'daki krize kıyasen Rusya'daki krizden daha fazla etki etmiştir. Çünkü Türkiye piyasasında Rusya ile yapılan bavul ticareti bu krizden olumsuz etkilenerek ihracatı olumsuz etkilemiş ve ekonomide büyük hasara neden olmuştur (Yeldan, 2001: 51).

Asya ve Rusya krizlerinin Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkisi daha çok bu ülkelerin yurt dışında sağladıkları fonların vadelerinin kısaltılması ve maliyetlerinin artması şeklinde kendini göstermektedir. 1990'lı yılların sonuna doğru ise ülkelerin kamu açıkları yüksek düzeyde seyretmekteydi (Parasız, 1996: 15). Türkiye ekonomisi 1999 yılına Avrupa Birliği tarafından verilen resmi adaylık statüsüne girmiş olsa da, aynı yılın ortalarında meydana gelen 1999 yılında meydana gelen doğal afetler ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin sanayisinde çok önemli bir yer olan Marmara Bölgesi'nde meydana gelen doğal afetler sonucunda Türkiye, yetişmiş elemanın yanı sıra depremde kaybedilen konut, ticari ve sınai yapı, yol, otoyol, köprü, diğer altyapı, ulaşım aracı, makine-teçhizatın ve üretimin durması gibi yan maliyetlerle beraber büyük bir maddi kayba uğramıştır (Aslan ve Küçükaksoy, 2007: 110).

3.3.1. 1998-1999 Ekonomik Krizinin Türkiye Ekonomisine Yansıması

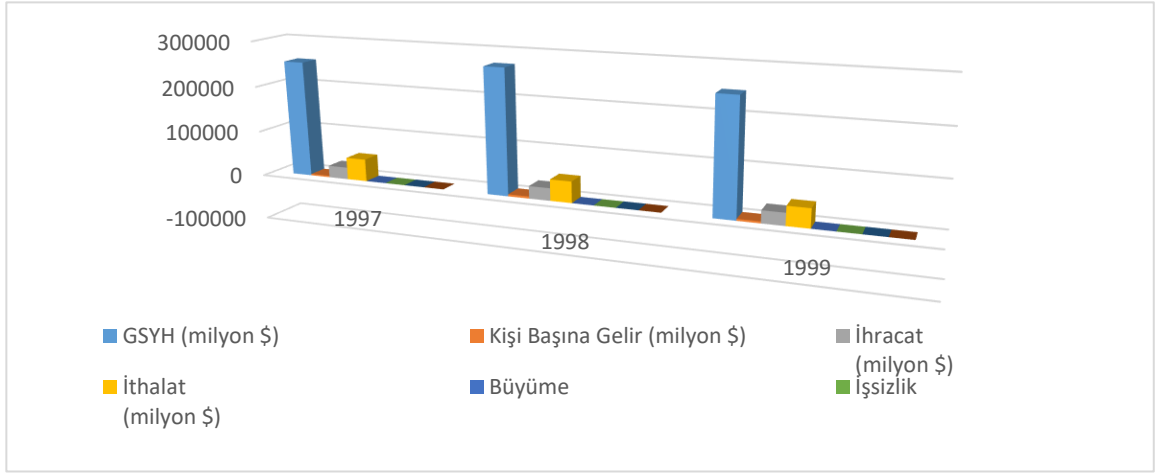
1998-1999 ekonomik krizden önce ve sonra Türkiye'nin makroekonomik göstergelerindeki gelişmeler Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: 1997-1999 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri

Yıllar	GSYH (milyon \$)	Kişi başına gelir (milyon \$)	İhracat (milyon \$)	İthalat (milyon \$)	Büyüme	İşsizlik	TÜFE	Cari Açık / GSYH (%)
1997	253706	3079	26261	48558	7.5	6.8	99.1	-1.389630403
1998	270947	4442	26973	45921	3.1	6.9	69.7	0.725245486
1999	247544	4003	26587	40671	-3.4	7.7	68.8	-0.361491501

Kaynak: TÜİK, TCMB, T.C. Kalkınma Bakanlığı web arşivi

Grafik 5: 1997-1999 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri

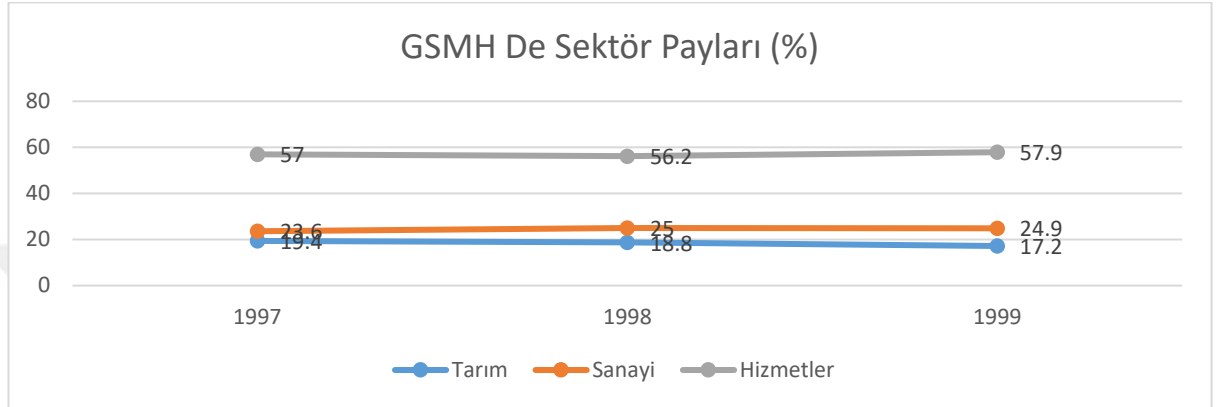

Kaynak: TÜİK, TCMB, T.C. Kalkınma Bakanlığı web arşivi

1997-1999 dönemine ilişkin bazı ekonomik verilerin yer aldığı Tablo 4'ü incelendiğimizde, bu ekonomi verilerin dağılımını 1997'li yılların başlarındaki durumu ile uygulanan istikrar programı öncesi ve sonrası dönemleri kapsayacak şekilde kıyaslandığımızda; 1997 yılında GSYH değerinin 253706 milyon \$ iken 1998'li yıllara doğru giderek arttığı ancak 1999 yılında uygulamaya konulan istikrar programı nedeniyle beklenen artışın gerçekleşmediği aksine GSYH değerinde azalmalar gözlemlendiği ve 1999 yılında 247544 milyon \$ düzeylerinde kendini gösterdiği, Kişi başına gelir 1997 yılında 3079 milyon \$ 1998'li yıllara doğru giderek arttığı ancak 1999 yılında uygulamaya konulan istikrar programı nedeniyle Kişi başına gelir değerinin azaldığı ve 4003 milyon \$ düzeylerinde kendini gösterdiği, İhracat 1997 yılında 26261milyon \$ iken uygulama sonrası giderek artarak 1998'li yılların sonuna doğru yaklaşık 1.01 artarak 1999 yılında 26587 milyon \$ seviyesine ulaştığı, İthalat 1997 yılında 48558 milyon \$ iken uygulama sonrası giderek azalarak 1998'li yılların sonuna doğru yaklaşık 1.1 oranında azalarak 1999 yılında 4067 milyon \$ seviyesine ulaştığı 1997 yılında TÜFE değeri 99.1 iken yıllara doğru giderek azaldığı 1999 yılında 68.8 minimum düzeyine ulaştığı, cari açık/GSYH içindeki payının konjonktürel dalgalanma seyri içerisinde olduğu 1997'de cari açık verdiği uygulanan politikalar sonrasında 1998 yılında ise cari fazla verdiği ve 1999 yılında tekrar negatif değer alarak -0.36 düzeyinde cari açık vererek dönemi kapatmıştır.

Türkiye’de 1997-1999 yılları arasında makroekonomik göstergelerdeki gelişmeler bu şekilde iken Milli Gelirin sektöre göre dağılımında da değişiklikler yaşanmıştır. Grafik 6’da GSMH’nın sektörlere göre dağılımı gösterilmektedir.

Grafik 6: 1997-1999 Dönemlerinde Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (%)

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı Web Arşivi

Grafik 6’ya göre 1997 yılında GSMH içindeki en büyük pay %57 ile hizmetler sektörüne aittir. Bu sektörü sırasıyla sanayi sektörü %23.6 oranıyla ve tarım sektörü %19.4 takip etmektedir. 1990’li yılların sonuna doğru gelindiğinde tarım sektörünün GSMH içindeki payı giderek azalarak 1999 yılında % 17.2 düzeyine ulaştığı, sanayi sektörünün GSMH içindeki payı giderek artarak 1999 yılında % 24.9 düzeyine ulaştığı ve hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı ise 1999 yılında % 57.9 düzeyinde artış gösterdiği görülmektedir.

3.3.2. 1998- 1999 Ekonomik Kriz İçin Türkiye’de Uygulanan Politikalar ve Sonuçları

Ülke ekonomisinde uygulanan politikaların makroekonomik göstergeler içerisinde en çok büyüme üzerindeki gelişimi Tablo 4’ü baz alarak daha önceki bölümde incelemiştik. Burada imzalanan stand-by anlaşmasından önce ve sonra büyümenin yıllar içerisindeki değişim seyrinin nasıl değiştiğini incelediğimizde 1998 yılında büyüme oranı 3.1 düzeylerinde iken imzalanan anlaşma sonrasında uygulanan politikalar büyümenin hızla azaltarak negatif seyirler içerisine girmesine neden olmuş ve 1999 yılında -3.4

düzeyine kadar düştüğü gözlemlenmiştir. Bununla birlikte işsizlik oranları bu duruma paralel olarak yıllar itibarıyla azaldığı görülmektedir. Bu kapsamda işsizlik oranları ise 1998 yılında 6.9 iken uygulanan program sonrasında artarak 1999 yılında 7.7 seviyesinde ulaşmıştır. Sonuç olarak 1998-1999 krizleri sonrasında uygulamaya konulan 1999 İstikrar Kararlarında gerçekleştirilmek istenilen; kurların önceden belirlenmesi, belirsizliğin azaltılması, yabancı sermaye girişinin arttırılması, reel faizlerin düşürülmesi, enflasyonun düşürülmesi ve yüksek enflasyonun kırılması hedeflemektedir. Ancak hedeflere ulaşamaması ve bu hedeflere ulaşmak için de gerekli kaynaklardan yararlanılamaması durumunda program başarılı olunamamıştır (Karluk, 2006: 70).

Aralık 1999 yılında, depremin getirdiği ekonomik darboğazın geçilmesine yönelik IMF ile stand-by anlaşması imzalamıştır. Burada önemli olan üç temel unsurdan kısaca bahsedecek olursak bunlar; uygulanan sıkı maliye politikasıyla birlikte artan faiz dışı fazla oranları, gerçekleşen yapısal reformlar ve hızla artan özelleştirmelerdir. Enflasyonla birlikte uyumlu hale getirilen gelirle ilgili politikalarda enflasyonun ve reel faizlerin düşürülmesiyle uygulanacak kur ve para politikalarının ekonomilere uzun vadede yeni bir bakış açısı kazandırmasını mümkün kılacaktır. 1999 yılında IMF'in desteği alınarak oluşturulan stand-by anlaşması birtakım sonuçlara yol açmıştır. Programın sonundan meydana gelen gelişmelerden kısaca bahsedecek olursak (Özçam, 2004: 9);

- Programın uygulanması sonrasında cari açıklar hızla artmış, bankacılık sektörü açık pozisyonlar bırakmış ve Merkez Bankası, net iç varlıklar ile ilgili olan hedeflerini gerçekleştirememiştir.
- Enflasyonu azaltmaya yönelik % 20-25 oranında bir hedef belirlenmiş; ancak kurlar bu duruma paralel olarak sabitleştirilmişken, enflasyon oranları bu düzeyde gerçekleştirilememiştir.
- Programdaki KİT'lerin ve bütçe artışına bağlı olarak gerekli tedbirlerin alınması, özelleştirme uygulamalarında belirlenen hedeflere ulaşılması çok önemliydi. Ancak programın uygulanmasında kararsız kalınması, adaletsiz gelir dağılımının yol açtığı sosyal sorunlar meydana getirmiş ve toplumsal barış sağlanamamıştır. Finansal piyasalardaki bu baskının derecesini ölçebilmek amacıyla, Finansal Baskı Endeksi(FBS) oluşturulmuştur. Ancak, Türkiye'de böyle bir endeks

hesaplanamamıştır. “FBE= Faiz % Değişmesi + Döviz Kuru % Değişmesi – Döviz Rezervi % Değişmesi” olarak hesaplanmaktadır.

Kasım 2000’de Bankacılık sektörü ile ilgili yolsuzlukların ortaya çıkması, bankacılık sektörüne olan güveni azaltmıştır. Bireyler nakit varlıklarını finans piyasalara yatırmak yerine iddihara yönelmeyi tercih etmeye başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine yabancı yatırımcılar ülkeden ayrılmaya başlamışlardır. İMF ile yapılan stand-by anlaşması gereği TCMB piyasaya para endeksleyemedi (Şahin, 2000: 222-227). Bu durum finans piyasalarında likidite sıkışıklığının yaşanmasına neden olmuştur ve repo faizi gecelik % 200’e yükselerek, IMKB endeksi yılın en düşük seviyesinde gerçekleştirmiştir. 1 Aralık Cuma günü endeks % 26 oranına düşerek 7977 seviyelerine ulaşmış ve gecelik repo faizi % 1700 seviyelerine ulaşmıştır. Bu olumsuz gelişmeler üzerine TCMB, IMF’den yardım istemiş ancak IMF yardım talebini kabul etmemiştir. Demirbank ve Park Yatırım bu nedenle fona devredilmiştir (Aslan ve Küçükaksoy, 2007:41)

3.4. KASIM 2000 VE ŞUBAT 2001 YILLARINDA EKONOMİK KRİZİN GELİŞİMİ

Kasım Krizinde Türkiye’nin Gayrisafi Milli Hasıla 1999 yılına göre artış olsa dahi genel trende bakıldığında, bir sene önceki krizin etkilerini görülmeye devam etmektedir. 1996’dan itibaren artan Gayrisafi Milli Hasılaya yönelik artan ekspotansiyel trend 1999 krizi ve 2000 krizleri ile düşüş yaşayarak daha sonraki süreçte stabil bir trend göstermektedir (Aydoğuş, 2009: 29).

2000’li yıllarda ortaya çıkan Kasım kriziyle ilgili birçok teori ortaya atılmış ve bu teoriler krizinin nedeni üzerine birçok araştırmacıların tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalar Erçel (2001) tarafından derlenerek şu şekilde ifade edilmiştir.

“Bu bir likidite krizidir. Likiditeyi bulan dövize hücum etmemiştir. Tam tersine her yılsonunda oluşan döviz talebinin yarattığı bir likidite sıkışıklığı, sonuçta döviz talebinde sıçrama yaratmıştır. Nitekim krizin en yüksek düzeye çıktığı bir noktada bile gerçek kişilerin dövize talebinde herhangi bir artış olmamıştır. Likidite krizinin çıkışına neden olan temel konu bankalarla ilgili düzenlemelerin çok kısa sürede yapılacağına

ilişkin beklentiden kaynaklanmıştır. Yanlış tedavi sonucunda faizler, daha makul bir düzeyde dengelenebilecekken çok yükseklerle çıkmıştır.”

Buradan da anlaşıldığı üzere Kasım krizinin asıl nedeni bankaların ellerinde yeterince likiditeyi bulundurmaması, döviz fazlasının oluşmaması ve sıcak para çıkışları sonucunda piyasada belirsizliğin hakim olmasıyla birlikte ekonomiler güvensizlik ortamına sürüklenmesi ve likidite talebine olan olağanüstü artışlar ekonomilerde paniğe neden olmaktadır (Birinci, 2001: 1295).

Enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikasını yorumlayan Uygur (2001) ise enflasyon ve reel faizlerin düşürmesi için uygulanacak kur ve para politikalarının ekonomideki uzun vadeli hedefini aşağıdaki şekilde yorumlamıştır. Bu doğrultuda, Kasım 2000 krizinin ortaya çıkmasına sebep olan en önemli göstergeleri sıraladığımızda aşağıdaki sonuçları elde etmemiz mümkündür (Uygur, 2001: 54).

- Kısa süreli dış borç/ döviz rezervi
- Cari açık/ döviz rezervi
- Cari açık/ GSYH
- Toplam veya kısa süreli dış borç/ ihracat
- Bankacılık kesimi açık pozisyonu/ döviz rezervi
- Banka kredisi/ döviz rezervi
- Yerli paranın değer kazanması
- Kısa süreli iç faizlerdeki dalgalanma
- Dış borç faizinde meydana gelen yükselmelerdir.

Programın uygulanmaya başlandıktan sonra, ekonominin çok kısa zaman içerisinde yaşadığı olumlu gelişme, Kasım 2000 krizinin mali piyasalarda likidite sıkışıklığıyla birlikte ortaya çıkardığı döviz talebinin hızlanmasıyla uluslararası piyasalardaki bozulmalar sonucunda kriz kaçınılmaz olmuştur (Uygur, 2001: 55).

Takvimler 27-28 Kasım günün gösterirken TCMB’da 3 Milyar \$ çekilmesiyle birlikte piyasalarda oluşan TL sıkıntısı para piyasasında gecelik repo faizi % 200’e yükselmiş ve yüksek faizden yararlanmak isteyen yatırımcılar hisse senedi satışlarını hızlandırınca İMKB’de endeks, minimum düzeyde kendini göstermiştir. Bu durum döviz kurlarının konjonktürel dalgalanma sonucunda ciddi şekilde sıkıntıya düşmesine neden olmuştur. Derinleşen kriz Aralık ayının başına kadar gelmiştir. TCMB’nın müdahalesi piyasaları etkileyememiş ve 1 Aralık Cuma günü gecelik repo faizi % 1700’e

yükselmiştir. Bu durum karşısında Bankalar ellerindeki kamu kâğıtlarını satmaya isteyince iç faizler hızla yükselerek TCMB sadece döviz karşılığında TL verebileceği gerçeğini açıklamak zorunda kalarak döviz rezervlerini elde etmek amacıyla ivedilikle IMF'den yardım istemek zorunda kalmıştır yalnız yardımın dövizin zamanında ülkeye girişi sağlanamadığından ülkenin krizden sıyrılması mümkün olmamıştır (Aydoğuş, 2009: 51).

Türkiye'nin ekonomi dinamiklerinde gözlenen olumsuz gelişmelere karşılık bu gelişmeleri önleyecek yapısal reformların olmaması, kontrol mekanizmalarının gerektiği gibi çalışmaması sonucu enflasyon giderek artarak; döviz, enflasyon, faiz üçgeninin açılmasına ve dış açığın büyümesiyle birlikte iç ve dış borç taksit ödemelerinin giderek artmasına sebep olmuştur. Ekonominin yeniden yapılandırılması için 2000 Enflasyonu Düşürme Programı uygulamaya konulmuştur (Kazgan, 2002: 459).

Dünya ekonomi çevreleri açısından 2001 yılının en önemli olayı, şüphesizdir ki ABD ekonomisinde bir süredir yaşanmakta olan durgunluğun 11 Eylül'de meydana gelen terörist saldırılar sonucunda derinleşmesi ve bu olumsuz gelişmenin dünyadaki hemen hemen bütün ülke ekonomilerine sirayet etmesidir. Bu gelişmelerin sonucunda, gelişmiş ülkelerin büyüme oranlarındaki hızlı düşüş küresel düzeyde üretimin yavaşlamasına yol açmış ve 2001 yılında dünya üretim artışının % 2.4'e gerilemesine neden olmuştur. Büyüme oranlarındaki yavaşlamaya paralel olarak dünya ticaret hacminde de daralma gözlenmiştir. Ticaret hacmindeki daralma temel olarak küresel büyümede 2001 yılında görülen yavaşlama ve gelişmekte olan piyasalarda yaşanan finansman zorluklarından kaynaklanmıştır (Birinci, 2001: 1309)

Kasım 2000 krizi nedeniyle etkilenmiş olan piyasalar, 2001 Şubat kriziyle altüst olarak döviz krizini başlatmıştır. Kasım 2000 krizinde TL tutan insanların, 2001 krizinde dövize yönelmeleri sonucu, döviz kuru üzerindeki baskı artmış, döviz rezervinin azalmasına rağmen Merkez Bankası piyasalara müdahale etmiştir. TCMB'nın döviz üzerindeki spekülatif atakların önüne geçememesinden dolayı bu duruma daha fazla dayanmayarak, 21 Şubat gecesi kuru dalgalandırmış ve % 40 oranında devalüasyon yapılmıştır (Kar ve Kara, 2002: 72).

Kasım 2000 krizinin ekonomi üzerindeki yıkıcı etkisi giderilmeye çalışılırken yaşanan ikinci bir kriz, siyasi krizin tetiklemesiyle ve ekonominin kırılgan bir yapıda olmasıyla ortaya çıkmıştır. 19 Şubat 2001'de siyasal alanda meydana gelen bir gerginlik

Kasım krizine benzeyen ama daha büyük ölçekli dövize spekülâtif saldırıyı başlatmıştır. Türkiye ekonomisinde, yükselen iç borç stoku, düşmemekte direnen enflasyon oranı ve TL'nin aşırı değerlenmesi kur çapasının sürdürülebilirliğini kuşkulu hale getirmesi gibi uzun yılların biriktirdiği ciddi yapısal sorunlar, ekonomik krizi tetiklemiştir (Birinci, 2001: 1310).

Şubat 2001 krizine neden olan göstergeleri kısaca özetleyeceksek olursak (Şimşek, 2007'den aktaran: Özçuban, 2011: 170);

- 1999 yılında istikrar programına düzeltici devalüasyonların yeterli düzeyde yapılamaması ve yapısal reformların tamamlanamaması nedeniyle bütçe açıklarının arttırılması
- İç tüketim mallarına olan talebin arttırılması sonucunda, dış ticaret açıklarının enflasyonu önleyememesi
- Kısa süreli sermaye hareketlerine karşı yeterli tedbirlerin alınamaması
- Bankacılık kesiminin açık pozisyonunda meydana gelen risklerin oluşması
- Kasım krizi sonrasında bankaların likidite sıkışıklığına uğraması ve Merkez Bankası'nın kaynaklarının yetersiz kalması
- 2000 yılında artan ithalatın, dış ticaret açıklarına ve cari açığa sebep olması
- Bütçe açıkları ve yüksek enflasyonun ülkede sürekli hale gelmesi aynı zamanda siyasal ortamda gerginliklerin yaşanması ve tartışmaların meydana gelmesi, bu krizin ortaya çıkmasında etkili olan bir diğer sebep olmaktadır.

3.4.1. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Yıllarında Ekonomik Krizin Türkiye Ekonomisine Yansıması

Programın uygulanmaya başlandıktan sonra 4 Şubat 2002 ve 11 Mayıs 2005 tarihlerinde iki adet standy-by anlaşması imzalanmıştır. Türkiye özellikle yaşanan ekonomik krizlerin ardından ve ödemeler dengesi açıkları sonucu IMF ile sürekli stand-by anlaşması yapmak zorunda kalmış ve ilk anlaşma tarihinden günümüze kadar 50 milyar doların üstünde kaynak kullanmıştır. Ekonomik istikrarın sağlanması, büyümenin sürdürülebilmesi gibi yapısal reformları içeren yeni bir ekonomi programını uygulanması için IMF ile 17. stand-by anlaşmasını imzalanmıştır (Seyidoğlu, 2003: 149). Ocak 2000'de Enflasyonla Mücadele Programı (EMP) adı verilen yeni bir istikrar programını

uygulamaya konulmasının nedeni olarak 2000-2002 yılları arasında enflasyonu tek haneli rakamlara çekileceği ve uluslararası mali piyasalarda daha kolay kredi imkanı sağlayacağı düşünülmektedir (Eroğlu, 2009: 253).

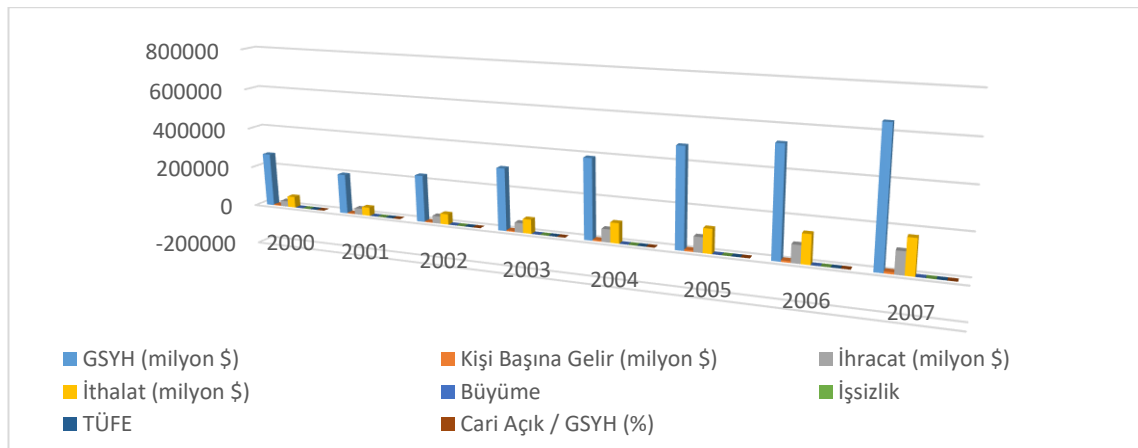
Uygulamaya konulan bu program sayesinde enflasyon tek haneli rakamlara inmiş ve ekonomi önemli oranda büyüme sağlanmıştır. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Yıllarında yaşanan ekonomik krizlerden önce ve sonra Türkiye'nin makroekonomik göstergelerindeki gelişmeler Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: 2000- 2007 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri

Yıllar	GSYH (milyon \$)	Kişi başına gelir (milyon \$)	İhracat (milyon \$)	İthalat (milyon \$)	Büyüme	İşsizlik	TÜFE	Cari Açık / GSYH (%)
2000	265384	4229	27774	54502	6.6	6.5	39	-3.633973975
2001	196736	3084	31334	41399	-6	8.4	68.5	1.877634882
2002	230494	3581	36059	51553	6.4	10.3	29.8	-0.262552917
2003	304901	4968	47252	69339	5.9	10.1	18.4	-2.422528136
2004	390387	5961	63167	97539	9.4	10.8	9.3	-3.507525966
2005	481497	7304	73476	116774	8.9	10.6	7.7	-4.18414797
2006	526429	7906	85534	139576	7.3	10.2	9.6	-5.640133598
2007	648754	9656	107271	170062	5	10.3	8.4	-5.467243865

Kaynak: TÜİK, TCMB, T.C. Kalkınma Bakanlığı web arşivi

Grafik 7: 2000-2007 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri

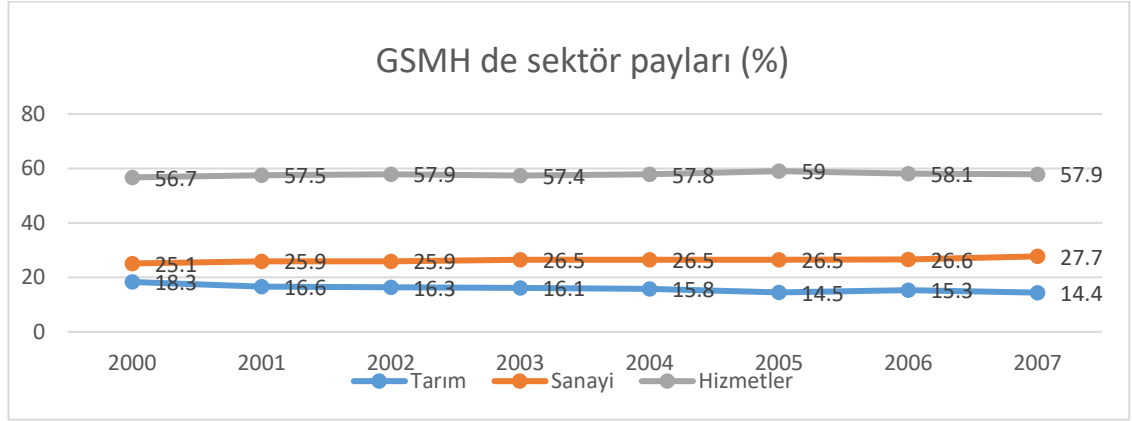
Kaynak: TÜİK, TCMB, T.C. Kalkınma Bakanlığı web arşivi

2000-2007 dönemine ilişkin bazı ekonomik verilerin yer aldığı Tablo 5'i incelendiğimizde, bu ekonomi verilerin dağılımını 2000'li yılların başlarındaki durumu

ile uygulanan istikrar programı öncesi ve sonrası dönemleri kapsayacak şekilde kıyaslandığımızda; 2000 yılında GSYH değerinin 265384 milyon \$ iken 2001 yılında uygulamaya konulan istikrar programı nedeniyle beklenen artışın gerçekleşmediği aksine GSYH değerinde azalmalar gözlemlendiği ve 2001 yılında 196736 milyon \$ düzeylerinde kendini gösterdiği uygulama sonrasında ise 2000’li yılların sonuna doğru giderek arttığı 2007 yılına gelindiğinde GSYH değerinin maksimum düzeye ulaşarak 2000 yılına kıyasla yaklaşık 2.4 kat artarak 648754 milyon \$ ulaştığı, kişi başına gelir 2000 yılında 4.229 milyon \$ iken 2001 yılında uygulamaya konulan istikrar programı nedeniyle kişi başına gelir değerinin azaldığı ve 3.084 milyon \$ düzeylerinde kendini gösterdiği uygulama sonrasında ise 2007 yılına gelindiğinde rekor bir seviyeye ulaşan kişi başına gelir 2000 yılına kıyasla yaklaşık 2 kat artarak 9.656 milyon \$ ulaştığı, ihracat 2000 yılında 27774 milyon \$ iken uygulama sonrası giderek artarak 2000’li yılların sonuna doğru yaklaşık 3.8 artarak 2007 yılında 107.672 milyon \$ seviyesine ulaştığı, ithalat 2000 yılında 54.541 milyon \$ iken uygulama sonrası giderek artarak 2000’li yılların sonuna doğru yaklaşık 3.1 kat artarak 2007 yılında 170.627 milyon \$ seviyesine ulaştığı 2001 yılında TÜFE değeri 39 iken 2001 yılında artarak 68.5 düzeyinde maksimum düzeye ulaştığı ancak uygulama sonrasında ise giderek azalarak 2007 yılında minimum düzeyde kendini göstererek 8.4 düzeyine ulaştığı, cari açık içindeki payının konjonktürel dalgalanma seyri içerisinde olduğu 2000 yılına kadar cari açık verirken 2001 yılında pozitif değer olarak cari fazla vermeye başladığı 2007 yılında ise tekrar cari açık negatif değer olarak -5.9 düzeyine ulaşmıştır. Kriz sonrası dönemde artan cari açığın kontrol edilmesi güçleşmiştir. Bu dönemde Türkiye’nin ekonomik açıdan büyümesi ise dışa bağımlı olmasından dolayı kaynaklandığı gözden kaçmamıştır.

Türkiye’de 2000-2007 yılları arasında makroekonomik göstergelerdeki gelişmeler bu şekilde iken Milli Gelirin sektöre göre dağılımında da değişiklikler yaşanmıştır. Grafik 8’de GSMH’nın sektörlere göre dağılımı gösterilmektedir.

Grafik 8: 2000-2007 Dönemlerinde Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (%)

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı web arşivi

Grafik 8'e göre 2000 yılında GSMH içindeki en büyük pay % 56.7 ile hizmetler sektörüne aittir. Bu sektörü sırasıyla sanayi sektörü % 25.1 ve tarım sektörü % 18.3 oranıyla takip etmektedir. 2000'li yılların sonuna doğru gelindiğinde tarım sektörünün GSMH içindeki payı giderek azalarak 2007 yılında % 14.4 düzeyine ulaştığı, sanayi sektörünün GSMH içindeki payı giderek artarak 2007 yılında % 27.7 düzeyine ulaştığı ve hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı ise 2007 yılında % 57.9 düzeyinde artış gösterdiği görülmektedir.

3.4.2. 2000-2001 Ekonomik Kriz İçin Türkiye'de Uygulanan Politikalar ve Sonuçları

Kasım 2000 krizinin ortaya çıkmasından sonra, halk Türkiye'nin kredi notunun yükselmesi konusunda beklentilerini arttırmıştır. Ancak krizinin ortaya çıkmasından sonra Moody's ve S&P gibi uluslararası derecelendirme kuruluşları Türkiye'nin kredi notunu aynı noktada tutulması kararı verilmiştir. Böylece Türkiye'nin kredi notunun yükseltilmemesiyle dış finans çevrelerinden kısa süreli ve düşük faizli borçlanılmasının önüne geçilmiştir (Güloğlu ve Altınoğlu, 2002: 17).

Yılsonu hesap işlemlerinin başlangıçtaki nedeniyle yabancı yatırımcılar ekonomideki karışık durumun farklı boyutlara ulaştığını fark edince ellerindeki önemli kağıtları hızlıca satarak döviz taleplerini arttırıp piyasayı terk etmeye başlamışlar, bu

durum faizleri yükselterek yurtdışı fonların dağılmasıyla birlikte Hazine kâğıtlarının fonlanması yerli bankaların üzerine kalarak faizlerin çok yüksek bir ivme değeri ile yükselmesine sebep olmuştur (Uygur, 2001: 7-28). Burada yaşanan gelişmeler, aktiflerinin büyük kısmını Hazine kâğıtlarıyla oluşturan bankaların likidite taleplerini arttırması sonucunda, Kasım 2000'de bankacılık sektöründe sıkıntılar artmaya başlamıştır. 27 Ekim 2000 tarihinde Etibank ve Bank Kapital'in Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna (TMSF) devri, ardından da Demirbank'ın TMSF'ye devredilmesi paniğe yol açmıştır. Üst üste çıkan yolsuzluklar, bazı bankaların içinin boşaltılarak TMSF'ye devredilmeleri, kamu bankalarının görev zararları sonucu Kasım 2000'de ülkeden yoğun para çıkışı yaşanmıştır (Küçükbüçakçı, 2004: 108). 17 Kasım 2000 tarihinde 24 milyar 433 milyon dolar olan Merkez Bankası brüt döviz rezervi 1 Aralıkta 18 milyar 942 milyon dolara inmiştir. Aylık ortalamalar itibariyle, gecelik basit faiz Ekim 2000'de yaklaşık % 39'dan, Kasım ayında % 95'e ve Aralık ayında % 183'e ulaşmıştır (Celasun, 2002: 16).

Mayıs 2001'de krizi sonlandırmak için Kemal Derviş tarafından açıklanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı", IMF ile imzalanmış stand-by düzenlemesiyle ve Dünya Bankası kredileriyle desteklenmiş ve üretimdeki düşüşün denetim altına alınmasında etkili olmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı IMF'nin görüşleri doğrultusunda hazırlanmış olan bir programdır. Bu programla amaçlanan enflasyonu tekli rakama düşürmek, sürdürülen büyümeye ulaşmak, kamu kesimi finansman dengesini güçlendirmek ve 2000 Kasım ile 2001 Şubat krizleri sonrasında raydan çıkan bankaların yeniden düzenlemelerini uygulamaya koymasındadır (Erbaykal, 2007: 82). GEGP'nin hedeflerinden kısaca bahsedecek olunursa;

- 15 Mayıs 2001 yapılan GEGP'nin temel amacı kur rejiminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı ortadan kaldırmak, kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılanmasına yönelik alt yapıyı oluşturmaktır. Yeni programda enflasyon hedefleri ile uyumlu bir gelirler politikası sürdürme ve bütün bunları etkinlik, esneklik ve şeffaflık ile sağlayacak yapısal unsurların yasal alt yapısını oluşturma diğer hedefler arasında belirtilmiştir (Canpolat, 2000: 274-281)
- Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nda ekonomilerde istenilen ekonomik gelişmelerde sürekliliğin sağlanmasıyla kaynak kullanma sürecindeki verimliliği arttırmaktır. Böylelikle dışa açık bir yaklaşımla piyasa koşullarında rekabet gücü geliştirilerek ekonomik büyüme, yatırım ve istihdamın arttırılması salanarak halkın

geleceği umutla bakmasını ve refah düzeyini kalıcı bir biçimde yükseltmesi vurgulanmaktadır (Altıntaş ve Öz, 2008: 87).

- Programın *kısa vadede* enflasyonun kontrolünü sağlayarak parasal hedeflere ulaşımını sağlamak, *orta vadede* ise enflasyon hedeflemesine geçilerek fiyat istikrarı sağlanması hedeflenmiştir. *Uzun vadede* yapısal reformlar ve bankacılık sisteminin iyileştirme ile, beklentilerin olumlu etkilenmesi suretiyle nominal ve reel faizlerde düşme öngörülmüştür. Normal koşullarda döviz arz ve talebinin piyasa şartlarında belirlenmesi öngörülmüştür. Döviz kurunda aşırı dalgalanma eğiliminin olduğu durumlarda, Merkez Bankasının döviz müdahalelerinin daha çok ihale yöntemiyle gerçekleştirmesi kararlaştırılmıştır (TCMB, 2001: 49-50).
- Programın reel ekonomiye yönelik düzenlemeleri ise yurtiçi talebin daraltılarak ihracat fazlasının oluşturulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda ise kamu kesimi harcamalarının kısılması ve ücret maliyetleri ile tarımsal ürün fiyatlarından tasarruf yapılması kararlaştırılmıştır (Erbaykal, 2007: 81-88).

GEGP uygulama alanlarını incelediğimizde ilk olarak yapısal ve kurumsal reformlar üzerinde çalışmalarının yoğunlaştığı, daha sonra ise enflasyonla mücadeleyi gündemde tutmak istediği görülmektedir. 2001 yılında uygulanan bu programda yapısal düzenlemelerin uygulamaya geçtiği, ancak enflasyonla ilgili yapılan düzenlemelerin işe yaramadığı görülmüştür. GEGP'ye göre ekonominin krizden çıkışının koşulunu parasal sermayenin krizden çıkması olarak yorumlamaktadır (Erçel, 1999'dan aktaran: Kuran, 2006: 48-49). Ekonomik gelişmeler ışığında Merkez Bankası gecelik faiz oranlarını kademeli olarak düşürmüş, Ocak-Nisan 2002 döneminde gecelik borçlanma oranı % 59'dan % 48'e, borç verme faiz oranı ise % 62'den % 55'e gerilemiştir. Mayıs ayında ise Türk lirası ve döviz piyasalarında dalgalanmalar artmış ve enflasyon oranındaki gerileme yavaşlamıştır. Ağustos ve Kasım aylarında ise Merkez Bankası gecelik borçlanma faiz oranını % 44'e, borç verme faiz oranını ise % 51'e düşürmüştür (Uygur, 2001: 6).

Ülke ekonomisinde uygulanan politikaların makroekonomik göstergeler içerisinde en çok büyüme üzerindeki gelişimi Tablo 5'i baz alarak incelediğimizde; büyümenin yıllar içerisinde dalgalı bir trende sahip olduğunu görülmektedir. 2000'li yılların başında büyüme 6.6 seviyelerindeyken, uygulanan GEGP programı döneminde hızlı bir düşüş yaşayarak 2001 yılında negatif değer almış ve -6 düzeyine kadar inmiştir. Alınan önlem paketleriyle büyümedeki bu azalma uzun sürmemiş 2002 yılı itibariyle

artışlar yaşanarak 2004 yılında 9.4 oranıyla en yüksek büyüme gerçekleşmiştir. Ancak 2004 yılından sonra büyümede yaşanan bu büyüme uzun sürmemiş ve 2007 yılın kadar büyüme azalan bir trende sahip olmuş ve 2007 yılında büyüme oranı 5 düzeyinde dönemi kapatmıştır. Büyümede istenilen sonuca ulaşamadığı gibi işsizlik oranlarında ise bu durumdan farklı olarak yıllar itibariyle artışlar yaşandığı görülmektedir. 2000 yılında işsizlik oranı 6.5 düzeyinde iken 2000'li yılların sonuna gelindiğinde artarak 2007 yılında 10.3 seviyesine ulaşmıştır. Büyümenin istenildiği düzeyde gerçekleşmediği ve yıllar itibariyle azalması bununla birlikte işsizlik oranlarının ise sürekli artması krizi kaçınılmaz kılmıştır. Görüldüğü üzere Türkiye'nin içinde bulunduğu yüksek enflasyon ve ekonomik durgunluk ortamından dolayı bu program, ekonomideki bozulmaların önüne geçemediği gibi artan işsizlik sorununa bir çare bulamamış kısaca ekonomide istikrar sağlanamamış ve başarılı olmamıştır.

3.5. 2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİN GELİŞİMİ

2008 krizi rastlantısal olarak olaylar zinciri etrafında kendi kendine gelişen bir kriz olmayıp, kapitalizmin sistematik istikrarsızlığı sonucunda patlak veren olayların son halkasını oluşturmaktadır. 2008 yılı itibari ile dünyayı etkisi altına alan global kriz, Lehman Brothers'ın iflas etmesiyle beraber 2008 Eylül ayında farklılaşarak bilinmeyen bir süreç yaşamaya başlamıştır. Lehman Brothers'ın ani iflası sektördeki diğer oyuncuları da peşi sıra sürükleyerek, küresel krizin çarpan etkisini arttıracak yeni bir krizler silsilesi başlatmıştır. Bu iflaslarla birlikte Amerikalı küçük ve orta ölçekteki yatırımcılar başta olmak üzere iki gün içerisinde yaklaşık 150 milyar doları para piyasalarıyla birlikte fonlardan çekilmiştir (Altunöz, 2013: 228). 2008 Ekim ayında başta Amerika Merkez Bankası ve diğer merkez bankalarına 2,5 trilyon \$ tutarında likidite ekonomilere verilmiştir. Bu çapta gerçekleştirilen likidite enjeksiyonu, tarihte görülen en büyük meblağdaki reel hareket olarak kayıtlara geçmiştir. Krizin derinleşmesinin önüne geçmek ve yeni iflasları engellemek, kayba doğru giden yatırımcı güvenini tazelemek için Amerikan hükümeti ve Avrupa hükümetleri 1,5 trilyon dolar tutarında doğrudan hissesenedinin yatırımında bulunulmuş (Topoğlu, 2010: 69). Bankacılık sektöründe yaşanan bu olumsuz gelişmeler finansal sistemde dalgalı konsolidasyonlara yol açtığı gibi ABD'de yatırım bankacılığı modelinin de sonu olmuştur. Avrupa'da bu süreç esasında

İngiltere’de Northern Rock’ın hükümet tarafından kurtarılarak ulusallaştırılması ile başladığını belirtmiştir (Erdönmez, 2009: 87).

Başlangıçta kriz Tut-sat (mortgage) krizi olarak gündeme gelse dahil ilerleyen süreçlerde likidite krizi olmaktan geri durmamıştır (Ertuğrul vd., 2010: 311). 2008’in bahar aylarındaki Amerika’da “Bear Sterns” ve İngiltere’de “Northern Rock” bankalarını kurtarma operasyonlarını Freddie Mac ve Fannie Mae adlı sigorta/yatırım şirketlerinin fon idaresinin kamulaştırılması izledi. Amerikan Federal Reserve Başkanı Ben Bernanke “*krizin seyrinin en kötümser tahminleri bile aştığını*” belirterek; IMF’nin icra direktörü Dominique Strauss-Kahn ise “*küresel krizin daha ortasında olduğumuzu*” savunarak, “daha da kötü günlerin yaşanabileceği” uyarısında bulunuyordu. 2007 yılında ABD piyasalarındaki finans ve sigorta, gayrimenkul, inşaat ve madencilik sektörlerindeki büyüme hızının yavaşlatılması ülkelerin büyüme hızının yavaşlamasına paralellik göstermiştir ABD ekonomisinde yaşanan bu başarısızlıklar domino etkisi yaratarak tüm dünyayı sirayeti altına alarak derinleşmesinin önüne geçilememiştir (Yeldan, 2009: 11).

ABD’nin yüksek riskli kredi borçlularının ödenememesi durumunda kriz önlenememiştir. Kredilerin düşük faizli olmasıyla birlikte inşaat sektörünün ekonomiyi canlandırma düşüncesi düşük gelirli kesimin konut sahibi olma isteğini arttırmış, bu durum çok düşük faizli emlak kredilerinin piyasaya sunmasıyla Tut-Sat kredilerini hızla arttırmış ve piyasa canlanma dönemine girmiştir (Gövdere ve Öztürk, 2010: 383). 2000-2006 yılları arasında finansal piyasasında likidite oranlarında sürekli yükselişler görülmüştür. Kriz öncesi dönemde bollaşan bu likiditelerin kârlı operasyonlara dönüştürülmesi yani konut kredilerinin düşürülmesiyle banka sisteminin çökmesi bu sorunların başında yer almıştır (Altunöz, 2013: 225-237).

Dünya ekonomisinin 1930’lardan bu yana karşılaştığı en büyük finansal şok olarak tanımlanan 2008 krizi, tüm dünya ekonomilerinde daralma olarak kendini göstermiştir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde 2009 yılında % 3.2 oranında küçülme meydana gelirken, gelişmekte olan ülkelerde ise % 2.4 oranında büyüme meydana gelmesi sonucunda dünya hasılasında toplam küçülme % 0.6 olarak tahmin edilmiştir. Gelişmiş ülkeler içerisinde küresel kriz ortamından en fazla etkilenen ülke % 5.2’lik küçülme ile Japonya olurken, gelişmekte olan ülkeler içerisinde ise Rusya % 7.9 oranında küçülmüştür. Çin ve Hindistan gibi Asya ülkelerinin başı çektiği gelişmekte olan ülkelerde ise % 2.4 oranında bir büyüme sağlanmıştır. Bunun yanında gelişmekte olan

lkeler sınıfına giren bazı Latin Amerika ve Avrupa Birliği yesi olmayan ülkelerde finansal daralmalar söz konusu olmuştur (Evliyaoğlu, 2010: 18).

2007 yılı ABD emlak piyasalarında başlayan, 2008 yılının eylül ayında başta ABD olmak üzere bazı büyük mali kuruluşların iflas etmesi ile derinleşen küresel mali krizin olumsuz etkisi 2008 yılının ikinci çeyreğinden itibaren reel ekonomi üzerinde de hissedilmeye başlamıştır. 2008 yılının üçüncü çeyreği itibari ile özellikle gelişmiş ülkelerde olmak üzere, büyüme oranları küresel ölçekte keskin bir şekilde yavaşlamıştır. Yılın son çeyreğindeki göstergeler ise, iktisadi faaliyetlerdeki yavaşlamanın daha da derinleştiğine işaret etmektedir (Utku, 2003: 351). 2008 yılının ilk çeyreğinde küresel krize bağlı olarak küresel ekonomide artan sorunlarla birlikte dış kredi koşulları ve kaynak aktarımı sıkılaşmış, iç talep buna paralel olarak belirgin olarak yavaşlamıştır. Yılın nc çeyreğinde GSYH % 0.5 büyüme kaydederek 2002 yılından itibaren gözlenen en düşük seyrine gerilemiştir. Küresel mali krizin derinleşmesi ile 2008 yılının son çeyreğini takip eden dönemde dünya ticaret hacminde derin bir düşüş yaşanmıştır. Dış talepteki daralmaya bağlı olarak ihracat hızlı bir şekilde gerileme sürecine girmiştir (Konukman ve Türeli, 2010: 81).

3.5.1. 2008 Küresel Ekonomik Krizin Türkiye Ekonomisine Yansımaları

2008'in son çeyreğinde derinleşen küresel kriz Türkiye ekonomisinde olumsuz dalgaları oluşturmuş bu durum karşısında, i talep 2009 yılının ilk çeyreğinde hızlıca gerileyerek, uluslararası finans piyasalarında belirsizlik hakim olduğu 2008 yılının son ve 2009 yılının ilk çeyreğinde hızla yurt içi krediler gerilemiştir. Aynı zamanda yüksek seyreten işsizlik oranları ihtiyati tasarruf eğilimini artırarak tüketim harcamalarını sınırlamıştır. Yılın ikinci çeyreğinde mali tedbirlerin katkısıyla toparlanma gösteren i talep, vergi teşviklerinin kademeli biçimde geri alınmasıyla birlikte tekrar yavaşlama eğilimine girmiştir. 2008 yılının son çeyreğinde hızla gerileyen ihracat ve ithalat, 2009 yılının ikinci çeyreğinde toparlanmaya başlamış, ancak tüm yılda her iki kalemdede bir önceki yıla göre önemli ölçüde düşüşler yaşanarak dış ticaret açığı ve cari açık önceki yıla kıyasla belirgin bir şekilde daralmıştır. Krize karşı uygulanan mali önem paketleri çerçevesinde kamu harcamalarının artması ve yurt içi iktisadi faaliyetlerdeki daralmaya bağlı

olarak vergi gelirlerinin düşmesi, bütçe açığının genişlemesine yol açmış, kamu borcunun GSYH'ye oranı yükselmiştir (Esso, 2010: 174-181).

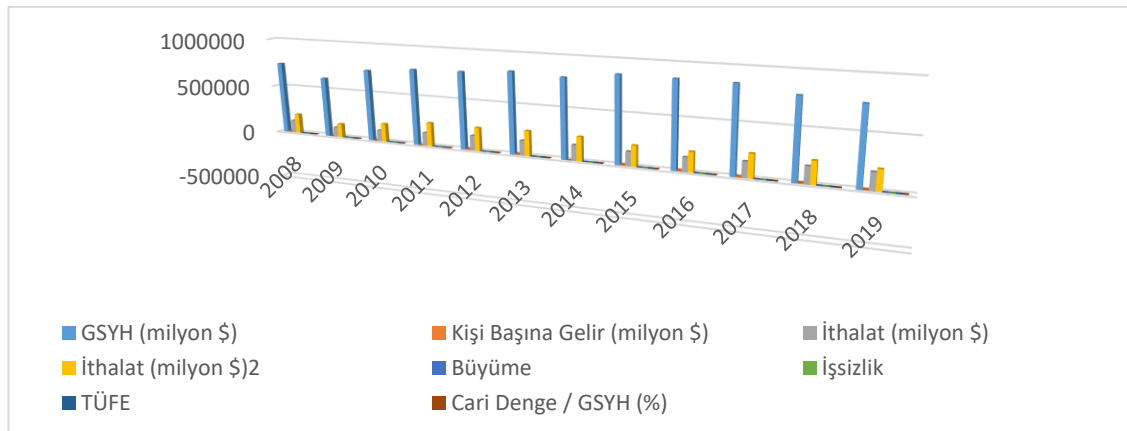
Türkiye, dışa açık ve ekonomisi bağımlı bir ülke olduğundan, krizden büyük oranda etkilenmesi normaldir. 2008 Küresel Kriz dönemlerinde yaşanan ekonomik krizlerden önce ve sonra Türkiye'nin makroekonomik göstergelerindeki gelişmeler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: 2008-2019 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri

Yıllar	GSYH (milyon \$)	Kişi başına gelir (milyon \$)	İhracat (milyon \$)	İthalat (milyon \$)	Büyüme	İşsizlik	TÜFE	Cari Açık / GSYH (%)
2008	742094	10931	132027	201963	0.9	11	10.1	-5.158074153
2009	616703	898	102142	140928	-4.8	14	6.8	-1.762224145
2010	731608	1056	113883	185544	8.9	11.9	6.4	-5.780528274
2011	773980	1056	134906	240841	11.1	8.1	13.3	-8.936922962
2012	786283	11205	152461	236545	4.8	8.4	61	-5.487525655
2013	823044	11508	151802	251661	8.5	8.6	7.4	-5.876205526
2014	799370	1248	157610	242177	6.2	9.8	8.1	-4.158487016
2015	861467	12112	143838	207234	7.6	10.4	8.8	-3.176796854
2016	856791	11019	142529	198618	3.6	10.8	8.5	-3.108524611
2017	851490	10883	156992	233799	8.1	11	11.9	-4.75959953
2018	784087	10602	167920	223047	3.2	11.6	20.3	-2.689439436
2019	753693	9632	171466	202704	-1.8	12.1	11.8	1.152023478

Kaynak: TÜİK, TCMB, T.C. Kalkınma Bakanlığı web arşivi

Grafik 9: 2008-2019 Dönemlerinde Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri

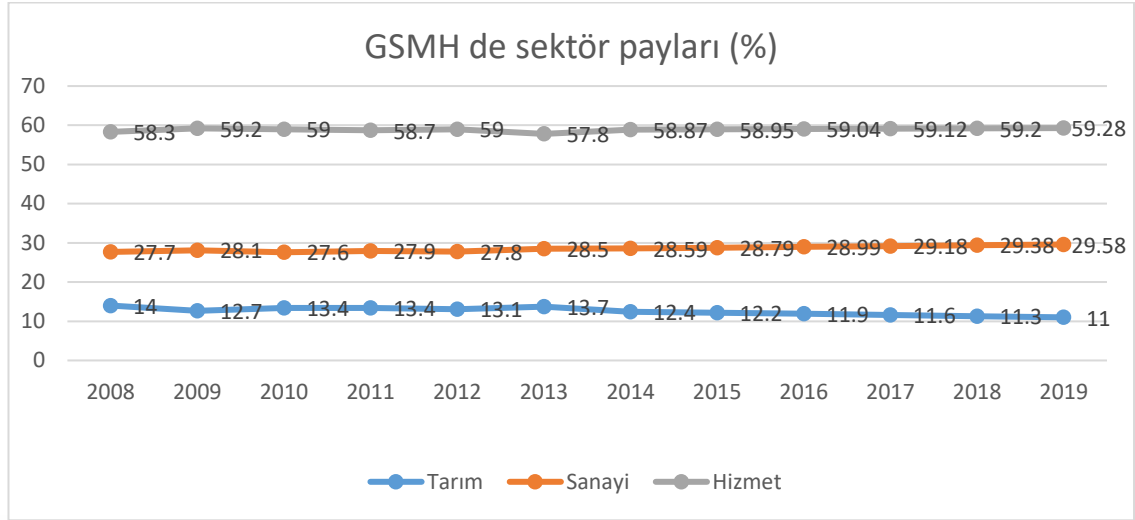

Kaynak: TÜİK, TCMB, T.C. Kalkınma Bakanlığı web arşivi

2008-2019 dönemine ilişkin bazı ekonomik verilerin yer aldığı Tablo 6'yı incelediğimizde, bu ekonomi verilerin dağılımını 2008'li yılların başlarındaki durumu ile uygulanan istikrar programı öncesi ve sonrası dönemleri kapsayacak şekilde kıyaslandığımızda; 2008 yılında GSYH değerinin 742094 milyon \$ iken 2009 yılında uygulamaya konulan istikrar programı nedeniyle beklenen artışın gerçekleşmediği aksine GSYH değerinde azalmalar gözlemlendiği ve 2009 yılında 61670 milyon \$ düzeyinde olan bu oran uygulama sonrasında ise 2008'li yılların sonuna doğru giderek arttığı 2015 yılına gelindiğinde GSYH değerinin maksimum düzeye ulaşarak 861467 milyon \$ olduğu ancak 2019 yılına gelindiğinde tekrar azaldığı ve 753693 milyon \$ düzeyinde olduğu görülmektedir. Kişi başına gelir 2008 yılında 10931 milyon \$ iken 2009 yılında uygulamaya konulan istikrar programı nedeniyle değerinin azaldığı ve 898 milyon \$ düzeyine indiği uygulama sonrasında ise 2015 yılına gelindiğinde rekor bir seviyeye ulaşarak 12112 milyon \$ olduğu, ancak bu yükselme eğilimi uzun sürmeyerek 2019 yılında tekrar azalma seyrine girdiği ve 9632 milyon \$ düzeyine ulaştığı, İhracat 2008 yılında 132027 milyon \$ iken uygulama sonrası dalgalı bir seyir izlediği ve yılın sonuna doğru yaklaşık 1.2 kat artarak 2019 yılında 171466 milyon \$ seviyesine ulaştığı, İthalat 2008 yılında 201096 milyon \$ iken uygulama sonrası azaldığı fakat daha sonraki yıllarda arttığı ve yılın sonuna doğru yaklaşık 1 kat oranında artarak 2019 yılında 202704 milyon \$ seviyesine ulaştığı, 2008 yılında TÜFE değeri 10.1 iken uygulanan politika sonrasında 2011 yılında arttığı 61 düzeyinde maksimum düzeye ulaştığı ancak uygulama sonrasında ise giderek azalarak 2019 yılında minimum düzeyde kendini göstererek 11.8 düzeyine ulaştığı, cari denge içindeki payının konjonktürel dalgalanma seyri içerisinde olduğu 2018 yılına kadar cari açık verirken 2019 yılında pozitif değer olarak 1.1 düzeyinde cari fazla vermeye başlamıştır.

Türkiye’de 2008-2019 yılları arasında makroekonomik göstergelerdeki gelişmeler bu şekilde iken Milli Gelirin sektöre göre dağılımında da değişiklikler yaşanmıştır. Grafik 10’da GSMH’nın sektörlere göre dağılımı gösterilmektedir.

Grafik 10: 2008-2019 Dönemlerinde Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (%)

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı web arşivi

2008-2019 dönemleri arasında Grafik 10'a göre tarım sektörünün GSMH içerisindeki yüzdeliğini incelediğimizde 2008 yılında % 14 düzeylerinde iken 2019 yılına gelindiğinde azalarak % 11 düzeyine ulaştığı, sanayi ve hizmet sektörlerinin hemen hemen aynı trende çok az bir artış sağladığı görülmektedir. Çünkü 2008 yılında sanayi sektörü % 27.7 düzeylerinde iken 2019 yılına gelindiğinde artarak % 29.58 düzeyine ve hizmet sektörü 2008 yılında % 58.3 düzeylerinde iken 2019 yılına gelindiğinde artarak % 59.28 düzeyine ulaşmıştır.

3.5.2. 2008 Küresel Ekonomik Kriz için Türkiye'de Uygulana Politikalar ve Sonuçları

Ülke ekonomisinde uygulanan politikaların makroekonomik göstergeler içerisinde en çok büyüme üzerindeki gelişimi Tablo 6'yı baz alarak incelediğimizde; büyümenin yıllar içerisinde dalgalı bir trende sahip olduğunu görülmektedir. 2008'li yılların başında büyüme 0.9 seviyelerindeyken, kriz döneminde hızlı bir düşüş yaşayarak 2009 yılında negatif değer almış ve -4.8 düzeyine kadar inmiştir. Alınan önlem paketleriyle büyümedeki bu azalma uzun sürmemiş 2011 yılı itibariyle artışlar yaşanarak 11.1 oranıyla en yüksek büyüme gerçekleşmiştir. Ancak 2011 yılından sonra büyümede yaşanan bu büyüme uzun sürmemiş ve 2011 yılın kadar büyüme azalan bir trende sahip

olmuş ve 2019 yılında büyüme oranı -1.8 düzeyine kadar inerek dönemi kapatmıştır. Büyümede istenilen sonuca ulaşamadığı gibi işsizlik oranlarında ise bu durumdan farklı olarak yıllar itibariyle artışlar yaşandığı görülmektedir. 2008 yılında işsizlik oranı 11.0 düzeyinde iken 2009 yılında işsizlik oranı maksimum düzeye ulaşarak 14 düzeyine ulaşmış ve günümüze gelindiğinde de işsizlik oranındaki bu yüksek trend devam ederek 2019 yılında 12.1 düzeylerinde seyrederek dönemi kapatmıştır. Büyümenin istenildiği düzeyde gerçekleşmediği ve yıllar itibariyle azalması bununla birlikte işsizlik oranlarının ise sürekli artması krizi kaçınılmaz kılmıştır. Görüldüğü üzere Türkiye'nin içinde bulunduğu yüksek enflasyon ve ekonomik durgunluk ortamından dolayı bu program, ekonomideki bozulmaların önüne geçemediği gibi artan işsizlik sorununa bir çare bulamamış kısaca ekonomide istikrar sağlanamamıştır. Bu nedenle başarılı olduğu söylenemez.

2005 yılında IMF ile son stand-by anlaşması yapılmış ve 26.04.2005 tarihinde bir niyet mektubu gönderilmiştir. Bu mektubun içeriğinde hükümetin gerçekleştireceği reformlarda kullanacağı kaynak ihtiyacının karşılanması için kredi talep edilmektedir. Bu kapsamda 3 yıl sürecek yeni bir stand-by anlaşmasıyla 6.664,05 milyon SDR Özel (Çekme Hakları - Special Drawing Rights) tutarında kredi talep edilmiş ve Türkiye'ye Mayıs 2007'de IMF, 1,1 milyar dolar tutarında kredi çekme hakkı verilmiştir (Karluk, 2009: 454).

2008 krizine karşı hükümetin edilgen bir tavır sergilemesinde üç nedenin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan kısaca bahsedilecek olunursa;

- Hükümetin krizi algılamakta gecikmesi,
- 2007 seçimleri nedeni bütçe performansı ile kamu kesimi borçlanma gereğinde bozulmaların oluşması ve bu bozulmaların 2009 yılında ciddi boyuta ulaşması,
- Durgunlukla mücadelede hükümetin gerekli bilgiye sahibi olmadığı belirtilmektedir (Özatay, 2013: 153-154)

Türkiye krizin etkisiyle ilk olarak İMKB'de karşılaştı. Uluslararası finansal kurumlar likidite sorununu mevcut varlıklarını satmasıyla gerçekleştirdi. Bu durum ekonomide ilk başlarda yüksek getiri getireceği umuduyla fazla endişeye yol açmadı. Ancak Amerikan kaynaklı Lehman yatırım şirketinin batması ve sıcak paranın çevre ekonomilere dağılması sonucunda, Türkiye menkul varlıklarını satmaya başlayarak İMKB'yi düşüşe doğru sürükledi ve ülkeden döviz çıkışları önlenemez boyutlara ulaştı

(BDDK, 2008: 71). 2008 yılındaki küresel kriz ikliminin de etkisi ile 2009 yılında şiddetli bir şekilde hissedilen ekonomik krizin etkilerinin azaltılarak mevcut mali yapının korunması ve bankacılık sektörü ile reel piyasalara etkisinin azaltılması amacıyla T.C.M.B ve hükümet tarafından bir dizi önlem paketi açıklanarak hayata geçirilmiştir (Gedik, 2010: 92-100). 4 Haziran 2009'da açıklanan teşvik programının hedeflerine değinecek olunursa; tasarrufları katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirmesi, üretimi ve istihdamın artırılması, uluslararası rekabette güçlü teknolojilerle birlikte çevreyi koruyan araştırma-geliştirmeleri büyük ölçekli yatırımların teşvik edilmesi, doğrudan yabancı yatırımların arttırılması, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermesi ve kalkımanın sürekli kılınması şeklinde belirlenmiştir (Kazgan, 2013: 292).

Bu paketlerin içeriğinden kısaca bahsedecek olunursa (Ataman, 2009: 85-95);

- Uluslararası piyasaların belirsizlik ortamından uzaklaşabilmeleri için Merkez Bankası aracılık faaliyetlerini 9 Ekim 2008 tarihinde başlatma kararı almıştır.
- Merkez Bankası, döviz depo piyasasında işlem limitlerini 23 Ekim 2008 tarihinden itibaren iki kat artırarak 10,8 milyar dolara yükseltmiştir.
- Merkez Bankası, 21 Kasım 2008 tarihinden geçerli olmak üzere, döviz depo piyasasında TCMB'den yapılacak borçlanmaların vadesini 1 haftadan 1 aya çıkarmıştır.
- Merkez Bankası, Bankaların zorunlu karşılık oranlarını düşürmüştür. Türk parası yükümlülüklerde değiştirmeyerek yüzde 6'da bırakırken, yabancı para yükümlülüklerinde yüzde 11'den yüzde 9'a çekmiştir. Kararın, 28 Kasım 2008 tarihinden itibaren geçerli olması öngörülmüştür.
- Merkez Bankası, yaşanan küresel krizdeki olumsuz etkilerin reel sektör üzerinde meydana getirdiği etkiyi azaltması bakımından ihracatın reeskont kredi oranını 500 milyon dolar artırarak 1 milyar dolara yükseltmiştir. Böylelikle ihracatın reeskont kredisi için gerekli şartları tekrar düzenleyerek bu kredilerin kullanımında kolaylıklar sağlanmıştır.
- Merkez Bankası Yasası'nın 40. maddesinin (I) numaralı fıkrasının (c) bendi uyarınca kullandırılacak kredilere ilişkin usul ve esasların belirlendiği TCMB Likidite Desteği Kredisi Yönetmeliğini, yayımlayarak kredilerin Yönetmeliği uyarınca; Avans şeklindeki, bir aylık vadeye sahip ve en çok bir yıl içerisinde Merkez Bankasının bu alandaki kredi faizlerinin oranını açık piyasadaki faizlerden daha

yüksek oranda belirleyerek bankaların kendi aralarında gün içerisindeki para piyasalarında gerçekleştirdiği borç verme faiz oranını kredi başvurusu yapan bankanın öz kaynağının iki katı ile sınırlamaktadır.

- T.C. Maliye Bakanlığı reel sektöre vergi kolaylığı getirmiştir. Buna göre 1 Eylül 2008 tarihinden önce tahakkuk etmiş olan vergi borçlarının ödenmesine Aralık 2008 itibariyle başlanması ve 18 taksit bölünmesi hükmüne bağlanmıştır.
- Tüzel ve gerçek kişilerin 1 Ekim 2008 tarihinde sahip olduğu para, döviz, altın, hisse senedi, tahvil ve diğer menkul kıymetlerin Cumhurbaşkanının onayladığı yasa ile ülkeye getirilmesi halinde %2 oranında vergiye tabi tutularak kayıtları sağlanacaktır. Türkiye'ye getirilmesi halinde bunlardan yüzde 2 oranında bir vergi alınarak kayda girmesi sağlanmaktadır. Taşınır- taşınmaz malların Türkiye'ye getirilmesi ya da yurtiçindekilerin kayda alınması, yasa gereğince üç ay süreyle uygulanacaktır.
- Sicil affına ilişkin “5834 sayılı 'Karşılıksız Çek ve Protestolu Senetler ile Kredi ve Kredi Kartları Borçlarına İlişkin Kayıtların Dikkate Alınmaması Hakkında Kanun” 28 Ocak 2009 Tarihli ve 27124 Sayılı Resmî Gazete yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.
- Kriz döneminde hükümet ülkedeki şirketleri, çalışanları ve emeklileri korumaya yönelik "Mini Önlem Paket"ni TBMM Genel Kurulu'nda kabul etmiştir. Yasallaşan bu kanunla İşsizlik Fonunun üzerinde "Kısa Çalışma Ödeneği"ndeki süre zarfı 3 aylık süreden 6 aylık süreye çıkartıldı, ödeme miktarları % 50 artırılarak emekli maaşlarının haczedilememesi hükmü yer aldı. 49 kapsayan teşviklerin süresi bir yıl uzatılmıştır. Bununla birlikte "Sektörel-Bölgesel Teşvik Sistemi"ne de geçişin önü açılmıştır (Koç, 2012: 328-329).

Sonuç olarak unutmayalım ki küresel ekonomiler içerisinde krize en yatkın ülke, küresel finans sermayesinin en gözde konumda gördüğü ülkedir. Türkiye dış açık, dış borç yükü ve döviz pozisyon açıklarını kaldıramayacağı boyuttaki spekülatif hareketlere maruz kaldığından dolayı krizden en şiddetli biçimde etkilenen bir ekonomik yapıya sahiptir. Bu nedenle her dönem ekonomik krizler ile karşı karşıya kalması kaçınılmazdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE TEMEL BULGULAR

Bu bölümde, araştırmanın metodolojisiyle birlikte kullanılan ekonometrik yöntemler hakkında bilgi verilecektir. Aynı zamanda kriz döneminde büyümeyi etkileyen değişkenlerden kısaca bahsedildikten sonra, konuyla ilgili önceden yapılan kapsamlı çalışmaların literatür özetine değinilecektir. Son olarak, analiz sonucunda elde edilen temel bulgulara yer verilmektedir.

4.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu kısımda; araştırmanın önemi ve amacı üzerinde durularak, veri setinin işlenmesi, hazırlanması ve analiz edilmesinde kullanılan ekonometrik yöntemlerden bahsedilmektedir.

4.1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Günümüz ekonomilerinde meydana gelen negatif yönlü dalgalanmalarla birlikte içerde ve dışarıda yaşanan gelişmeler sonucunda ekonomiler kırılgan hale gelerek krizleri kaçınılmaz kılmaktadır. Gelirin ve sosyal refahın artmasına paralellik gösteren büyüme olgusu ülkenin kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle ekonomide büyümenin sağlanması veya büyümenin sürdürülebilmesi için yapısal reformların doğru uygulaması gerekmektedir. Bu kapsamda ekonomide önemli rol üstlenen değişkenlerin doğru yorumlanmasına yönelik yapılan çalışmada, zamansal süreç içerisinde ekonomik ve siyasi krizlerin açıklanmasına yönelik yapılan analizlerin üzerinde durularak makroekonomik değişkenler tahmin edilmeye çalışılmıştır. Türkiye ekonomisini etkileyen değişkenlerin bu amaç doğrultusunda oluşturulacak modelde etkinliğinin tartışılması, çalışmanın gerekçesi oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye ekonomisinde olası bir krizin oluşması durumunda değişkenlere ait etkin sonuçlara ulaşılabilindiğinde; ekonomik krizlere neden olan faktörlerin temeline inilerek gerekli bilgi ve zamanla ekonomilerin işleyişinin

düzenlenmesine ve makroekonomik göstergelerin etkinliğini arttırıcı önlemlerin alınması hedeflenilmektedir. Bu nedenle 1980 sonrası ekonomik ve siyasi krizlerin büyüme üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda literatürde konuyla ilgili yapılan çok sayıda çalışma baz alınarak, kriz dönemlerinde Türkiye ekonomisinde meydana gelen makroekonomik göstergeleri, Türkiye ekonomisini önemli derecede etkileyen bu olaylar karşısında nasıl etkilendiklerini ekonometrik yöntemler kullanarak incelemektedir. Çalışmanın bu bölümünde, ilk iki bölümde teorik olarak anlatılan kriz ile büyüme katsayısı ile birlikte ihracat, ithalat, işsizlik, tüfe ve cari açık/GSYH değişkenleri arasındaki yaşanan ilişkiler ile birlikte değerlendirilecektir. Bu şekilde kriz dönemlerinin etkilerini ortaya koymakla amaçlanan bu tez çalışması; değişkenlerin birbirleriyle ilişkisinin belirlenmesi adına bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme seçilerek bu değişkeni etkilediği düşünülen bağımsız değişken olarak ihracat, ithalat, işsizlik, tüfe ve cari açık/GSYH değişkenlerinin etkisine yer verilecektir.

4.1.2. Model ve Veri Seti

Analizde kullanılacak değişkenler iktisat teorisi ve ampirik çalışmalar ışığında belirlenmiştir. Veriler yıllık olup, 1980-2019 dönemlerini kapsamaktadır. Modelde ilk olarak değişkenleri etkileyen faktörlerden oluşmaktadır. Buna göre, iktisat teorisinde ve literatür kısmında değinilen ampirik çalışmalar ışığında model şu şekilde oluşturulmuştur. Bu değişkenlerin büyüme üzerindeki muhtemel etkileri aşağıdaki modelde oluşturulmuştur.

$$bym_t = \beta_0 + \beta_1 ihr_t - \beta_2 ith_t - \beta_3 işs_t - \beta_4 tufe_t - \beta_5 ca_t - \beta_6 D_{1t} - \beta_6 D_{2t} - \beta_6 D_{3t} - \beta_6 D_{4t} - \beta_6 D_{5t} + u_t$$

Bu çalışmada kriz dönemlerinin etkilerini ortaya koymak amacıyla büyüme(bym), ihracat (ihr), ithalat (iht), işsizlik (isz), tüfe (tufe), cari açık/ GSYH (ca) oranlarını ve D₁, D₂, D₃, D₄ ve D₅ krizi temsil eden kukla değişkenlerini göstermektedir. Kullanılan verilerden bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme (%) olarak seçilerek, bu değişkeni etkilediği düşünülen bağımsız değişken olarak ihracat (Milyon ABD Doları), ithalat

(Milyon ABD Doları), işsizlik (%), tüfe (endeks) ve cari açık/ GSYH (%) değişkenlerinin etkisine ve kukla değişkenlerini kriz yıllarında “1” diğer yıllar için ise “0” değeri tercih edilmiştir. Türkiye için kukla değişkenlerinin kriz dönemleri D1=1985, D2=1997, D3=2001, D4=2008 ve D5=2014 yıllarını olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, büyüme, ithalat, ihracat, işsizlik ve tüfe değişkenlerine ait seriler logaritmik değerleriyle analiz edilmiştir. Çalışmanın temel hipotezini incelediğimizde;

H_0 = Ekonomik krizler büyüme üzerinde etkilidir.

H_1 = Ekonomik krizler büyüme üzerinde etkili değildir.

Tablo 7: Analizde Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Veri	Değişken	Değişkenlerin Metin İçerisindeki Kısıltmaları	Kaynak
	Büyüme	Bym	TUIK
	İşsizlik	İşs	TUIK
	İhracat	İhr	TCMB
	İthalat	İth	TCMB
	Tüfe	Tüfe	TUIK
	cari açık/ GSYH	Ca	T.C. Kalkınma Bakanlığı
	Kukla Değişkenler	D1=1985	-
		D2=1997	-
		D3=2001	-
		D4=2008	-
		D5=2014	-

Cari açık hariç tüm serilerin logaritması alınarak analizlere dahil edilmiş olup, “ln” ile ifade edilmektedir

4.1.3. Uygulanan Yöntemler

Çalışmada birim kök testleri ile ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılan yöntemler olup birim kök ve tahminlere ait sonuçlar ekonometri programları yardımıyla elde edilmiştir. Aşağıda bu yöntemler açıklanmıştır.

4.1.3.1. Birim Kök Testleri

Çalışmada hangi yöntemin ya da hangi yöntemlerin kullanılacağı birim kök testine bağlıdır. Serinin durağan çıkması durumunda seriye bir şok geldiğinde serinin şok öncesi döneme kendi kendine gelebileceğini ifade etmektedir. Serinin durağan çıkmaması durumunda ise seriye bir şok geldiğinde serinin şok öncesi döneme kendi kendine gelmeyeceğini bir müdahalenin muhakkak yapılması gerektiğini ifade eder.

Birim kök testinin sonuçlarına göre farklı farklı eşbütünleşme, tahminci ve nedensellik testlerinin kullanmaları bu açıdan oldukça önemlidir. Serinin hepsinin durağan çıkmışsa eşbütünleşme yapılmadan direk regresyon analizi yapılabilir. Eğer durağan çıkmamışsa serilerin durağanlık mertebelerine bağlı olarak farklı yöntemler kullanılır. Örneğin; serilerin durağanlık mertebeleri birbirinden farklıysa ($I(0)$ ve $I(1)$) bu durumda standart VAR modeli kullanılmamaktadır. Bunun yerine ARDL sınır testi uygulanabilir. Eğer serilerin durağanlık mertebeleri aynıysa ve birim kök içeriyorsa VAR'a dayalı yöntemler kullanılabilir.

Zaman serisi verileri ile çalıştığımızdan dolayı yapılması gereken ilk işlem incelendiği dönem itibarıyla serilerin durağan (stationarity) olup olmadığının araştırılmasıdır. Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan seriler olması gerekmektedir. Değişkenlere ait zaman serilerinde durağan olmayan seriler bulunuyorsa, ilişki sahte regresyon (spurious regression) şeklinde olabilir. Ayrıca durağan olmayan zaman serisi söz konusu ise yapılan regresyon ile elde edilen T ve F testleri geçerli olmayacaktır ve bundan dolayı elde edilen regresyon da sahte regresyondan ibaret olacaktır (Seçme, 2010: 104).

Ancak zaman serilerinin büyük çoğunluğunun durağan olmayan bir yapı sergiledikleri görülmektedir. Serilerin durağanlığı; sabit ortalama ve varyansa sahipliği ve serinin t ile t-1 verileri arasındaki kovaryansının incelenen zamana değil, yalnızca iki zaman değeri arasındaki farka bağlı olması şeklinde ifade edilmektedir (Enders, 2004: 206). Seçilen serilerin durağanlığı, literatürde en sık kullanılan ve serideki yapısal kırılmayı dikkate almadan birim kökün varlığını araştıran Augmented Dickey-Fuller Testi (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Lumsdaine-Papell Birim Kök Testi testleriyle kontrol edilmektedir.

4.1.3.1.1. Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

David A. Dickey ve Wayne A. Fuller tarafından 1979 yılında yayınlanan çalışma ile ortaya konulmuş olan bu yöntemin temel amacı, birim köklerin varlığı ve durağanlığı test edilebilmektedir. Bir zaman serisinin uzun dönemde sahip olduğu özellikleri belirlemek amacıyla bir önceki dönem içerisinde değişkenin almış olduğu değerin, içerisinde bulunduğu dönemi nasıl etkilediğiyle ilgilenmektedir. Bu kapsamda serinin hangi süreçten geldiğini anlayabilmek için serinin tüm dönemlerde almış olduğu değerleri daha önceki dönemlerdeki değerleriyle regresyonunun bulundurması gerekmektedir. Değişik yöntemler geliştirilerek, ekonometride birim kök analizi olarak bilinen yöntem, serinin durağan olup olmadığını tespit etmektedir (Tarı, 2015: 388-387). Dickey- Fuller tarafından ortaya konulan bu test, bir seride birim kökün varlığını sistematik olarak araştırmaktadır. Basit bir otoregresif (AR) modelde, Y_t değişkeninin bu dönemde aldığı değerin geçen dönemdeki değeri olan Y_{t-1} ile ilişkisi incelendiğinde buradaki u_t stokastik bir hata terimi olduğu düşünülürse model aşağıdaki gibi kurulabilir (Tarı, 2015: 387-390);

$$(Y_t = PY_{t-1} + u_t) \quad (1)$$

Bu regresyonda P katsayısı bire eşit ($P=1$) bulunursa birim kök sorunu ortaya çıkmaktadır.

Modelde AR süreci için oluşturulan hipotez aşağıdaki gibidir.

$H_0: p \geq 1$ (Seri durağan değildir)

$H_1: p < 1$ (Seri durağandır) Yukarıdaki 1 nolu denklemin sağ ve sol tarafından Y_{t-1} çıkarılarak oluşturulan yeni model şu şekildedir;

$$\begin{aligned} (\Delta Y_t &= Y_t - Y_{t-1}) \\ (\Delta Y_t &= (P - 1)Y_{t-1} + u_t) \end{aligned} \quad (2)$$

$(P-1)$ 'de δ olarak ifade edilirse ilişki şu şekilde elde edilir;

$$(\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t) \quad (3)$$

$P=1$ olduğunda $\delta=0$ olacaktır. $\delta=0$ olduğunda da Y_t durağan olacaktır. Bu kapsamda orijinal serinin birinci farkı durağan ise orijinal seriye birinci dereceden entegre olduğu denilmektedir. Şu şekilde ifade edilir;

$$(\Delta Y_t = (Y_t - Y_{t-1}) = u_t) \quad (4)$$

Bu durumda hipotezler;

$H_0: p \geq 1$ veya $H_0: \delta \geq 0$ (Seri durağan değildir)

$H_1: p < 1$ veya $H_0: \delta < 0$ (Seri durağandır)

3 nolu denkleme göre H_0 Hipotezi ile geleneksel yolla hesaplanan t istatistiği kullanılmadığı durumda bunun yerine Dickey- Fuller (1979)'in makalesinde kullanılan τ (tau) istatistiği kullanılır. Eğer τ istatistiğinin mutlak değerinin anlamlılık düzeyi;

$\tau \geq \text{MacKinnon kritik değerin mutlak değeri}$ (Seri durağan)

$\tau < \text{MacKinnon kritik değerin mutlak değeri}$ (Seri durağan değil)'dir.

Dickey- Fuller testi çeşitli teori ve uygulamalar nedeniyle şu regresyonlara uygulanır;

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (5)$$

Biçimindeki sabit terimsiz ve trendsiz,

$$\Delta Y_t = b_0 + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (6)$$

sabit terimli ve trendsiz ile,

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (7)$$

sabit terimli ve trendli regresyonlar bulunarak, bunlarla birlikte τ veya DF istatistikleri ile MacKinnon kritik değerleri elde edilmektedir.

Eğer u_t hata terimi otokorelasyonlu ise 7 nolu denklem,

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \delta Y_{t-1} + a_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t$$

Biçimindedir. Bu durumda hipotezler;

$H_0: p \geq 1$ veya $H_0: \delta \geq 0$ (Seri durağan değildir. Birim kök vardır)

$H_1: p < 1$ veya $H_0: \delta < 0$ (Seri durağandır. Birim kök yoktur) şeklinde ifade edilir.

Yukarıdaki denklemlerde t; zaman ya da genel eğilim değişkenini gösterirken, trend doğrusal zaman trend faktörüdür. Literatürde söz konusu formlardan hangisinin kullanılacağı tartışılırken, sonuçların benzerlik gösterdiği de iddia edilmektedir. Fakat sonuçların dirençli çıkması için sabit içeren formun kullanılması tavsiye edilmektedir. Serinin trend içerdiği düşünülüyorsa trendli içermediği düşünülüyorsa sabit içeren model daha uygundur.

4.1.3.1.2. Phillips-Perron(PP) Birim Kök Testi

Dickey- Fuller testleri zaman serileri otoregresif (AR) özelliklerini dikkate alarak, hata terimlerini istatistiksel olarak bağımsız ve sabit varyansa sahip olduklarını, test edilen katsayının istatistikî olarak anlamlı ise serinin durağan olduğunu varsayar (Akdi, 2012: 280). Phillips- Peron(1988) testi ADF ve DF testine göre daha esnek olmakla birlikte, Dickey-Fuller tarafından kabul edilen varsayımın hatalı sonuçlar doğurabileceğini öne sürerler. Çünkü burada rassal şokların dağılımının bağımsız ve sabit varyanslı olduğu varsayılarak, hata terimleri arasında ilişkinin olmadığı savunulmaktadır. PP testi hata terimleri arasında ilişki olabileceği düşüncesiyle bu varsayımı geliştirerek rassal şokların dağılımı üzerine parametrik olmayan yeni bir birim kök testi geliştirmişlerdir. Bu testte hata terimleri otokorelasyonlu ise, DF birim kök testine yeni bir düzeltme faktörü eklenmesi gerektiğini savunurlar. PP testiyle Dickey-Fuller testindeki regresyon denklemlerini aynen kabul ederler ancak denklemdaki bir önceki terime ait parametrenin $(\delta) \tau$ istatistiğinde parametrik olmayan düzeltmeler yaparak, otokorelasyon sorununu çözmektedir ve bu şekilde eşik değerlerini aynı bırakılmaktadır. ADF testinin tamamlayıcısı niteliğinde olan bu test yüksek derecedeki korelasyonu kontrol etmek amacıyla geliştirilmiştir (Phillips ve Perron, 1988: 335- 346).

Phillips ve Peron'un oluşturduğu PP testi aşağıdaki gibidir.

$$(Y_t = a_0 + a_1 y_{t-1} + u_t)$$

$$(Y_t = a_0 + y_{t-1} + a_2(t - T/2) + u_t)$$

Denklemden bulunan T , gözlem sayısını, u_t hata terimini ifade etmektedir. $u_t = 0$ hata teriminin beklenen ortalaması sıfıra eşit olduğundan dolayı bozucu terimlerin içsel bağıntısının (seri korelasyon) olmadığından dolayı ilişkisi içinde değil, homojenlik varsayımı için herhangi bir zorunlulukları bulunmamaktadır. PP testi, DF testinin tersine bozucu terimler arasında zayıf bağımlılığa ve heterojen dağılımı kabul etmektedir (Kutlar, 2007: 335).

4.1.3.1.3. Lumsdaine-Papell Birim Kök Testi

Dickey-Fuller, KPSS ve Phillips-Perron gibi birim kök testleri seride yapısal değişim olduğunda sıfır hipotezini kolaylıkla reddedebilmektedir. Büyüme, ihracat,

ithalat, işsizlik ve cari açık/GSYH kolaylıkla etkilenebilmektedir. Çalışmamızın kapsadığı (1980-2019) yılları arasında Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerin büyüme üzerinde etkileri ele alınırken bu etkilerin yapısal değişime olanak vermeyen yöntemlerle test edilmesi sapmalı sonuçların elde edilmesine neden olur. Bu nedenle yapısal değişimi de dikkate alan yöntemlerin kullanılmasıyla bu sorun giderilebilir. Lumsdaine-Papell (1997) ve Zivot Andrews (1992) birim kök testleri bu yöntemler içerisinde yer alır. Zivot Andrews’in yöntemi tek yapısal kırılmaya izin vermektedir. Lumsdaine-Papell’in yöntemi ise Zivot Andrews’ın yöntemine ilave olarak iki yapısal kırılmaya izin vermektedir. Lumsdaine-Papell’in yönteminde sabitte iki kırılmaya izin veren Model AA ve sabit + trend de kırılmaya izin veren Model CC aşağıdaki gibidir:

Model AA:

$$\Delta y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \phi DU1_t + \theta DT2_t + \sum_{i=1}^k d_i \Delta y_{t-i} + e_t$$

Model AA’daki kukla değişkenler ise aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$DU_1 = \begin{cases} 1 & t > TB_1 \text{ iken} \\ 0 & \text{diğer} \end{cases} \quad DT_1 = \begin{cases} t - TB_1 & t > TB_1 \text{ iken} \\ 0 & \text{diğer} \end{cases}$$

Model CC:

$$\Delta y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \phi_1 DU1_t + \theta_1 DT1_t + \phi_2 DU2_t + \theta_2 DT2_t + \sum_{i=1}^k d_i \Delta y_{t-i} + e_t$$

Model CC’daki kukla değişkenler ise aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$DU_2 = \begin{cases} 1 & t > TB_2 \text{ iken} \\ 0 & \text{diğer} \end{cases} \quad DT_2 = \begin{cases} t - TB_2 & t > TB_2 \text{ iken} \\ 0 & \text{diğer} \end{cases}$$

Eşitlik (1) ve (2)’de TB1 birinci, TB2 ise ikinci kırılma zamanını göstermektedir. DU sadece sabitte kırılmayı, DT ise sabit + trendde kırılmayı ifade eden kukla değişkeni göstermektedir. Sıfır hipotezi altında yapısal değişim olmadan serinin birim kök

içerdiğini ifade eden bu testte alternatif hipotez serinin 2 yapısal değişimle birlikte serinin durağan olduğunu ifade etmektedir.

4.1.3.2. Eşbütünleşme Testleri

Bir modelde durağan olmayan serilerin olması halinde, belli bir düzeyde ilişki tahmin edilebilmesi için değişkenlerin katsayılarının normal olmayan standart hatalarının düzeltilmesi gerekmektedir. Durağanlık düzeyleri farklı olan zaman serilerine koentegrasyon analizinin yapılamama problemine Pesaran (2001) ve Shin (1995) tarafından geliştirilen ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli çözüm olmaktadır. Bu model, değişkenlerin durağanlık derecelerine bakmaksızın değişkenler arasındaki koentegrasyon ilişkisinin var olup olmadığını incelemektedir (Diler, 2016: 24).

ARDL testi, içsellik sorununu ve uzun dönem katsayılarını test edilebilme gücü sayesinde Engle-Granger'dan daha üstündür. Ayrıca ARDL yaklaşımı, kısa ve uzun dönem katsayılarını aynı anda tahmin edebilmektedir. Gecikmeli değerler yer verilmesi, dinamik bir hata düzeltme modeline lineer bir dönüşümle ulaşılabilmesi ve küçük örnekleme sahip çalışmalara uygulanabilmesi açısından ARDL yaklaşımı daha avantajlıdır. Bu sayede gözlem sayısının az olduğu durumlarda Engle-Granger ve Johansen bütünleşme testlerine göre daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Sınır testi, modeldeki serilerin $I(2)$ olması dışında, bütünüyle $I(0)$ ve $I(1)$ olup olmadığına bakılmaksızın uygulanabilmektedir. Dolayısıyla önsel olarak değişkenlerin bütünleşme derecelerini belirlemeye gerek yoktur (Pesaran vd., 2001: 289-326).

4.1.3.2.1. ARDL Eşbütünleşme Testi

Aralarında eşbütünleşik ilişki olduğuna karar verilen değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri belirlemek için Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) kurulmaktadır. Bu kapsamda öncelikle uzun dönem ilişkiyi test etmek için en uygun ARDL model belirlenir ve aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1,i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{2,i} X_{t-i} + u_t$$

Buradaki p ve q ilgili değişkenlere ilişkin uygun gecikme uzunluğunu göstermekte olup, söz konusu gecikme uzunluklarının belirlenmesinde AIC, Schwartz Bayesian Kriteri (SBC) veya HQC gibi kriterlerden yararlanılmaktadır. ARDL (p,q) modelinde uzun dönem katsayıları; bağımsız değişkenlerin katsayılarının, gecikmeli bağımlı değişkenin katsayılarının birden çıkarılması suretiyle elde edilen farka bölünmesi yoluyla hesaplanmaktadır. Yani;

$$Uzun\ Dönem\ Katsayısı = \sum_{i=0}^q \beta_{2,i} / \left(1 - \sum_{i=1}^p \beta_{1,i} \right)$$

formülüne göre tahmin edilmektedir. Buna göre, hesaplanan uzun dönem katsayılarının istatistikî olarak anlamlılığına bakılarak söz konusu değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi hakkında yorum yapılabilir. ARDL modelinde uzun dönem katsayılarını elde etmek için kullanılacak modelin belirlenmesinde (m+1)k adet denklem tahmin edilmektedir. m maksimum gecikme uzunluğunu, k ise bağımlı değişken dâhil modeldeki değişken sayısını ifade etmektedir (Akmal, 2007: 94). Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki ise, ARDL yöntemine dayalı hata

düzeltilme modeli (ECM) oluşturularak araştırılmaktadır. ARDL yöntemine dayalı hata düzeltme modeli aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 u_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_{2,i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{a,i} \Delta X_{t-i} + \mu_t$$

Kısa dönem ilişkinin araştırıldığı ARDL (p,q) modelinde p ve q ilgili değişkene ait optimal gecikme uzunluğu olup, gecikme uzunluklarının elde edilmesindeki yöntem kullanılmaktadır. Hata düzeltme modelinin çalışması için, hata düzeltme teriminin katsayısı negatif (0 ile -1 arasında değerler) ve istatistikî olarak anlamlı olması gerekmektedir (Yamak ve Tanrıöver, 2007: 8). Negatif ve istatistikî olarak anlamlı bir hata düzeltme terimi, söz konusu değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinde meydana gelebilecek bir sapmanın ne kadar zamanda düzeleceğini ifade etmektedir.

4.1.3.2.2. Maki Eşbütünleşme Testi

Makroekonomik değişkenlerin birçoğu düzey değerinde durağan değildir. Bu nedenle durağan olmayan zaman serileriyle yapılan regresyon analizlerinin anlamlı ve

aralarındaki gerçek ilişkileri yansıtabilmesi eş bütünleşme ilişkisinin uygulanmasıyla mümkün olmaktadır (Gujarati, 1999: 725-726).

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunda, düzey değerleriyle yapılan analizde, sahte regresyon problemi bulunmayacaktır. Fakat uzun dönemle birlikte hareket eden değişkenlerin, dinamik davranışları denge ilişkisinden bazı sapmalar gösterebilir Bu ise, eş bütünleşik değişkenlerin temel bir özelliği olup, kısa dönem dinamiği üzerinde belirleyici bir rol oynar. Bu süreçle ortaya çıkan dinamik model, hata düzeltme modeli olarak adlandırılır (Enders, 1995: 365).

Analizde kullanılan serilerin eş bütünleşme testlerinde de yapısal kırılmaların etkilerinin dikkate alınması gerekmektedir. Maki (2012) eşbütünleşme testi, Gregory ve Hansen (1996)'in bir, Hatemi-J (2008)'nin iki yapısal kırılmayı dikkate alan testlerinden farklı olarak beş adet yapısal kırılmayı dikkate almaktadır. Bu test, seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini beş adet yapısal kırılmaya kadar test edebilmekte ve yapısal kırılma tarihlerini verebilmektedir. Özellikle, eşbütünleşme denkleminde üç ve daha fazla yapısal kırılma olduğunda Gregory ve Hansen (1996) ve Hatemi-J (2008) yöntemleri yetersiz kalmaktadır. Maki (2012) eşbütünleşme testi ise bu sorunu gidermektedir. Bu yöntemde analize alınacak bütün serilerin 1(7) olması gerekmektedir. Bu testte sıfır hipotezi yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme olmadığını, alternatif hipotez ise yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme olduğunu ifade etmektedir.

Maki (2012), yapısal kırılmanın bulunduğu durumlarda serileri dört farklı modelle eşbütünleşme ilişkisinin varlığının test edilmesi amacıyla geliştirmiştir. Bu modeller;

Model 0: Sabit terimde kırılma var, trendsiz model

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta x_t + u_t$$

Model 1: Sabit terim ve eğimde kırılma var, trendsiz model

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + u_t$$

Model 2: Sabit terim ve eğimde kırılma var, trendli model

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma x + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + u_t$$

Model 3: Sabit terim, eğim ve trendde kırılma var

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \gamma_i t K_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + u_t$$

şeklinde. Bu eşitliklerde K. kukla değişkenleri ifade etmekte olup, şu şekilde tanımlanmaktadır,

$$K_i = \begin{cases} 1 & t > TB \text{ iken} \\ 0 & \text{diğer} \end{cases}$$

Burada, TB ise yapısal kırılma tarihlerini ifade etmektedir.

4.1.3.3. Tahminciler

En Küçük Kareler (OLS) tahmincisi uygulamada basit olmasına rağmen bazı sorunları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu olguyu kapsamlı bir şekilde incelediğimizde OLS yönteminde modeli oluşturan değişkenlerdeki dinamik etkinin dikkate alınmadığı ve küçük örnekleme sahip bir modeli tahmin etmede sapmalı sonuçlar verebildiği görülmektedir. Modeldeki bu sapmalar ise, R^2 'nin yanlış hesaplanmasıyla sonuçlanmaktadır. Aynı zamanda ikiden fazla açıklayıcı değişken olduğu zaman, birden fazla eşbütünleşme ilişkisi ve ya eşbütünleşik vektör olarak karşımıza çıkabilir, bu durumu ise iktisadi açıdan açıklamak oldukça güçtür. OLS yönteminin parametre tahminlerini doğru yapmasına engel olan bir diğer sorun ise içsellik (endogeneity)'tir. OLS yöntemine bağlı olan bu sorunlar, yeni yöntemlerin gelişmesine neden olmuştur. Bu yöntemlerden bazıları ise DOLS ve FMOLS'dir (Lebe ve Akbaş, 2015: 201).

4.1.3.3.1. ARDL Sınır Testi

Eş bütünleşme testlerinin ortak özelliği zaman serilerinin aynı dereceye tabi olmasına dayanmaktadır. Peseran, Shin ve Smith (2001) yapmış oldukları çalışma, eşbütünleşme ilişkisi belirlenirken serilerinin farklı seviyelerde durağan olmaları durumunda elde edilen sonuçlarla otoregresif dağıtılmış gecikme modeli önerilmiştir (Mert ve Çağlar, 2019: 279). ARDL sınır testi yaklaşımı iki aşamadan oluşmaktadır. Bunların ilki, uzun dönem ilişkinin varlığının sınanması, ikincisi ise birinci aşamada eş

bütünleşik oldukları tespit edilen zaman serilerinin kısa ve uzun dönem katsayılarının kullanılmasıyla ifade edilmektedir. Tüm değişkenlerin birinci seviyesinde durağan olmaları varsayımıyla alt ve üst bölge için kritik değerler belirlenmektedir. Hesaplanan F istatistik değeri belirlenen üst sınır değerini aşıyorsa değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin olduğu, alt sınır değerinden düşükse uzun dönem ilişkinin olmadığı ve son olarak iki sınır değeri arasında kalması durumunda ise herhangi bir yorum yapılamayacağı şeklinde özetlenmektedir (Yamak ve Erdem, 2017: 165-166).

Bu çalışmada Türkiye’de kriz ve büyüme arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amacıyla ihracat, işsizlik, ithalat, tüfe ve cari açık/ GSYH arasındaki ilişkinin incelenmesi için uygun olan ARDL modelinin denklemi şu şekilde kurulmuştur;

$$\Delta \ln bym_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1,i} \Delta \ln i hr_{t-i} - \sum_{i=1}^m \beta_{2,i} \Delta \ln i th_{t-i} - \sum_{i=1}^m \beta_{3,i} \Delta \ln i ss_{t-i} - \sum_{i=1}^m \beta_{4,i} \Delta \ln t ufe_{t-i} - \sum_{i=1}^m \beta_{5,i} \Delta ca_{t-i} + \mu_t$$

ARDL modelinin ilk aşaması uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi aşaması olup, değişkenlerin farklı gecikmeleri sınanarak, bilgi kriterine göre en düşük değeri veren model uygun model olarak seçilmektedir. ARDL testinin uygulanabilmesi için öncelikle F istatistik değerinin belirlenmesi gerekmektedir. Buradaki temel hipotez ise şu şekildedir;

H_0 : Değişkenler arasında herhangi bir eş bütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Değişkenler arasında herhangi bir eş bütünleşme ilişkisi vardır.

4.1.3.3.2. DOLS Testi

Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen bu yöntemin temel amacı OLS yönteminde meydana gelen dinamik yapının göz ardı edilmesi ve küçük örneklem tahminindeki sorunlara çözüm bulmaktır. Bu yöntemin özelliği ise, sağlam(robust) tek denklem yaklaşımı olmasıyla birlikte, açıklayıcı değişkenlerin bir gecikmeli değerinin ve bir sonraki değerinin alınmasıyla içsellik sorununa çözüm bularak, otokorelasyon sorununu GLS (Genelleştirilmiş En Küçük Kareler) yöntemiyle ortadan kaldırmaktadır.

DOLS ile model tahmini aşağıdaki şekilde gösterdiğimizde;

$$Y_t = \beta_0 + \beta X \sum_{j=-q}^p d_j \Delta X_{t-j} + u_t$$

Bu denklemdeki Y , bağımlı değişkeni, X açıklayıcı değişkenlerin matrisini, β eşbütünleşik vektörü, p gecikme uzunluğunu (lag), q ise öncül değerini (lead) ifade etmektedir (Lebe ve Akbaş, 2015: 201)

4.1.3.3. FMOLS Testi

Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen bu testin temel amacı eşbütünleşik regresyonların optimal tahminlerini elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu yöntem DOLS gibi, OLS yönteminde eşbütünleşme ilişkisinden kaynaklanan içsellik sorunu ve otokorelasyon etkisini ortadan kaldırmaktadır. Aynı zamanda eşbütünleşik değişkenlerinin uzun dönem ilişkisini tahmin ederken, her iki yöntemin açıklayıcı değişkenlerini $I(1)$ veya $I(0)$ olduğu durumlarda kullanılabilir. FMOLS yöntemi, DOLS tahmincisinden farkı ise gecikme sayısı (lag) ve öncül değerlere (lead) duyarlı olmamasıdır. Bununla birlikte, Pedroni (2000) çalışmasında farklı panel eşbütünleşme tahmin yöntemlerinin asimptotik özelliklerini analiz ve analiz sonucunda FMOLS yönteminin küçük örneklerde bile iyi sonuç verdiğini ortaya koymuştur (Lebe ve Akbaş, 2015: 201). FMOLS yöntemiyle model tahmini ise, aşağıdaki denklem şeklinde oluşturulur:

$$(Y_t = Ax_t + u_{0t})$$

Burada A , $n \times m$ boyutunda matrisi ve x_t $m=(m_1, m_2)$ boyutunda eşbütünleşik vektörünü ifade etmektedir.

4.2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Küresel ölçekte yaşanan ve bu tez kapsamında da nitelikli bir şekilde incelenen ekonomik krizler; ülkelerin ve küresel finans piyasalarının istikrar döneminde gelişen, iktisadi döngüleri ve politika etkinliğini şekillendiren güçlerin bazı öngörülerine meydan okumuştur. Küreselleşmeyle birlikte teknolojik yenilik, beşeri ve fiziki sermayenin verimli kullanılması rekabet gücünü artırarak ülke ekonomilerinin istikrarlı büyümesine

olanak sağlamıştır. Bu gelişim ve değişimleri yakından takip edemeyen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarında bozulmaların oluşması krizi kaçınılmaz kılmıştır. Özellikle, 1980'li yıllardan itibaren tüm Dünya'da Ar-Ge yatırımlarıyla elde edilen yenilikler ülke ekonomilerinin istikrarlı büyümesinde katkı sağladığından dolayı her daim merak konusu olmuştur. Bu durum büyüme ve kriz konusunda yerli ve yabancı birçok araştırmacının çalışma yapmasını zorunlu kılmış ve konuyla ilgili çalışmalar yapılmaya devam etmektedir.

Ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiye ilk değinen Phillips literatürde, Altın Üçgen (Golden Triangle) teorisi olarak bilinen bu konu hakkında iki çalışması yapmıştır. Phillips (1958) çalışmasında İngiltere'de işsizlik oranı ve nominal ücretlerdeki değişim arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Phillips (1962) çalışmasında ise, ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmalarında uygun ekonomi politikası uygulanmasındaki temel sorunlardan birinin yeteri kadar bilgiye ulaşılmaması ve ekonomik sistemin nasıl işlediğinin anlaşılmaması olduğunu ifade etmektedir.

Demirgüç ve Detragiache (1998), bankacılık sektöründe kırılganlığın olduğu 1980-1994 dönemleri içerisinde oluşan sistemik bankacılık krizinin nedenlerini incelemişlerdir. Çalışmada yıllık veriler kullanılarak bankacılık krizlerini tetikleyen faktörler logit modelle açıklamışlardır. Krizi temsil eden ve bağımlı değişken olan gölge değişkeninin değerini kriz olmadığında 0'ı, olduğunda ise 1'i kullanarak analizlerini yapmışlardır ve analiz sonucunda krizin yapısal kırılmaları etkilediğini belirlemişlerdir.

Edelberg vd.. (1998), yılındaki çalışmalarında, Amerika'da hükümet tarafından gerçekleştirilen kamu harcamaları ile büyüme, istihdam, reel ücretler, konut dışı yatırım ve konut yatırımı arasındaki ilişkiyi 1948: 1 ve 1996: 1 dönemi verilerini kullanarak modelleme yöntemiyle analiz etmişlerdir. Araştırma sonucuna göre kamu harcamalarıyla büyüme, istihdam ve temel yatırım harcamaları arasında doğrusal bir etki bulunmasına karşın, konut yatırımları ve reel ücretler üzerinde negatif bir etki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ghosh ve Phillips (1998), 145 ülkede enflasyonun büyüme üzerindeki etkilerini panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda enflasyon ile büyüme ilişkinin doğrusal olmadığını, enflasyon oranının eşik değerinin % 2.5 olduğunu ve bu değerin

altında bir enflasyonun büyüme pozitif, ancak bu oranın üstündeki enflasyonun büyüme negatif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Kalkan (1999), analizlerini yatay kesit yöntemini kullanarak, Türkiye oluşan enflasyon değerinin büyüme üzerindeki etkilerine yoğunlaştırarak enflasyon oranındaki düşüşün büyüme olumlu etkileyeceğini belirtmiştir. Berber ve Artan (2004), Oltulular ve Terzi (2006), Yılmaz ve Kaya (2007) ve Turan (2010) Türkiye’de enflasyon ile büyüme arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için yapmış oldukları çalışmalarda Kalkan (1999) ile aynı sonuca ulaşmışlardır.

Mallik ve Chowdhury (2001), 4 Güney Asya ülkesinde ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik arasında ilişki olup olmadığını tespit edebilmek için eşbütünleşme testi yapmışlardır. Eşbütünleşme testi sonucunda ekonomik büyüme ile birlikte enflasyon oranının da arttığı ve ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için enflasyonun kaçınılmaz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Uygur (2001), çalışmasında Türkiye’de 2000 Kasım ve 2001 Şubat ayında yaşanmış finansal krizleri araştırdığında Türkiye’de kriz ortamına nasıl gelindiği üzerine çalışmalarını yaparak cevap aradığı sorular: “Türkiye’deki krizin ikinci ve son aşaması olan Şubattaki döviz krizi kaçınılmaz mıydı?”. “IMF Şubat’taki döviz krizini bekliyor muydu?”. 12 Aylık Cari Açık / Döviz Rezervi, 12 Ay Sonra Beklenen TEFEnflasyonu ve 12 Ay Sonrası İçin Kur Sepeti, Kısa Vadeli Dış Borcun Döviz Rezervine ve İhracata Oranı incelemiştir. Banka Açık Pozisyonunun Döviz Rezervine Oranı 0 Yıl Vadeli Türkiye ve ABD Tahvillerinin İkincil Piyasa Faizleri (Getirileri) ve Türkiye İçin Risk Primi, Gecelik Faizde En Düşük, En Yüksek ve Ortalama Oranlar, Bankacılık Kesiminin Döviz Açık Pozisyonu verilerini % olarak incelemiştir. Sonuç olarak, yeni IMF anlaşması, yeni program ve bazı saptamalarda bulunmuştur.

Bozkur (2002), Türkiye ekonomisinde iktisadi kriz ve büyüme olgusunun vektör otoregresif modelleriyle incelenmesini kapsayan çalışmasında, Türkiye ekonomisinde, iktisadi kriz ve büyüme arasındaki ilişki, bu konuda bir araştırma yapmaya yönelmiştir. Bu amaçtan yola çıkarak, ileriye yönelik tahminlerde başarı sağlayan, VAR modeli ile konu incelenmeye çalışılmıştır. İlk bölümde, büyüme kavramı ve büyüme teorileri incelendikten sonra, kriz kavramı üzerinde durulmuş, ana hatları ile dünyada ve Türkiye ekonomisinde yaşanmış olan iktisadi krizler ele alınmıştır. İkinci bölümde, eşitliğin sağ tarafında, tüm değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer aldığı bir eşitlikler sistemi olan

VAR modeliyle teorik çerçevesi yer almaktadır. Üçüncü ve son bölümde, bir uygulama yer almaktadır. Bir kriz ifadesi ya da göstergesi olabilecek değişkenler, büyüme arasındaki ilişki, VAR modeli ile ele alınırken, gerek, VAR sistemdeki her bir değişkende, gerekse, sistem içindeki değişkenlere ilişkin eşitliklerde bir yapısal kırılma olup olmadığı, CUSUM, CUSUM Q grafikleri ve Show testi ile incelenmiştir. Dolar kurundaki aşırı artışın bir kriz göstergesi olarak kabul edildiği uygulamada, dolar kuruna ve sistemdeki diğer değişkenlere ilişkin olarak tahminler sonucunda, dolar kurundaki aşırı artışın olduğu dönemlerde, büyümenin kesintiye uğrayarak, negatif değerler aldığı gözlemlenmiştir.

Sweta ve Kar-yiu (2002), analizlerini rejim anahtarlama yaklaşımı ve eş bütünleme yaklaşımını kullanmışlardır. 1997 Asya krizi öncesinde Tayland, Kore ve Malezya'daki aşırı yatırımların ekonomik krizlere zemin hazırlama olasılığını 1970–2000 dönemini kapsayacak şekilde araştırdıklarında Tayland'da aşırı yatırım % 8 ve % 20 arasında, (eşbütünleşme yaklaşımı), Kore'de aşırı yatırımın % 4 (rejim değiştirme yaklaşımı) ile % 9 (eşbütünleşme yaklaşımı) ve Malezya'da ise herhangi bir aşırı yatırım bulgusuna ulaşmamışlardır. Sonuç olarak bu verilerin, aşırı yatırım sonucunda aşırı iyimserliğin aşırı borçlanmaya ve üretime sonrasında borçların ödenmesi durumuna ülkeyi sürükleyerek ekonomik hassasiyete neden olmaktadır.

Akçoraoğlu ve Yurdakul (2003), Türkiye'de 1987-2003 dönemini kapsayan iktisadi büyüme, enflasyon ve bütçe açıkları gibi değişkenlerin konjonktür dalgalanmalarına sahip olup olmadığını araştırarak; genel seçimlerin olduğu dönemde bütçe açığının arttığını, enflasyon ve iktisadi büyümede etkisinin olmadığını ortaya koymuşlardır.

Toprak (2004), çalışmasında finansal krizlerin gelişmekte olan ülkeler üzerine etkisini incelemiştir. Son on yılda gerçekleşen finansal krizlerin belli başlı Asya ülkelerinde ve Latin Amerika ülkelerinde temel ekonomik gelişmeler ve uyguladıkları ekonomik krizden çıkış politikaları incelemiştir. Ayrıca kriz yıllarında GSYH kaybının yüzdeleri, kriz yaşayan ülkelerde yerel paranın değerlenme oranı (fiyat endeksleri), enflasyonun gelişimi, cari işlemler dengesi, kamu kesimi dengesi, dış borçların gelişimi rakamları kriz türleri de dikkate alınarak incelemiştir. Sonuç olarak ise krizin yükselen piyasaların batı kapitalist modelinin egemen olduğu uluslararası alana para-sermaye, mal hareketleri sonucu açılmaları sonrasında ortaya çıktığı değerlendirmesinde bulunmuştur.

Ayrıca gelişmiş ülkelerdeki krizlerin gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlere nazaran hem derinlik, hem süre bakımından karşılaştırılamayacak ölçüde hafif geçtiğini belirtmiştir, son on yılın krizlerinde sermayenin niteliğinin hız yeteneğinin ve aşırı duyarlılığının da etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yıldırım (2004), yaptığı çalışmada, 1994 ve 2001 yıllarında Türkiye ekonomisinde yaşanan krizlerin nedenleri araştırılmış ve bu krizlerin Türk dış ticareti üzerinde herhangi bir etki yaratıp yaratmadığını araştırmıştır. Türkiye ekonomisinin başta dış ticaret olmak üzere tüm makroekonomik değişkenleri incelemiştir. Bu değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için VAR yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak, mal ithalatının büyümeye ve reel döviz kuruna duyarlılığı test edilmiş olup, reel döviz kurundaki değişimle ithalat arasında yüksek korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Mal gurupları; aramalı, yatırım ve tüketim malı olarak ele alınıp, tek tek reel kurla ve büyümeye ilişkileri incelendiğinde ise, reel kura duyarlılığı en yüksek olan mal gurubunun aramalı, büyümeye en çok duyarlı olanın ise yatırım malı olduğu tespit edilmiştir.

Anastassiou ve Dritsaki (2005), yılındaki analizinde, Yunanistan için krizler içerisinde yer alan likidite varlıkları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1965 ve 2002 dönemi verileri kullanılarak VAR analizi yöntemiyle incelenmişlerdir. Araştırmada Johansen eşbütünleşme testine göre uzun dönemde vergi gelirleri ile iktisadi büyüme arasında ilişkinin olduğunu, Granger nedensellik testi sonucuna göre ise kamu gelirlerini oluşturan vergi gelirlerinden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğu sonucuna ulaşılmışlardır.

Yılmaz (2005), analizlerini Granger nedensellik testi kullanarak, Türkiye’de ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkinin işsizlik oranından ekonomik büyüme oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kızılgöl (2006), çalışmasında Yılmaz (2005) ile aynı sonuca ulaşmıştır. Yüceol (2006) ise, Türkiye’de 1950-2004 dönemi için yaptığı analizde, 1950-1980 yılları arasındaki dönemde ekonomik büyümenin işsizlik üzerinde güçlü bir etkisinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dışa açık büyüme stratejisinin uygulamaya konulduğu 1980 yılı sonrasında ise, ekonomik büyümenin işsizliği azaltma yönündeki etkisinin önemli ölçüde azaldığı sonucu ortaya koymuştur.

Giordano vd.. (2007), yılındaki çalışmalarında İtalyan Hükümeti tarafından gerçekleştirilen kamu harcamaları ile büyüme, enflasyon ve uzun dönem faiz oranları arasındaki ilişkiyi 1982: Q1 ve 2004: Q4 dönem verilerini kullanarak modelleme yöntemiyle incelemişlerdir. Araştırmada, mal ve hizmet satın alınmasında kullanılan kamu harcamalarının ekonomik etkinliği oldukça önemli bir ölçüde arttırdığı ve kamu harcamalarında meydana gelen %1’lik bir artışın, birbirini takip eden 3 çeyrek dönem sonunda büyüme üzerinde %0,6’lık bir artış meydana getirdiği sonucuna ulaşılmışlardır. Bunun yanı sıra kamu harcamaları ile istihdam ve özel kesim tüketim ve yatırım harcamaları arasında da doğrusal bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmışlardır. Ayrıca kamu harcamaları enflasyon üzerinde de etkili olmasına karşın bu etki zayıf ve kısa ömürlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gerni vd.. (2008), 1980-2006 döneminde, Türkiye’de ithalata dayalı ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini regresyon analizi ve Granger nedenselliği ile sorgulamışlardır. Buna göre; sermaye ve ara malı ithalatı, ihracatı artırdığını, bu durum sanayi üretim endeksinin artmasına neden olduğu, tüm bu etkileşimler sonucunda ekonomik büyümeyinin olumlu etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaya (2008), çalışmasında Türkiye’de 1980 sonrası dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ekonometrik olarak incelemiştir. Çalışmasında öncelikle durağanlık analizi yapılmış daha sonrasında ise regresyon analizini yapmıştır. Analiz sonucunda, ihracat ile büyüme arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Mendoza ve Terrones (2008), kredi patlamalarının yükselen ekonomilerde genel olarak döviz kuru krizleri, bankacılık krizleri ve ani durmalarla (sudden stops) ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre, yükselen ekonomilerdeki kredi patlamalarının % 68’i döviz kuru krizleriyle, % 55’i bankacılık krizleriyle ve % 32’si ani durmalarla ilişkilidir. Mendoza ve Terrones (2008)’in elde ettiği sonuçlar, yükselen ekonomilerdeki bulguların tersine, sanayileşmiş ekonomilerde kredi patlamalarının nadiren bankacılık ve döviz kuru krizleriyle ilişkili olduğunu, ani durmalarla ise ilişkili olmadığını göstermektedirler. Ayrıca, kredi patlaması yaşayan sanayileşmiş ülkelerde bankacılık krizine göre döviz kuru krizi yaşanması olasılığıdır. Sonuçlar kredi patlamalarının, kredi genişlemesinin büyüklüğünün eğilimine göre belirleneceğini göstermektedir. Bu sonuç aşırı kredi büyümesinin, çıktı ve harcamalardaki patlamalar, aşırı değerlendirme (döviz kuru), büyük yabancı sermaye girişleri, hızlı toplam faktör verimliliği büyümesi,

kurumların kaldıraç ve kârlılığında yükselme, banka varlıklarının kalitesinde zayıflama gibi diğer göstergelerle de desteklenmektedirler.

Aktaş (2009), çalışmasında Türkiye'nin 1996–2006 yıllarını kapsayan ekonomik verilerin ihracatı, ithalatı ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliği araştırmıştır. Araştırma sonucuna göre birim kök testi sonuçları tüm serilerin birinci farklarında durağan olduklarını tespit etmiştir. Johansen'nın Eşbütünleşme testine göre uzun dönemde ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasında ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Nedensellik testi sonucunda ise ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya koymuştur.

Furceri ve Mourougane (2009), orta ve uzun dönemde finansal sistemin etkin işlemesi ve reel ekonominin istikrarını sürdürmesi için yapısal politikalar uygulanmasının gerektiğini iddia etmişlerdir. Buna göre, finansal krizin sınırlanmasında ve reel iktisadi faaliyetlerdeki etkisinin azaltılmasında finansal sistemdeki dalgalanmaların azaltılması anahtar unsurlardandır. Belirsizliğin kaldırılması ve ahlaki çöküntü sorununun sınırlandırılmasında ise şeffaflığın artırılması önemlidir. Son olarak da son finansal kriz, finansal piyasa düzenlemelerinin güçlendirilmesi gerektiğini göstermişlerdir.

Saraç (2009), Türkiye'de 1988: 1-2007:4 döneminde enflasyon oranı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi ile incelemiştir. Analiz sonucunda, kısa ve uzun dönemde TÜFE ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişkinin olduğu, TEFE'nin ise sadece kısa dönemde ekonomik büyüme arasında negatif ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Barışık vd.. (2010), Türkiye ekonomisinde büyüme ve işsizlik oranı arasında ilişki olup olmadığını Okun Kanunu çerçevesinde doğrusal zaman serisi modelleri ve Markow rejim değişimi modeliyle incelemişlerdir. Sonuç olarak ise, ekonomik büyümenin istihdam yaratmadığı sonucuna varmışlardır.

Perera vd. (2010), yılındaki çalışmasında, Amerika, Japonya, İngiltere ve AB ülkeleri Merkez Bankalarınca uygulanan eski ve kriz sonrası uygulanan yeni para politikaları üzerindeki değişmelerin finansal ve ekonomik sisteme etkilerini 2000: 1 ve 2010:6 dönemini kapsayan verilerini kullanarak VAR modeli kullanarak incelemişlerdir. Araştırma sonucunda Merkez Bankalarınca uygulanan parasal aktarım mekanizmaları, özellikle politika faiz oranları finansal piyasalardaki aksaklıkları gidermede ve durgunluğu ortadan kaldırarak ekonomik büyüme sağlamada kısa dönemde etkili gibi

görülmüyorken, orta ve uzun vadede parasal aktarım mekanizması olan politika faizinin piyasalardaki likidite düzeyini düzenleyememesi sonucunda fiyat istikrarını koruyamayarak ekonomi üzerinde başka tehditler oluşturduğu sonucuna varılmışlardır.

Reinhart ve Rogoff (2010), geniş kapsamda tarihteki bütün krizleri konu alan ve tarih boyunca ortaya çıkan finansal krizleri inceledikleri ayrıntılı çalışmalarında finansal krizlerin sonuç olarak üç ortak özelliği olduğunu belirtmişlerdir. İlk ortak özellik, varlık piyasası çöküşünün uzun sürülmesidir. İkincisi, bankacılık krizlerinin sonuçları üretim ve işsizlikteki derin düşüşlerle ilgili görülmektedir. Üçüncü olarak ise kamu borcu patlama eğiliminde olmaktadır.

Sever vd. (2010), 1985-2008 yılları arasındaki veriler kullanılarak Brezilya, Güney Kore ve Türkiye örneğinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve krizlerin ekonomik büyüme sürecine etkileri eş-bütünleşme ve nedensellik testleri yardımıyla analiz edilmişlerdir. Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre incelenen ülkelerde ekonomik krizler büyümeyi olumsuz etkilerken, portföy yatırımları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Brezilya ve Türkiye için portföy yatırımları, Güney Kore için ise doğrudan yatırımlar büyümeye daha çok katkı sağlamaktadır. Granger nedensellik testine göre, Brezilya’da doğrudan yabancı sermaye, portföy yatırımları ve krizlerden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Kore’de portföy yatırımları ile ekonomik krizler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Ayrıca portföy yatırımları ve kriz değişkeninden ekonomik büyümeye doğru, kriz değişkeninden de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru tek yönlü nedensellik görülmektedir. Türkiye’de ise portföy yatırımları ve krizler ekonomik büyümeyi tek yönlü etkilerken, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü etkileşim bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Caporale vd. (2011), 119 ülkede 1970-2010 döneminde uzun ve kısa dönemde ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon ve çıktı düzeylerinin büyümesi ile ilişkisini olup olmadığını VAR modeli ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, büyüme ve enflasyon arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu bulunmuşlardır.

Duman (2011), çalışmasında, krizlerin anatomisi: 1929 ekonomik buhranı ve 2008 küresel krizinin karşılaştırılması konusunu araştırmış, 1929 Buhranı ve 2008 Küresel Krizi’nin dünya ekonomilerine etkisi ve her iki krizin nedenleri ve sonuçları

açısından karşılaştırma yapmıştır. 1929 ve 2008 kriz dönemlerine ait reel GSYH’lardaki düşüşler, İmalat sanayi üretim yüzdeleri, nominal ihracat oranlarının karşılaştırılması, menkul kıymetler borsası verileri, istihdam, nominal faiz oranları, bütçe açıkları ve bütçe fazlaları gibi veriler OECD’den alınarak kullanmıştır. Söz konusu verilerdeki değişimler üzerinden tespit ve yorumlar da bulunmuştur.

Gambacorta vd. (2011), yılındaki çalışmalarında, Kanada, Norveç, İsviçre, İsveç gibi kuzey ülkelerinin yanı sıra ABD, İngiltere, Japonya ve AB blgesince 2008 Küresel krizi sonrası uygulanan yeni para politikalarının etkinliğini modellemesi yöntemiyle incelemişlerdir. Araştırma sonucunda kriz sonrası geleneksel olmayan para politikalarının büyüme ve çıktı seviyeleri üzerindeki etkisi kısa dönemde pozitif olmasına karşın, fiyat istikrarı üzerinde zayıf ve kısa bir etki gösterdiğinden dolayı makroekonomik değişkenler üstünde etkin bir rol üstlenemediği sonucuna ulaşılmışlardır.

Vintila (2011), çalışmasında 2007 - 2010 krizleri sırasında doğrudan yabancı yatırımlar ile daha önceki dönemlerdeki krizlerde doğrudan yabancı yatırımların seyrini araştırmış ve kriz sırasında doğrudan yabancı yatırımların hangi koşullar altında daha fazla istikrar sağlayabileceğini mevcut krizin (2008) doğrudan yabancı yatırımlardaki değişimden yola çıkarak analiz etmeye çalışmıştır. alışması gösteriyor ki önceki krizler sırasında doğrudan yabancı yatırımlar sermayenin diğer türlerinden farklı davranmış ve stabil seyir izlemiş fakat yine de mevcut krizde doğrudan yabancı yatırımların da kararlı davranmadığını tespit etmiştir. Geçmişteki doğrudan yabancı yatırımların istikrarının şirket birleşmeleri sayesinde gerçekleştiğinin altını çizmiş, mevcut krizde ise bu durumda şirket birleşmeleri ve satın almalarda ciddi manada düşüş tespit etmiştir. Sonuç olarak ise mevcut krizin büyüklüğü öncekilerden çok daha yüksek olduğu için son kriz ile diğer krizlerin karşılaştırmaları önemsizliğini belirtmiştir. Mevcut kriz sırasında Doğrudan yabancı yatırım değerlerinin önemli ölçüde düştüğünü ve sermaye akımlarının diğer formlarının da krize hızlı tepki verdiği sonucuna varmışdır.

Laeven ve Valencia (2012), iki koşulun karşılanması durumunda bir bankacılık krizini sistemik olarak nitelendirmişlerdir. Bankacılık sisteminde finansal sıkıntının önemli belirtileri (nemli banka panikleri, bankacılık sistemindeki kayıplar veya banka tasfiyeleri ile değerlendirilir) ve bankacılık sistemindeki önemli kayıplara tepki için alınan önemli bankacılık politikasında müdahale önlemleri olduğunu açıklamışlardır.

Çalışmada her iki ölçütün karşılandığı ilk yıl krizin sistemik hale geldiği yıl olarak değerlendirilmiştir.

Schularick ve Taylor (2012), para, kredi ve üretimin uzun dönemdeki dinamiklerini analiz etmek için 14 ülkeyi kapsayan 1870-2008 dönemini içeren bir veri seti kullanmışlardır. Veri seti, banka kredileri büyüklükleri ve bankacılık sektörünün bilanço büyüklüğünün yıllık verilerinden oluşturmuşlar. Bu kredi serileri dar (M0 ya da M1) ve geniş (M2 ve M3) parasal büyüklüklerle ve nominal ve reel üretim, enflasyon ve yatırımla tamamlanmışlar. Kriz, kredi ve varlık fiyatları arasındaki potansiyel ilişkiyi incelemek için ülke bazlı büyüme endeksleri de kullanılmışlar. Schularick ve Taylor (2012) finansal krizlerin büyüme endeksli kredi patlaması sonucunda ortaya çıktığı görüşünü sınamış ve gecikmeli bu kredi büyümelerinin (Örneğin 2008’de yaşanan global para krizi) finansal krizlerin önemli bir tahmincisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Künü (2013), Türkiye ekonomisinin 1970-2012 döneminde kamu harcamaları ve GSYH ilişkisini uzun ve/veya kısa dönem etkilerini araştırmıştır. Zivot ve Andrews Birim Kök Analizi ve Pesaran-Shin-Smith Sınır Testi Yaklaşımı ile vardığı sonuç; Türkiye ekonomisi için sağlık, eğitim, kamu yatırımları ve cari harcamalar ile reel GSYH arasındaki ilişki tek yönlü olup kısa ve uzun dönemde bu kamu harcamaları alt kalemleri reel GSYH’yı pozitif olarak etkilediğini belirtmektedir.

Avcı ve Sulak (2015), Türkiye’de 1990-2009 arası yaşanan ekonomik kriz dönemlerinde ekonomik büyüme ile seçilmiş ekonomik göstergeler arasındaki ilişkilerin incelemişlerdir. Çalışmada söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde regresyon ağaçları yöntemi ve en küçük kareler yöntemi kullanmışlardır. Çalışmada bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme, bağımsız değişkenler olarak da literatürde sıkça kullanılan sekiz değişken kullanılmıştır. Her iki yöntem sonucu ekonomik büyüme ile ticaret dengesi ve yurt içi krediler arasında negatif yönde, diğer değişkenler arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Uluslararası rezervler için regresyon ağaçları yönteminde ekonomik büyüme ile pozitif yönlü bir ilişki bulunurken EKK yönteminde negatif yönlü bir ilişki bulmuşlardır.

Telek ve Telek (2016), Türkiye’de 1998-2012 döneminde ait kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Analiz için VAR yöntemi kullanılmışlar, Johansen eş-bütünleşme analizi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki ve en az bir denklemin eş-bütünleşik olduğu sonucuna

varılmışlardır. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, GSYH'den kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedenselliğe rastlanmışlar, Türkiye'de Wagner Hipotezi'ni destekler nitelikte bir sonuca ulaşılmışlardır.

Altunç vd. (2017), çalışmada dış göçlerin işsizlik enflasyon ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri Türkiye ekonomisi için 1985-2015 dönemi verileri kullanılarak Granger Nedensellik Testi yardımıyla incelenmiştir. Çalışmada GSYH, Enflasyon, işsizlik ve dış göç değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçta, dış göç ile GSYH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulmuşlar. Ayrıca ekonomik büyümeden enflasyona, enflasyondan işsizliğe ve işsizlikten de ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulmuşlardır.

Abdioğlu ve Albayrak (2017), 1988-2015 dönemini Türkiye için istihdam yaratmayan büyüme olgusunu hem genel ekonomi hem de tarım, sanayi ve hizmet gibi temel sektörler açısından istihdam esneklikleri EKK yöntemi ile test etmişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre en yüksek istihdam esneklik değeri sanayi sektörüne, sanayi sektörüne ait alt sektörler itibariyle madencilik sektörünün, hizmetler sektörüne ait alt sektörler itibariyle de inşaat sektörünün en yüksek esneklik değerine sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Vurur (2020), çalışmada finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisini ortaya koyabilmek için yurtiçi kredi hacmi, BİST büyüme oranı, kapasite kullanım büyüme oranı ve ihracat ve ithalat büyüme oranları değişkenleri kullanılarak amprik analiz yapmıştır. Analiz 2010:1-2019:3 dönemini kapsamaktadır. Amprik analizde değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı ARDL eşbütünleşme yaklaşımı ile ortaya koymuştur. Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişki ve ilişkinin yönünün ortaya konması için ise Toda Yamamoto nedensellik analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları yurt içi kredi hacminin kapasite kullanım oranlarındaki büyümenin nedeni olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda yurtiçi kredi hacminin sanayi üretim endeksindeki büyüme oranı ve Borsa İstanbul endeksindeki büyüme oranıyla çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Küresel boyutta krizler incelenirken Türkiye dışındaki ülkelerde yukarıda açıklandığı üzere ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin belirlenmesinde daha çok ekonomik büyümenin modele katıldığı, Türkiye'de ise ekonomik büyümeden çok döviz kurunun modelde uygulandığı görülmüştür. Kriz anatomileri açıklandığında Aydın vd..

(2004), Barışık ve Demircioğlu (2006), Gül ve Ekinci (2006), Yılmaz ve Kaya (2007), Aktaş (2010), İnançlı ve Konak (2011), Yıldırım ve Kesikoğlu (2012) Türkiye’de döviz kuru, ithalat ve ihracat arasında ilişki olduğunu, Zengin ve Terzi (1995) ise döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkide değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki ve nedensellik olmadığını vurgulamaktadır. Tuncer (2002), Aktaş (2009) ve Soyyiğit (2010) yaptığı çalışmalarda ithalat, ihracat ve ekonomik büyümeyi de modele katarak yaptığı analizlerde ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat arasında ilişkinin olduğunu savunmaktadırlar.

4.3. TEMEL BULGULAR

Araştırmanın bu son kısmında, ekonomik kriz ile büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2019 dönemleri baz alınan verilerle incelenmiştir. Türkiye’nin makro ekonomik göstergeleri ve Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değişkenlerinin zaman serilerine dayalı olması nedeniyle durağanlıkları sınanmıştır. Daha sonra sırasıyla ADF, PP ve LP birim kök testleri uygulanmıştır. Ayrıca birim kök ve eş-bütünleşme testleri uygulandıktan sonra bu ilişkinin nihai sapmasız katsayılarını tahmin etmek üzere ARDL sınır testi uygulanmıştır. Sonuç kısmında tahmin edicilerinin beklentilerimiz çerçevesindeki tutarlılığını test etmek amacıyla Pedroni (2000, 2001) tarafından geliştirilen DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) yöntemi ve FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square) yöntemi olmak üzere farklı iki yöntem kullanılmıştır. Bütün durağanlık ve eşbütünleşme testleri Eviews 8.0 ve Eviews 9.0 programı uygulanırken, ARDL yaklaşımıyla talep tahmini ve öngörü analizleri Microfit paket programıyla yapılmıştır.

4.3.1. Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Çalışmada, ilk olarak büyüme (bym), ihracat (ihr), ithalat (iht), işsizlik (isz), tüfe (tufe) ve cari açık/ gsyh (ca) değişkenlerinin durağan olup olmadığı test edilmiştir. Serilerin durağanlık mertebeleri ADF ve PP birim kök testleriyle araştırılmıştır.

Seride kullanılan hipotez ise şu şekildedir.

İstatistik Değeri > Kritik Değerler (H_0 : Red (Seri durağan değildir ve birim kök içerir)

(H₁: Kabul (Seri durağandır ve birim kök içermez)

İstatistik Değeri < Kritik Değerler (H₀: Kabul (Seri durağan değildir ve birim kök içerir)

(H₁: Red (Seri durağandır ve birim kök içermez)

4.3.1.1. ADF ve PP Test Sonuçları

Serilerin durağan olup olmadıklarının tespiti için ilk olarak ADF ve PP birim kök testleri sabitli model için uygulanmış ve durağanlık mertebeleri Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: ADF ve PP Durağanlık Sabit Test Sonuçları

Test İstatistiği* (sabitli)	Değişkenler	Düzye Değerleri		1. Farkları	
		ADF	PP	ADF	PP
	Bym	-1.192816(0)	-1.190745(3)	-6.187662(0)	-6.394709(5)
	ihr	-2.180955(0)	-2.161776(2)	-2.116189(0)	-2.426661(3)
	ith	-1.132003(0)	-1.182980(2)	-1.749282(0)	-1.830325(3)
	isz	-1.728780(0)	-1.655374(4)	-3.338040(1)	-2.556676(5)
	tufe	-1.788396(0)	-1.571892(2)	-2.938902(0)	-2.938902(0)
	ca/GSYH	-3.250872(0)	-3.253189(3)	-3.691862(0)	-3.678955(3)
Kritik Değerler	%1	-3.610453		-4.211868	
	%5	-2.938987		-3.529758	
	%10	-2.607932		-3.196411	

**ADF ve PP için %1, %5 ve %10 önem düzeylerindeki MacKinnon (1996) kritik değerleridir.

Tablo 8’de görüldüğü üzere, tüm değişkenler için uygulanan ADF ve PP test istatistiklerinin sonuçları incelendiğinde, test istatistiklerinin mutlak değerleri, kritik tablo değerinin mutlak değerlerinden (%1-%5-%10) küçük olduğundan dolayı sıfır hipotezi kabul edilir. Yani büyüme, ihracat, ithalat, işsizlik, tüfe ve cari açık/ gayrisafi yurtiçi hasıla serilerinin düzey değerinde durağan olmadığı ve birim kök içerdiği görülmektedir. Dolayısıyla, bu serilerin birinci farkları alındığında durağan hale geldiğinden dolayı durağanlık mertebeleri *I* (1) olarak belirlenmektedir.

ADF ve PP birim kök testlerinin durağanlık mertebeleri trendli ve sabitli model için incelenmiş ve Tablo 9’da yorumlanmıştır.

Tablo 9: ADF ve PP Durağanlık Trendli ve Sabitli Test Sonuçları

Değişkenler		Düzy Değerleri		1. Farkları	
		ADF	PP	ADF	PP
Test İstatistiği* (trendli ve sabitli)	Bym	-2.585436 (0)	-2.32993(11)	-10.12249(0)	-18.19823(12)
	ihr	-6.091920(0)	-6.154941(2)	-6.113609(0)	-6.164715(2)
	ith	-7.175270(0)	-7.211722(2)	-7.210252(0)	-7.268252(2)
	isz	-5.496842(1)	-6.934000(16)	-5.462388(1)	-7.432570(18)
	tufe	-7.549920(0)	-8.292864(10)	-7.462320(0)	-8.286405(10)
	ca/GSYH	-7.220482(1)	-9.110779(3)	-7.062016(1)	-8.930880(3)
Kritik Değerler	%1	-3.615588		-4.219126	
	%5	-2.941145		-3.533083	
	%10	-2.609066		-3.198312	

**ADF ve PP için %1, %5 ve %10 önem düzeylerindeki MacKinnon (1996) kritik değerleridir.

Tablo 9’da görüldüğü üzere, büyüme değişkeni hariç diğer tüm değişkenler için ADF ve PP test istatistikleri uygulandığında, test istatistiklerinin mutlak değeri, kritik tablo değerinin mutlak değerinden (%1-%5-%10)’den büyük olduğundan dolayı sıfır hipotezi reddedilip alternatif hipotez kabul edilir. Yani ihracat, ithalat, işsizlik, tüfe ve cari açık/ gayrisafi yurtiçi hasıla serilerinin düzey değerinde durağan olduğu ve birim kök içermediği görülmektedir. Dolayısıyla, bu serilerin durağanlık mertebeleri $I(0)$ olarak belirlenmektedir. Aynı zamanda büyüme değişkeni için ADF ve PP test istatistikleri uygulandığında, test istatistiklerinin mutlak değeri, kritik tablo değerinin mutlak değerinden (%1-%5-%10)’den küçük olduğundan dolayı sıfır hipotezi kabul edilir. Yani büyüme serisinin düzey değerinde durağan olmadığı ve birim kök içerdiği görülmektedir. Dolayısıyla, bu serinin birinci farkı alındığında durağan hale geldiği için durağanlık mertebeleri $I(1)$ olarak belirlenmektedir.

4.3.1.2. Lumsdaine-Papell Birim Kök Test Sonuçları

Serilerin durağanlık mertebeleri belirlendikte sonra serilerin birim kök içerip içermediği daha kapsamlı incelenmesi için Lumsdaine-Papell (2006) birim testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10: Lumsdaine-Papell Birim Kök Testi Model Sonuçları

Değişkenler		sabitli	sabitli ve trendli	Yapısal Kırılma Tarihleri	
Test İstatistiği*	Bym	-5.2696	-5.5835	1997-2003	2000-2007
	ihr	-4.5674	-4.7044	2003-2006	2003-2015
	ith	-5.0781	-6.6460	2003-2009	2003-2014
	isz	-5.2575	-4.4445	1994-2000	2001-2010
	tufe	-5.5442	-5.6213	1993-2016	1993-2011
	ca/GSYH	-3.8562	-4.9066	2003-2009	2000-2014
Kritik Değerler	%1	-6.7400	-7.1900		
	%5	-6.1600	-6.7500		
	%10	-5.8900	-6.4800		

**ADF ve PP için %1, %5 ve %10 önem düzeylerindeki MacKinnon (1996) kritik değerleridir.

Tablo 10’da Lumsdaine-Papell Birim Kök Test sonuçlarının her bir değişken için ayrı ayrı incelendiğinde;

“***bym***” test istatistiği sabitli ve sabitli- trendli değerlerinin bütün önem düzeyindeki kritik değerlerin mutlak değerinden (%1- %5- %10) küçük olduğundan dolayı sıfır hipotezi kabul edilir. Başka bir ifadeyle büyüme serisi sabitli ve sabitli- trendli modelde birim kök içermektedir. Kırılma tarihleri ise grafikte açıkça görüldüğü üzere; sabitli modelde 1997-2003 yıllarında ve sabitli- trendli modelde 2000-2007 yıllarında gerçekleşmektedir. Kırılmanın bu tarihlerde meydana gelmesinin nedeni ise; 1997 yılında Tayland’da meydana gelen, Güneydoğu Asya Krizi olarak bilinen finansal krizin; Türkiye’nin net sermaye girişinin sağlandığı dönem içerisinde piyasadaki hisse senetlerindeki alış ve satışlarının arttırılarak ekonominin yapısal sorunlara neden olduğu, Kasım 2000 yılında meydana gelen likidite krizinin bankalarda yolsuzluğa neden olduğu bu durumun ekonomiyi çökme noktasına getirdiği, 2003 yılında yapılan seçimler sonucunda yeni hükümetin göreve başladığı ve 2007 yılına yapılan genel seçimlerin yapılması olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla kırılma tarihlerine bakıldığında kırılma nedeninin birisinin o dönemde yaşanan siyasi olaylar, diğerinin ise kriz sonrası yaşanan ekonomik olaylar olduğu görülmektedir.

“***ihr***” test istatistiği sabitli ve sabitli- trendli değerlerinin bütün önem düzeyindeki kritik değerlerin mutlak değerinden (%1- %5- %10) küçük olduğundan dolayı sıfır hipotezi kabul edilir. Başka bir ifadeyle ihracat serisi sabitli ve sabitli- trendli modelde birim kök içermektedir. Kırılma tarihleri ise grafikte açıkça görüldüğü üzere; sabitli

modelde 2003-2006 yıllarında ve sabitli- trendli modelde 2003-2015 yıllarında gerçekleşmektedir. Kırılmanın bu tarihlerde meydana gelmesinin nedeni ise; 2003 yılında yapılan seçimler sonucunda yeni hükümetin göreve başladığı, 2006 yılında Türkiye'nin Kıbrıs sorunun çözümü için yaptığı 'Limanlar önerisi' ve sonrasında Ankara'da yaşanan 'Bilgilendirme Krizi' ve Lübnan'a asker gönderilmesi ve 2015 yılında 22 Şubat - Türk Silahlı Kuvvetleri, "Şah Fırat" operasyonu ile Suriye'ye girdiği ve genel seçimlerin yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla kırılma tarihlerine bakıldığında kırılma nedeninin birisinin o dönemde yaşanan siyasi olaylar, diğerinin ise askeri olaylar olduğu görülmektedir.

“*ith*” test istatistiği sabitli ve sabitli- trendli değerlerinin bütün önem düzeyindeki kritik değerlerin mutlak değerinden (%1- %5- %10) küçük olduğundan dolayı sıfır hipotezi kabul edilir. Başka bir ifadeyle ithalat serisi sabitli ve sabitli- trendli modelde birim kök içermektedir. Kırılma tarihleri ise grafikte açıkça görüldüğü üzere; sabitli modelde 2003-2009 yıllarında ve sabitli- trendli modelde 2003-2014 yıllarında gerçekleşmektedir. Kırılmanın bu tarihlerde meydana gelmesinin nedeni ise; 2003 yılında yapılan seçimler sonucunda yeni hükümetin göreve başladığı, 2009 yılında 2008 yılında meydana gelen ekonomik krizin etkilerinin halen devam ediyor olması ekonominin kendini toparlayamaması ve etkisinin bir yıl sonra tepki vermesi ve 2014 yılında yapılan yerel seçimler olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla kırılma tarihlerine bakıldığında kırılma nedeninin birisinin o dönemde yaşanan siyasi olaylar, diğerinin ise kriz sonrası yaşanan ekonomik olaylar olduğu görülmektedir.

“*isz*” test istatistiği sabitli ve sabitli- trendli değerlerinin bütün önem düzeyindeki kritik değerlerin mutlak değerinden (%1- %5- %10) küçük olduğundan dolayı sıfır hipotezi kabul edilir. Başka bir ifadeyle işsizlik serisi sabitli ve sabitli- trendli modelde birim kök içermektedir. Kırılma tarihleri ise grafikte açıkça görüldüğü üzere; sabitli modelde 1994-2000 yıllarında ve sabitli- trendli modelde 2001-2010 yıllarında gerçekleşmektedir. Kırılmanın bu tarihlerde meydana gelmesinin nedeni ise; 1994 yılında uygulanan yanlış kur politikaları nedeniyle ekonomik krizin kaçınılmaz bir boyuta ulaştığı ve yapılan seçimler sonucunda yeni hükümetin göreve başladığı, Kasım 2000 ve Şubat 2001 yılında meydana gelen iki önemli likidite krizinin bankalarda yolsuzluğa neden olduğu bu durumun ekonomiyi çökme noktasına getirdiği, 2010 yılında yapılan referandum, Ergenekon davası, Türkiye – İsrail krizi, terör olayları, Avrupa Birliği ve

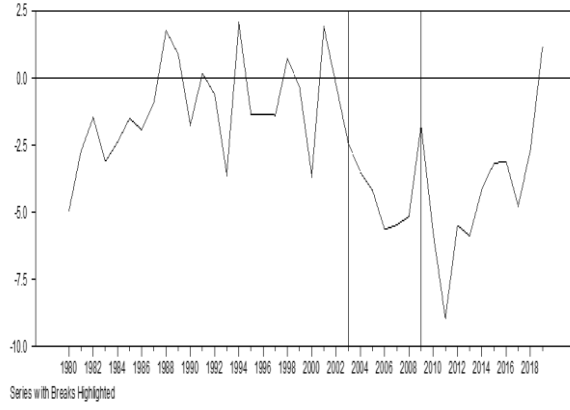
Avrupa Birliği'ne giriş süreci olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla kırılma tarihlerine bakıldığında kırılma nedeninin birisinin o dönemde yaşanan siyasi ve askeri olaylar, diğerinin ise kriz sonrası yaşanan ekonomik olaylar ve dış ilişkiler olduğu görülmektedir.

“tufe” test istatistiği sabitli ve sabitli- trendli değerlerinin bütün önem düzeyindeki kritik değerlerin mutlak değerinden (%1- %5- %10) küçük olduğundan dolayı sıfır hipotezi kabul edilir. Başka bir ifadeyle tüfe serisi sabitli ve sabitli- trendli modelde birim kök içermektedir. Kırılma tarihleri ise grafikte açıkça görüldüğü üzere; sabitli modelde 1993-2016 yıllarında ve sabitli- trendli modelde 1993-2011 yıllarında gerçekleşmektedir. Kırılmanın bu tarihlerde meydana gelmesinin nedeni ise; 1993 yılında iç talep genişlemesi ve dış kaynak kullanımına dayalı büyüme stratejisinin sürdürülmesi, 2011 yılında genel seçimlerin yapılması ve 2016 yılında yapılan hain darbe girişimi olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla kırılma tarihlerine bakıldığında kırılma nedeninin birisinin o dönemde yaşanan askeri ve siyasi olaylar, diğerinin ise ekonomik olaylar olduğu görülmektedir.

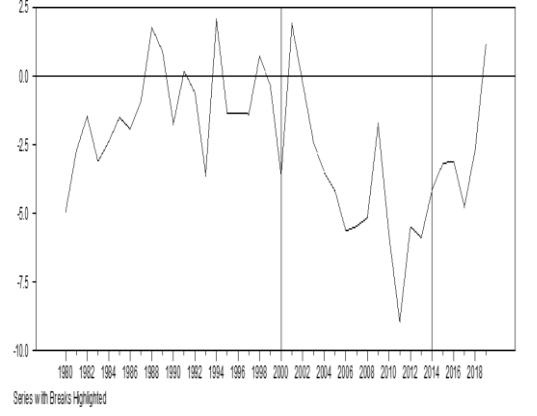
“ca/GSYH” test istatistiği sabitli ve sabitli- trendli değerlerinin bütün önem düzeyindeki kritik değerlerin mutlak değerinden (%1- %5- %10) küçük olduğundan dolayı sıfır hipotezi kabul edilir. Başka bir ifadeyle cari açık/gayrisafi yurtiçi hasıla serisi sabitli ve sabitli- trendli modelde birim kök içermektedir. Kırılma tarihleri ise grafikte açıkça görüldüğü üzere; sabitli modelde 2003-2009 yıllarında ve sabitli- trendli modelde 2000-2014 yıllarında gerçekleşmektedir. Kırılmanın bu tarihlerde meydana gelmesinin nedeni ise; Kasım 2000 yılında meydana gelen likidite krizinin bankalarda yolsuzluğa neden olduğu bu durumun ekonomiyi çökme noktasına getirdiği, 2003 yılında yapılan seçimler sonucunda yeni hükümetin göreve başladığı, 2009 yılında 2008 yılında meydana gelen ekonomik krizin etkilerinin halen devam ediyor olması ekonominin kendini toparlayamaması ve etkisinin bir yıl sonra tepki vermesi ve 2014 yılında yapılan yerel seçimler olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla kırılma tarihlerine bakıldığında kırılma nedeninin birisinin o dönemde yaşanan siyasi olaylar, diğerinin ise kriz sonrası yaşanan ekonomik olaylar olduğu görülmektedir.

Şekil 6: Lumsdaine-Papell Birim Kök Testi Grafikleri

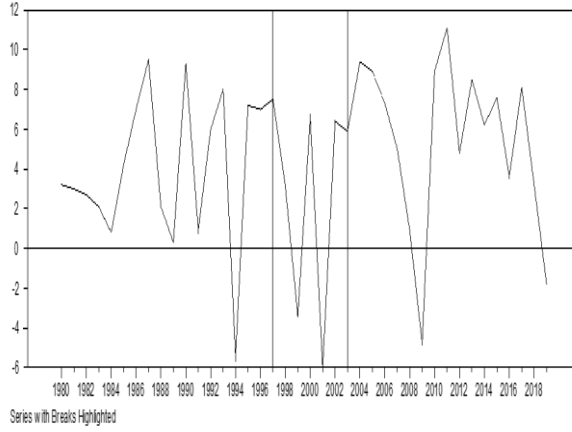
Grafik 11: Cari açık/ gsyh Sabitli

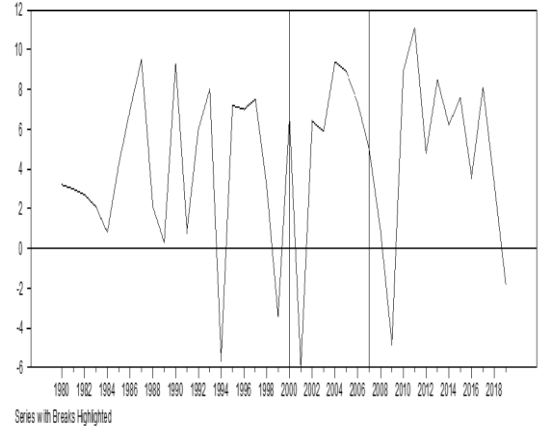
Grafik 12: Cari Açık/gysh Sabitli ve Trendli

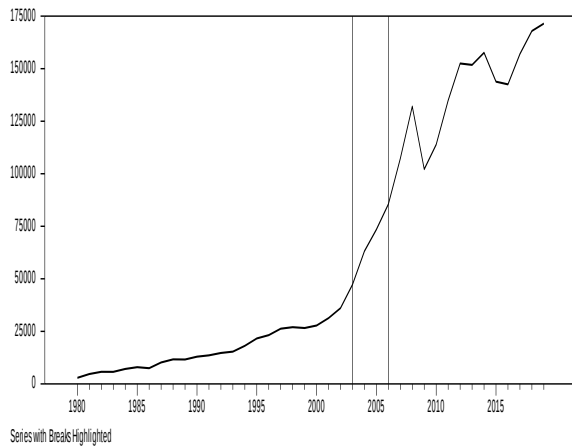
Grafik 13: Büyüme Sabitli

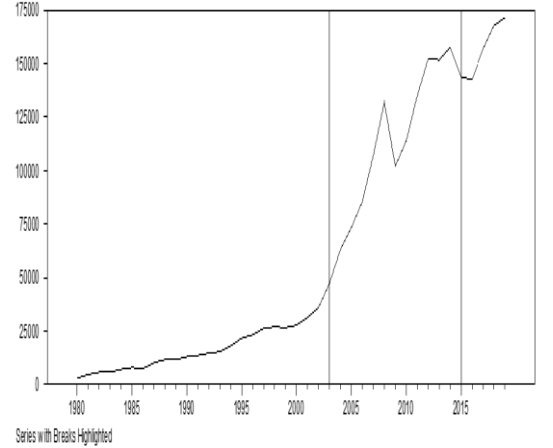
Grafik 14: Büyüme Sabitli ve Trendli

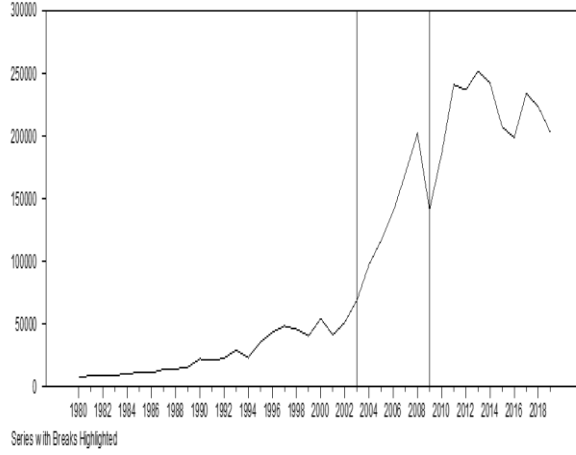
Grafik 15: İhtacat Sabitli

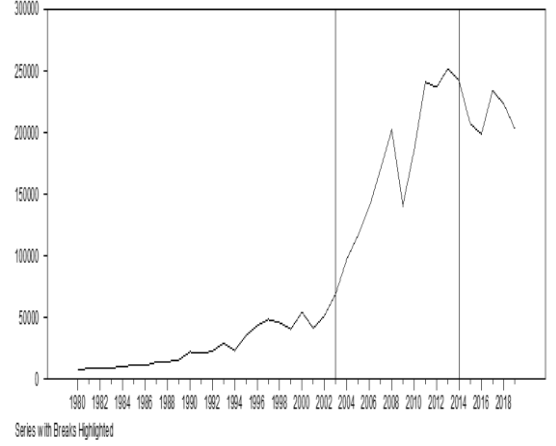
Grafik 16: İhtacat Sabitli ve Trendli

Grafik 17: İthalat Sabitli

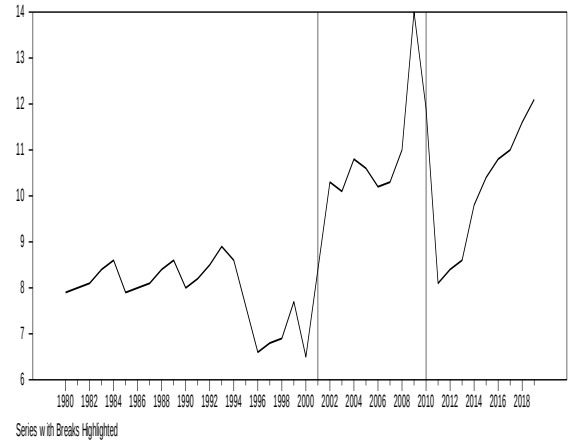
Grafik 18: İthalat Sabitli ve Trendli

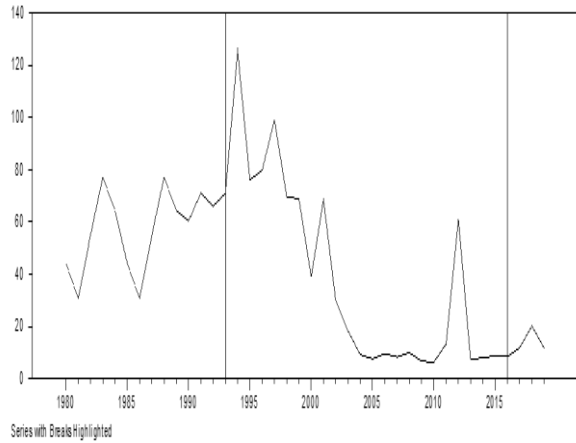
Grafik 19: İşsizlik Sabitli

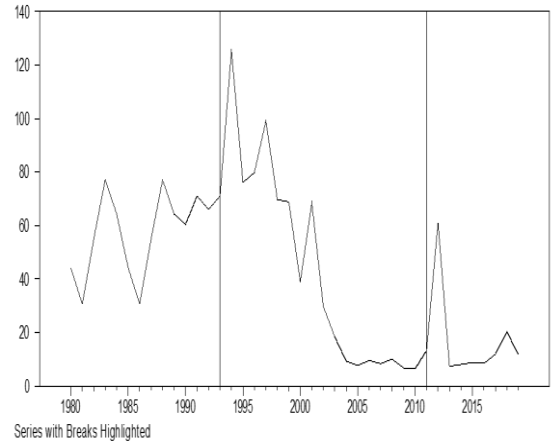
Grafik 20: İşsizlik Sabitli ve Trendli

Grafik 21: Tüfe Sabitli

Grafik 22: Tüfe Sabitli ve Trendli

Şekil 5’deki grafikleri incelendiğinde, büyüme (bym) genelde negatif yönde tepki verdiği ve bu tepkilerinin de çok düşük (neredeyse sıfır) olduğu, ihracat (ihr), ithalat (ith), işsizlik (isz), tüfe ve cari açık/GSYH (ca) genelde pozitif yönde tepki verdiği görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’deki ihracat, ithalat, tüfe, işsizlik ve cari açık/GSYH’deki görülen bir artışın büyümede üzerinde etkilerinin olduğu ifade edilebilir.

4.3.2. Eşbütünleşme Test Sonuçları

Analiz yürütülürken serilerin durağanlık mertebeleri birbirinden farklı çıktığından dolayı ARDL modeli kullanılacaktır.

4.3.2.1. ARDL Eş bütünleşme Test Sonuçları

Analizi yapılan ARDL modelinin belirlenmesinde hata terimlerinin arasında seri korelasyonu olmayan ve en yüksek bilgi kriterine sahip olan model incelenmiştir. Bu kapsamda ARDL modelinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı F sınır testi sonucuyla belirlenmiştir ve Tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 11: ARDL Eşbütünleşme Test Sonuçları

F- Sınır Testi					
	Test İstatistik	Değeri	Anlamlılık	I(0)	I(1)
Asimptotik					
n=36 k=5					
	F- İstatistiği	14.22828	10%	2.08	3
			%5	2.39	3.38
			%2.5	2.7	3.73
			%1	3.06	4.15

Not: % 1, %2.5, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. n modele dahil olan gözlem sayısını, k modelde yer alan bağımsız değişken sayısıdır.

Tablo 11’de sınır testi sonucuna göre, F istatistiğinin değeri, bütün önem düzeylerinin (% 1, % 5 ve % 10) üst kritik değerinden büyük olduğundan dolayı sıfır hipotezi reddedilir ve alternatif hipotez kabul edilir. Yani trendli modelde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin mevcut olduğu söylenebilir.

4.3.2.2. Maki Eş Bütünleşme Test Sonuçları

ADF ve PP birim kök testlerinin analizi yapılırken serilerdeki yapısal kırılmalar dikkate alınmamaktaydı. Bu nedenle Kapetanios (2002) tarafından geliştirilen, serilerin birim kök analizleri yapılırken seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi esas alan, beş yapısal kırılmaya izin veren model Maki yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile analiz edilmektedir. Analiz sonuçları Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12: Maki Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Modeller	Test İstatistiği	Kritik Değerler			Yapısal Kırılma Tarihleri
		%1	%5	%10	
Model 0	-10.250918	-6.856	-6.306	-6.039	1985,1997, 2001, 2008, 2014
Model 1	-10.445379	-7.053	-6.494	-6.220	1988,1993,1997, 2001, 2016
Model 2	-9.4492516	-9.441	-8.869	-8.541	1984,1990,1997, 2002, 2009
Model 3	-11.544753	-10.08	-9.482	-9.151	1987,1997, 2003, 2009, 2015

Kritik değerler, Maki (2012)'nin Tablo 1 'deki kritik değerleridir. ***, %1 önem düzeyinde eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 12'deki test sonuçları incelendiğinde; değişkenlerin test istatistiği mutlak değerleri bütün önem düzeylerindeki kritik değerlerden(%1- %5- %10) büyük olduğundan dolayı sıfır hipotezi reddedilip, alternatif hipotez kabul edilir. Yani yapısal kırılmayla birlikte eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi dört model için de reddedilerek eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğu hipotez kabul edilmektedir. Dolayısıyla değişkenler (ihracat, ithalat, işsizlik, tüfe ve cari açık\GSYH) bütün önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu test yöntemiyle, Türkiye ekonomisindeki yapısal kırılma tarihleri başarılı bir şekilde elde edilmiştir.

4.3.3. Tahminci Test Sonuçları

Pesaran tarafından geliştirilen sınır testi yaklaşımı serilerin, eş bütünleşme ilişkisinin tahmin edilmesine olanak sağlayan, ARDL modelinin, küçük örneklemede güvenilir sonuçlar elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu dorultuda hata düzeltme modeliyle birlikte uzun dönem bilgisinin mevcut tutulması, kısa ve uzun dönem dengesinin bütünleşmesi açısından oldukça avantajları bir konuma sahiptir.

4.3.3.1. ARDL Sınır Test Sonuçları

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildiğinden dolayı, seriler için uzun dönem ARDL modeli Tablo 13’de oluşturulmuştur.

Tablo 13: ARDL Sınır Test Uzun Dönem Sonuçları (F Testi)

Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Hata Terimi	t-istatistik	Olasılık Değeri
ISZ	-0.007428	0.294622	-0.025214	0.9803
LNIHR	7.223534	7.672547	0.941478	0.3667
LNITH	-7.571855	7.217205	-1.049139	0.3166
LNTUFE	1.172128	1.280805	0.915149	0.3797
CA\GSYH	-1.246885	0.336155	-3.709257	0.0034
C	5.744682	8.691245	0.660973	0.5222

Tablo 13’deki sınır test sonuçlarının her bir değişken için ayrı ayrı incelendiğinde; işsizlik (isz), ihracat (lnihr), ithalat (lnith) ve tüfe değişkenlerinin olasılık* değerleri, kritik değerlerden (%1-%5-%10) büyük olduğundan dolayı sıfır hipotezi kabul edilir. Yani katsayıların önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlı olmadığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla uzun dönemde işsizlik, ihracat (lnihr), ithalat (lnith) ve tüfe oranları ile büyüme arasındaki ilişkinin anlamsız olduğu ifade edilmektedir. Cari açık/ gayrisafi yurtiçi hasılanın (ca\GSYH)_ olasılık* değeri kritik değerlerden (%1-%5-%10) küçük olduğundan dolayı sıfır hipotezi reddedilip, alternatif hipotezin kabul edilmektedir. Yani

katsayı önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlı olduğu ifade edilmektedir. Büyüme ve cari açık % gayrisafi yurtiçi hasılanın ilişki yönü incelendiğinde ise aralarında negatif ilişki olduğu görülmektedir. Sonuç olarak Türkiye’de cari açık/gayrisafi yurtiçi hasılada oluşabilecek artış büyümede azalışa neden olduğu söylenebilir.

Test istatistiğinin uzun dönem ilişkisi sonucunda oluşan hata terimlerinin, bir dönem gecikmeli değeri hata düzeltme teriminin katsayısı ise, kısa dönemdeki dengeden sapmanın, uzun dönemdeki uyumunun ne kadarının dengeye geleceğini, katsayının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir değer alması gerektiğini ifade etmektedir. Bir başka ifade ile katsayının istatistiksel değeri -1’e doğru yaklaştıkça, kısa dönemdeki dengesizliğin, uzun dönemde dengeye gelmesini arttıracaktır. Buna göre modellerin kısa dönem katsayılarının tahmin sonuçları Tablo 14’de ARDL modeli ile oluşturulmuştur.

Tablo 14: ARDL Sınır Test Kısa Dönem Sonuçları (F Testi)

Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Hata Terimi	t-istatistik	Olasılık Değeri
D(BYM(-1))	0.188162	0.078933	2.383831	0.0363
D(BYM(-2))	0.501906	0.083704	5.996232	0.0001
D(BYM(-3))	0.368760	0.065336	5.644026	0.0002
D(ISZ)	0.318193	0.216096	1.472459	0.1689
D(LNIHR)	16.147617	3.750631	4.305307	0.0012
D(LNIHR (-1))	42.356224	5.126142	8.262788	0.0000
D(LNIHR (-2))	17.895949	3.703294	4.832441	0.0005
D(LNITH)	-29.217461	3.521281	-8.297394	0.0000
D(LNITH(-1))	-35.750585	5.802641	-6.161088	0.0001
D(LNITH(-2))	-6.711735	4.401254	-1.524960	0.1555
D(LNITH(-3))	-8.399689	2.246727	-3.738633	0.0033
D(LNTUFE)	-0.712325	0.391061	-1.821518	0.0958
D(LNTUFE(-1))	-3.185758	0.410708	-7.756753	0.0000
D(LNTUFE(-2))	-3.828247	0.436885	-8.762589	0.0000
D(CD)	-0.195892	0.210967	-0.928542	0.3731
D(CD(-1))	1.737336	0.245838	7.067001	0.0000
D(CD(-2))	0.749350	0.275761	2.717388	0.0200
D(CD(-3))	-0.643852	0.160948	-4.000374	0.0021
ecm(-1)	-1.272018	0.102527	-12.406617	0.0000

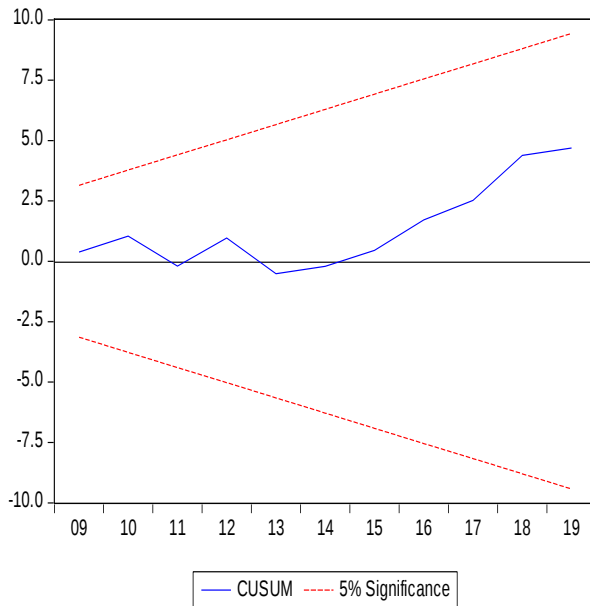
$$\text{Cointeq} = \text{BYM} - (-0.0074 \cdot \text{ISZ} + 7.2235 \cdot \text{LNIHR} - 7.5719 \cdot \text{LNITH} + 1.1721 \cdot \text{LNTUFE} - 1.2469 \cdot \text{CD} + 5.7447)$$

Tablo 14’de yer alan sonuçlar değerlendirildiğinde, hata düzeltme teriminin(ecm) katsayısı -1.27 olarak tespit edilmiştir. Yani, bu modelde ecm serisinin bir dönem gecikmeli değeri istatistiki olarak anlamlı, katsayı ise negatif bulunmuştur. Hata terimi değişkeninin katsayısı negatif işaretli ve -1’e yaklaştığı için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

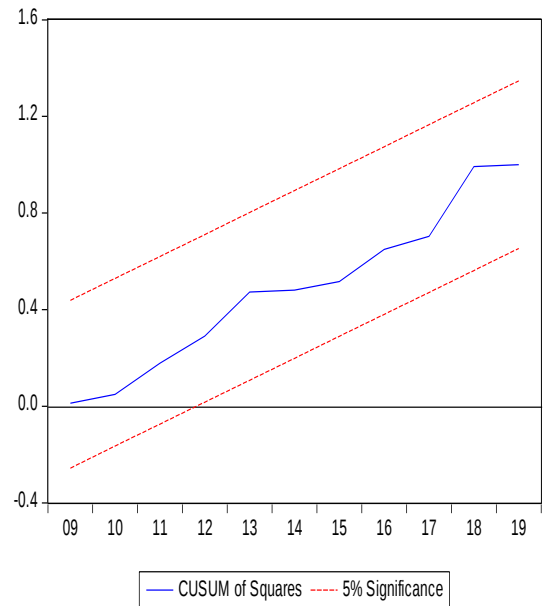
İşsizlik değişkenine ait katsayı istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu yüzden, işsizlik oranı ile büyüme arasında kısa dönemdeki ilişki anlamsızdır. İhracat değişkenine ait katsayı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif işaretlidir. Buna göre, kısa dönemde ihracat artışı büyümeyi pozitif etkilemektedir. İthalat değişkenine ait katsayı ise anlamlı ve negatiftir. Dolayısıyla, kısa dönemde ithalattaki artış büyümeyi azaltmaktadır. Tüfe’ye ait katsayı ise anlamlı ve negatiftir. Buna göre, enflasyon oranındaki artış kısa dönemde büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Son olarak, cari açığa ait katsayı istatistiksel olarak anlamsızdır.

ARDL testinin analizi yapıldıktan sonra, modelde yer alan değişkenlerin istikrarlı olup olmadığını anlamak için Brown vd.. (1975) tarafından geliştirilen Cumulative Sum (CUSUM) ve CUSUM of Squares grafiklerinden yararlanılmış ve sonuçlar Grafik 23 ve Grafik 24’de gösterilmiştir.

Grafik 23: CUSUM Eğrisi

Grafik 24: CUSUM Q

Gafik 23 ve Grafik 24'e göre yapılan analizler sonucunda, CUSUM ve CUSUM Q grafiklerinden elde edilen eğrilerin %5 anlamlılık düzeyine sahip olduğu ve kritik sınırlar arasında yer aldığından dolayı modelin istikrarlı olduğu görülmüştür. Bir başka ifade ile analizde yer alan katsayıların uzun dönemde istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.3.3.2. DOLS ve FOMLS Test Sonuçları

Seriler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi belirlendikten sonra eşbütünleşme vektör tahmincileri yoluyla katsayıların tahmini yapılmaktadır. Bu kapsamda DOLS ve FMOLS tahmincileriyle tahmin yapılarak, tahmin sonuçları Tablo 15'de özetlenmiştir

Tablo 15: Kırılmalı FMOLS- DOLS

DEĞİŞKENLER	DOLS	FMOLS
İSZ	-1.396128** (-2.295405)	-1.038037 *** (-2.665299)
İHR	0.645124 *** (4.3288)	2.42141 *** (4.6440)
İTH	-0.987125 *** (-9.773514)	-1.99012 *** (-4.3642)
CARİ AÇIK/GSYH	-1.876971 *** (-3.447178)	-1.671421*** (-5.001151)
TÜFE	-0.028837 (-1.055983)	-0.037515 * (-1.930544)
D1	-7.059102*** (-4.646981)	-6.675227 *** (-5.437361)
D2	-2.245314* (-1.734416)	-2.212234 * (-1.947952)
D3	-3.663077 *** (-2.41029)	-2.733031 *** (-3.29678)
D4	-1.041825** (2.05103)	-1.320766** (-2.08580)
D5	-4.467976** (-1.991741)	-5.293654 *** (-3.242830)
C	10.77765 ** (1.961716)	8.958893*** (2.316305)

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir

Tablo 15’deki DOLS ve FMOLS test sonuçları incelendiğinde; işsizlik, ithalat, tüfe ve cari açık/GSYH değişkenlerinin katsayılarının test istatistiğinin mutlak değerlerinin bütün önem düzeylerindeki kritik değerlerden (%1- %5- %10) büyük olduğundan dolayı sıfır hipotezi reddedilip alternatif hipotez kabul edilir. Yani katsayıların bütün önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve işaretlerinin negatif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de işsizlik, ithalat, tüfe ve cari açıkta meydana gelen bir artışın büyümeyi azaltacağı söylenebilir. Aynı zamanda ihracat değişkeninin DOLS ve FMOLS test sonucu incelendiğinde katsayının test istatistiğinin mutlak değerinin bütün önem düzeylerindeki kritik değerlerden(%1- %5- %10) büyük olduğundan dolayı sıfır hipotezi reddedilip alternatif hipotez kabul edilir. Yani katsayının bütün önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve işaretinin pozitif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de ihracatta meydana gelen bir artışın ekonomik büyümeyi arttıracığı söylenebilir. Aynı zamanda kırılma kuklaları olan (D1-D2-D3-D4-D5) dols ve fmols test istatistiğinin sonuçları incelendiğinde D1,D2, D3, D4 ve D5 değişkenlerinin katsayılarının test istatistiğinin mutlak değerlerinin bütün önem düzeylerindeki kritik değerlerden (%1- %5- %10) büyük olduğundan dolayı sıfır hipotezi reddedilip alternatif hipotez kabul edilir. Yani katsayının bütün önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve işaretinin negatif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de kırılma kuklaları D1, D2,D3, D4 ve D5’nde meydana gelen bir artışın büyümeyi azaltacağı söylenebilir. Kırılma kuklalarının temsil ettiği tarihler sırasıyla maki eşbütünleşme testinin baz aldığı tarihler olup, temsil edilen bu tarihler ise D1=1985, D2=1997, D3=2001, D4=2008 ve D5=2014 yıllarında meydana geldiği ve bu dönemlerde ise daha çok siyasi kriz ve ekonomik olayların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisinin olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik krizler ile büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için birçok araştırma yapılmıştır. Yaptığımız bu çalışma ekonomik krizler ve büyümeyi; ekonomik, sosyal, siyasal, fonksiyonel ve idari boyutlarıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Ekonomik krizlerin büyüme üzerindeki etkisi, tüm verilerin çalışmaya dahil edilememesi ve veri yetersizliği nedeniyle tam olarak açıklanması mümkün olmamıştır. Ancak elde edilen verilerle yapılan kapsamlı çalışmada ekonomik kriz döneminde krizi tetikleyen ve kriz sonrasında oluşan ekonomik, sosyal ve siyasi sorunların ön plana çıktığı görülmektedir. Türkiye’de ekonomik kriz fonksiyonel olarak incelendiğinde ihracattaki artışın büyüme üzerinde olumlu etki bıraktığı, işsizlik, ithalat, tüfe ve cari açık/GSYH’daki artışın ise büyüme üzerinde negatif bir etki yaparak olumsuz etki bıraktığı belirlenmiştir.

Türkiye gibi nüfus ve gelirin birbirine yakın oranlarda yükselmekte olduğu ülkelerde kalkınma hızını belirleyen en önemli faktör nüfusa bağlı olarak gelişen talep yetersizliğine karşın üretim kapasitesinin dolayısıyla mevcut ve yeni teknolojilerde yer alan yatırımların yükseltilebilme imkanındır. Farklı seviyede ve derecede kümelenen bu yatırımların arttırılması ise iç, tasarrufların hedef olarak seçilen kalkınma hızını besleyebilecek bir seviyeye yükseltilebilmesine bağlıdır. Diğer bir ifade ile ekonomik büyüme ve kalkınma her şeyden önce yükselen gelirin gittikçe artan kısmının tasarruflara ayrılmasını zorunlu kılar.

Türkiye, özellikle 1980’lerle birlikte uygulanan ticari serbestleşme ve 1990’lı yıllarda uygulanan finansal serbestleşme politikaları ekonomik krizleri arttırmıştır. 1980, 1994, 2000, 2001 ve 2008 Krizleri sonrasında meydana gelen finansal sorunlar ekonominin ne derece güvenli olduğunu üzerinde tartışma yaratarak sistemin yeniden sorgulanmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında ekonomiyi yeniden canlandırma amacı güden hükümetin yeni tedbirlerin ve uygulanacak politikaların zamanında ve doğru uygulanmasının ne derece gerekli olduğu vurgulanırken, büyüme ve kalkınmada Türkiye’nin iç tasarruf oranlarını hangi oranlarda arttırabilmesi gerektiğini iyi saptaması gerekmektedir. 1980 krizi sonrası özellikle 1990’lı yıllarda takip edilen yanlış ekonomik politikalar sonucu hızla büyüyen devlet iç borçları nedeni ile devletin tasarrufları negatif boyutlarda gerilemiştir. Bunun sonucunda zaten yetersiz boyutta olan özel kesim

tasarrufların önemli bir kısmı devlet tarafından yüksek faiz oranları ile kullanılmış ve toplam iç tasarruflardaki yetersizliğe neden olmuştur. Ayrıca takip edilen yüksek faiz politikası, ekonomide üreticinin finansal giderlerinin boyutunu arttırmış ve kaynak yaratmada ekonomiye mevcut konjoktürde giderilmesi oldukça ağır sorunlar getirmiştir.

Bu çalışmada Türkiye’de 1980-2019 yılları arasında büyüme, işsizlik, ihracat, ithalat, tüfe ve cari açık/GSYH’nın yıllık verileri kullanılarak aralarındaki karşılıklı ilişki araştırılmıştır. Çalışmada yapılan analizlerde ADF ve PP birim kök testleri kullanılarak serilerin “sabitli” test sonucuna göre; büyüme, cari açık/GSYH’nın, ihracat, ithalat, tüfe ve işsizliğin düzey değerinde birim kök içerdiği ve birinci farkları alındığında $I(1)$ durağan olduğu, serilerin “sabitli ve trendli” test sonucunda ise büyümenin düzey değerinde birim kök içerdiği ve birinci farkları alındığında $I(1)$ durağan olduğu ancak cari açık/GSYH’nın, ihracat, ithalat, tüfe ve işsizliğin düzey değerinde durağan oldukları $I(0)$ ve birim kök içermediği görülmüştür. Durağanlık mertebeleri aynı düzeyde olmayan seriler bulunduğundan dolayı aynı derecede durağan olma şartlı bulundurmaya, ARDL sınır testini eşbütünleşme ilişkisinin uzun ve kısa dönem nedenselliğini test etmek amacıyla uygulanmış elde edilen sonuçlarda katsayıların uzun dönemde ihracat, ithalat, tüfe ve işsizlik oranları ile büyüme arasında anlamsız ilişki olduğu, cari açık/GSYH oranı ile büyüme arasında iktisadi açıdan anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Katsayıların kısa dönemde ise cari açık/GSYH ve işsizlik oranları ile büyüme arasında anlamsız ilişki olduğu, ihracat, ithalat, tüfe oranı ile büyüme arasında iktisadi açıdan anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Değişkenlerin istikrarlılığının sınanması için CUSUM ve CUSUM of Squares grafiklerinden yararlanılmış ve yapılan analizler sonucunda katsayıların uzun ve kısa dönemde % 5 anlamlılık düzeyine sahip olduğu ve modelin istikrarlı olduğu görülmüştür

Serilerin birim kök içerip içermediği ADF ve PP testlerinde ayrıntılı olarak görülmeyeceği için Lumsdaine-Papell Birim Kök Testi uygulanmış ve serilerin birim kök içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin kırılma tarihleri incelendiğinde ise daha çok o dönemde meydana gelen ekonomik, finans ve bankacılık krizleriyle birlikte siyasi, askeri ve idari sorunların ortaya çıktığı döneme denk geldiği bunun sonucunda büyümenin negatif yönde etkilendiği, işsizlik, ithalat, ihracat, tüfe ve cari açık/GSYH’nın ise pozitif yönden etkilendiği grafik yöntemiyle de açıkça görülmüştür. Uzun dönem ilişkiyi esas alan ve yapısal kırılmaya izin veren Maki eşbütünleşme testi modele

uygulanarak, değişkenlerin önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu, negatif ilişkinin bulunduğu ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasında tespit edilen uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin katsayıları ise FMOLS ve DOLS yöntemleri ile araştırılmıştır. Yapılan test sonuçlarında işsizlik, ithalat, tûfe ve cari açık/GSYH katsayıların bütün önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı ve işaretlerinin negatif olduğu, ihracat katsayıların bütün önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ve işaretlerinin pozitif olduğu, kukla değişkenleri olan *D1*, *D2*, *D3*, *D4* ve *D5* değişkenlerinin bütün önem istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve işaretinin negatif olduğu görölmektedir. Gerek modele uygulanan değişkenlerin gerekse kukla değişkenlerinin büyüme üzerinde yarattığı etki ve anlamlılık düzeyleri uygulanan modellerde açıkça görölmüştür. Türkiye için hem DOLS hem de FMOLS test sonuçları birbirleri ile paralellik göstermektedir. Çalışmanın sonucuna göre, H_0 kabul edip H_1 reddediyoruz. Yani kısa ve uzun dönemde ekonomik kriz ile büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çalışmanın en başındada belirttiğimiz üzere hipotezimizin yapılan analizler sonucunda geçerliliğini koruduğunu çok net bir şekilde görebilmekteyiz.

Türkiye ekonomisinin 1980- 2019 yılları arasında ekonomik yapısı incelendiğinde;

Türkiye'deki üretim sektöründe yeni teknolojilerin uygulanmaması ve Ar-Ge yatırımlarının az olmasından dolayı istenilen düzeye erişebildiği söylenemez. Bu nedenle bilgi temeline dayalı ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için yeni teknolojilerin elde edilmesi, Ar-Ge harcamalarının arttırılması ve sermaye yoğun mallar üzerinde yatırımların yapılması ülke ekonomisinin bambaşka bir boyuta ulaştırarak Global ekonomiler arasında bir çağ atlatmasına yardımcı olacak ve ülke ekonomisinin büyümesi kaçınılmaz sonuçlar doğuracaktır.

Türkiye ekonomisinin dış ilişkilerinde ise cari açık/GSYH sürekli açık verdiği görölmektedir. Türkiye bu sorunu çözebilmek için iç tasarruf / GSYH oranının en az %25 arttırabildiği, faizlerin düşürüldüğü, yılda ortalama büyüme oranını %7-8 arasına çekip en büyük sorunu olan istihdam, işsizlik ve refah seviyesinde ortalama gelir düzeyinden uzak kalmasını çözebilecektir. Büyüme odaklı mevcut yasa ve yönetmeliklerin revizesi ve takip edilen politikalarda özellikle kaynak yaratmadaki sıkıntılara ve devlet tasarruf azlığına doğru yaklaşımla bir çözüm bulmalıdır. Türkiye'nin 1960'ların başından bu yana

planlı döneme geçişle birlikte milli gelir hesaplarına daha bir özen gösterip her yıl ekonomik programlarında ekonominin denge hesaplarını hazırlayıp, yatırım, tasarruf büyüklüklerini yayımlamaktadır. İç tasarruf ve sabit sermaye yatırım harcamaları büyüklükleri ve bunların GSYH oranlarına hesaplanıp verilmektedir. Bu tasarruf ve yatırım oranları ile de ancak GSYH ortalama büyüme oranının da %4-5 oranlarından yukarı çıkarılamadığı da görülmektedir. Ortalama büyüme oranını yukarıya çekememesinin nedeni dünya yükselen ekonomilerindeki iç tasarruf ve yatırım oranlarının Türkiye'deki rakamlardan ne kadar farklı olduğunu görmektedir.

Türkiye ekonomisinde politikaları doğru uygulanması gerekmektedir. Yanlış uygulanan politikalar sonucunda oluşan Türk Lirası(TL)'nin aşırı değerlenmesinin önüne geçebilmek için kur artışını ithalatı pahalılaştırıp, ihracatı ucuzlatarak sağlanmalıdır.

Sonuç olarak Türkiye ekonomisinin ekonomik kriz ortamında çok fazla etkilenmesinin sebebi güçlü bir ekonomik alt yapıya sahip olmamasıdır. Çünkü ülke ekonomisinde istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme gerçekleşmediği, uygulanan politikaların zamanında ve doğru uygulanmaması ve siyasi kargaşa ortamından dolayı ekonomide meydana gelen sarsıntılar ekonomileri çökme noktasına getirmektedir. İstikrarlı büyümenin elde edilmesi ise ihracatı sanayi yoğun mallarla arttırıp, enerjide dış bağımlı olduğumuz ithal malların azaltacak politikalar uygulanmasıyla gerçekleşecektir. Çalışmada uygulanan eşbütünleşme testi sonucuna göre ithalat uzun vadede büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Türkiye'de 1980-2019 yılları arasında ithalat ve ihracat rakamları incelendiğinde, ithalattaki artış oranının ihracattaki artış oranından daima fazla olduğu, bu nedenle dış ticaret dengesinin sürekli cari açık verdiği tablo ve grafik yöntemiyle ayrıntılı görmüştük. Türkiye büyüme sorununun çözümünde sürdürülebilir büyüme ve yeterli büyüme oranlarına ulaşmış ekonomileri örnek alıp ülke ekonomisinin hak ettiği refah seviyesine getirip, 2023'te dünyanın 10. büyük ekonomisi yapabilmek için gerekli reform ve önlemlerin hızla alınarak ekonomimizin bu kısır döngüden kurtulması gerektiği ortadadır. Böylece hedeflenen büyüme ve güçlü ekonomik yapı sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdioğlu, Z. ve Albayrak, N. (2017). “İstihdam Yaratmayan Büyüme: Alt Sektörler Bazında Bir Araştırma”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 13, s. 215-226.

Acar, Y. (2002). İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, Bursa: Vipaz Yayınevi (171)

Acemoğlu, D., (2009). Introduction to Modern Economic Growth, Princeton University Press, New Jersey.

Afşar, A. (2011). Global Kriz ve Türkiye Konut Piyasasına Etkileri, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:2251.

Akat, A. S.(1985). İktisadi Politikalar, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C IV. 10 c, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985

Akbaş, Y.E., Zeren, F. ve Özekicioğlu, H. (2013). “Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizması: Yapısal VAR Analizi”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, s.14-198.

Akdi, Y. (2012). Zaman Serileri Analizi (Birim Kökler ve Kointegrasyon). Ankara: Gazi Kitabevi.

Akdağ A. (2007). “Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyümeye Etkisi”, (Yüksek Lisans Tezi) Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akdoğan G. M.(2010). “Türkiye’de Kriz Geleneği ve Küresel Krizin Türkiye Ekonomisine Yansımaları”, Ed.:Ahmet Fazıl Özdoğulu, Gıter Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, Küresel Kriz ve Türkiye, Adana: Karahan Kitabevi, 63-121

Aksoy, U. (2016). “Türkiye’de Enflasyon Geçmişi ve Tarihi”, (Erişim tarihi, (27.09.2020), <http://www.kendiparam.com/ekonomi/75-turkiyede-enflasyon-gecmisi-ve-tarihi>,

Akmal, M.S. (2007). “Stock Returns and Inflation: An ARDL Econometric Investigation Utilizing Pakistani Data”, Pakistan Economic and Social Review, 45, Summer, 89-105.

Aktan Ç.S. ve Şen H.(2001). “Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri” Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı, Cilt: II, Sayı: 42, s. 5–10.

Aktan, C. C. (2002). “Lord Keynes, Keynesyenler ve Fonksiyonalistler. İçinde: Anayasal İktisat”, s. 165-186.

Aktaş, C. (2009). “Türkiye’nin İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi ”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (18) 2009/ 2: s.35 - 47

Akyüz, Y. (1977). Sermaye Bölüşüm ve Büyüme, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 453, Ankara

Alkın, E.(1992). Turkey’s International Economic Relations, Güryay Yayınları, İstanbul.

Altay, B., Tuğcu, C. T. ve Topcu, M.(2011). “İşsizlik ve Enflasyon Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: G8 Ülkeleri Örneği”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2). s.1-26.

Altıntaş, H. ve Öz, B. (2008). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Stand-By Anlaşmaları ve Ekonomik Belirleyicilere Yönelik Bir Logit Yöntem Uygulaması”, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, 45(515) s.73-90.

Altunç, Ö. F. ve Uçan, O. (2017). “Dış Göçlerin Türkiye Ekonomisinde İşsizlik Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”, Sosyal Çalışma Dergisi, Cilt:5, Sayı:8, s.197-212.

Altunöz, U. (2013). Finansal Krizler Erken Uyarı Sistemleri ve 2008 Krizi için TR- ABD Örneği, Beta Yayıncılık, İstanbul

Anastassiou, T. and Dritsaki C.(2005). “Tax Revenues and Economic Growth: An Empirical Investigation for Greece Using Causality Analysis”, Journal of Social Sciences, 1(2). p. 99-104.

Avcı M.A. ve Sulak H. (2015). “Kriz Dönemlerinde Ekonomik Büyüme ile Seçilmiş Ekonomik Göstergeler Arasındaki İlişkilerin Regresyon Ağaçları ve EKK Yöntemi ile İncelenmesi: Türkiye 1990-2009”, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar 2015 Cilt: 52 Sayı: 604

Ardıç, H. (2004). “1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi”, (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Ankara.

Arıcan E. (2005). “Doç. Dr. Ricardocu Denklik Teoremi ve Teorilerde Kamu Açıklarına İlişkin Yaklaşımlar: Türkiye Ekonomisine İlişkin Bir Uygulama”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, cilt 20, sayı, 1

Aslan, Ö. ve Küçükaksoy, İ. (2007). “Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama”, İstanbul Üniversitesi. İktisat Fakültesi, Ekonometri ve İstatistik Dergisi, s.4 -110

Ateş, K. (2004). "Finansal Krizlerden Bankacılık Krizlerine Bir Değerlendirme", Piyasa Dergisi, Yaz, Sayı: 11, s.195- 215.

Atış, A. G. ve Saygılı F. (2014). “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicilerinin Ampirik Analizi”. Sosyoekonomi Dergisi, 21 (21). s.87-103

Ay, A. ve Yardımcı, P. (2008). “Türkiye’de Beşeri Sermaye Birikimine Dayalı Ak Tipi İçsel Ekonomik Büyümenin Var Modeli İle Analiz”i. Maliye Dergisi, 155, s.39-54.

Aydoğuş, O. (2009). “2009 Küresel Krizi’nden Geçerken Türkiye Ekonomisi Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler”, TİSK Akademi Dergisi 2009 Özel Sayısı, İstanbul, s.26-42

Bakaç, B. (2019). “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 132.

Barışık, S., Çevik, E. İ. ve Çevik, N. K. (2010). “Türkiye’de Okun Yasası, Asimetri İlişkisi ve İstihdam Yaratmayan Büyüme: Markov-Switching Yaklaşımı” Maliye Dergisi, Sayı 159.

Barro, Robert J. (1991); “Economic Growth in a Cross-Section of Countries,” Quarterly Journal of Economics, 106 (2), p. 15-443.

Barro, Robert J. (1996); “Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study,” NBER Working Papers, number 5698,

Başkaya, F. (1986). Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım, Yurt Yayınları, Ankara

Bauman, Z. (2006).“Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları(A. Yılmaz, Çev.)”, İstanbul: Ayrıntı.

Bayar, F.(2008). “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, 32, s. 25-34

Bayraç, H. N. (2003). “Yeni Ekonomi’nin Toplumsal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutları”, Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1).

BDDK. (2008) Finansal Piyasalar Raporu. Aralık 2008 – Sayı 12

Becker, G. S., Murphy, K. M. and Tamura, R. (1990). "Human Capital, Fertility, and Economic Growth."J.P.E., this issue.

Berber, M. (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Derya Kitabevi, Üçüncü Basım, Trabzon.

Berber, M. ve Artan S., (2004). “Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği” Tartışma Metni, Türkiye Ekonomi Kurumu.

Berber, M. (2011). Makro İktisada Giriş, Derya Kitabevi, Trabzon.

Birinci, K.(2001). “2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri”, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, sayı: 186, Ağustos 2001

Bocutoğlu, E. (2013). Karşılaştırmalı Makro iktisat Teorileri ve Politikalar (6. b.), Ekin.

Bocutoğlu, E. ve Bulut, E. (2015). “2007 Küresel Finansal Krizi: Ana akım Konjonktür Teorileri Mi Avusturyacı Konjonktür Teorisi Mi?”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 5(10). s. 285-309.

Bozkurt Y., H.(2002). “Türkiye Ekonomisinde İktisadi Kriz ve Büyüme Analizinin Vektör Otoregresif Modeller İle İncelenmesi”, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Brunkhorst, Crisis, “The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought”, Blacwell, Oxfort, 1995, p.126

Cankay L.(1995). “Ekonomik Kriz ve Kriz Önleyici Politikalar”, Dokuz Eylül Üniversitesi İDBF Dergisi, Cilt 10, Sayı:1995, s. 163-171

Canpolat, N. (2000). “Türkiye’de Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. 18, sayı 2, s. 265-281

Caporale, Guglielmo Maria and Marinko Skare (2011). Employment Growth, Inflation and Output Growth: Was Phillips Right? Evidence from a Dynamic Panel. Economics and Finance Working Paper Series. no:11-09, London: Brunel University

Celasun, M. (2002, Eylül). 2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme. VI. International Conference in Economics (s. 1-56). Ankara.

Charles W. C. and Schweikart L., “The Panic of 1857: Origins, Transmission, and containment”, The Journal of Economic History, Vol: 51, no: 4, 1991, p. 808-809.

Cicioğlu Ş. ve Yıldız A.(2018). “Lale Krizinden Günümüze Ekonomik Krizler: Temel Yaklaşımlar ve Ortak Özellikler” Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, sayı 5(9). s. 33

Charles Rist, “Tasarruf Teorisi”, Çev. Bedri Gürsoy, s. 167, erişim tarihi 20.11.2020. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/38541>

Claessens, S., Klingebiel D. and Luc L.(2002); “Financial Restructuring in Banking and Corporate Sector Crises: Which Policies to Pursue?”, Managing the Real and Fiscal Effects of Banking Crises (Ed: D. Klingebiel ve L. Laeven). , World Bank Discussion Paper No: 428.

Collins William and English Dictionary, (P. Hanks, W.T. Maleod, L. Urdang). William Collins and Sons & Co. Ltd., London, İkinci baskı, 1986.

Çakmak, E. ve Gümüş, S.(2005).“Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)”, Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi, 60(01). s. 59-72.

Çalışkan, Ö. V.(2003); “Uluslararası Finansal Krizler,” Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt 14, Sayı 49, s. 225-245.

Çoban, O.(2009). Makro İktisat, 1.b., Ankara: Gazi Kitabevi

Değirmen, S. ve Elmas, F. (2008). “Türkiye’de Faiz Ve Kur Politikalarının İhracat Üzerindeki Etkisi”, Ekonomik Yaklaşım, 19(69). s. 47-66.

Dekle, R. ve Kletzer, K.(2001). "Domestic Bank Regulation and Financial Crises: Theory and Empirical Evidence From East Asia". NBER Working Paper. No:8322.

Delice, G.(2003); “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif,” Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 20, s.57-81.

Demirgüç, K.A. and Detragiache E.(1998). The Determinants of Banking Crises: Evidence from Developed and Developing Countries, IMF Staff Papers, 45(1).

Diler, H. G. (2016). “Kamu Harcamaları–Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, s. 21-36

Dornbusch R,(2001). "A Primer on Emerging Market Crises", Inter net addesi: www.mit.edu/rudi,

Duman, E. (2011). “Krizlerin anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi’nin karşılaştırılması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

Durlauf, S. N., and Blume, L. (Eds.). (2008). The new Palgrave dictionary of economics (Vol.6)

Dülgeroğlu, E.(2003). Kalkınma Ekonomisi, Vipaş Yayınları, Bursa

Edelberg, W., M. Eichenbaum and J.D.M. Fisher (1998) “Understanding the Effects of a Shock to Government Purchases”, NBER Working Paper Series, WP 6737.

Eğilmez M., Kumcu, E. (2004). Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması, İstanbul, Remzi Kitapevi

Eğilmez, M. (2009). Küresel Finans Krizi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eğilmez M ve Kumcu E. (2010), Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması, 14.bs., İstanbul, Remzi Kitapevi

Eichengreen, Barry, Rose, Andrew ve Wyplosz, Charles, (1996). Contagious Currency Crises. Nber Working Paper Series, Vol. 5681, p. 4-26

Emsen, K. (2003). “İthalata Dayalı İhracat Ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi”, 2.Ulusal İktisat Kongresi / 20-22 Şubat 2008 / Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü / İzmir –Türkiye, s.101-110.

Enders, W. (1995). Applied Econometric Time Series,1st Ed., New York: Wiley

Enders, W. (2004). Applied Econometric Time Series, John Wiley ve Sons Ltd.England.

Erbaykal, E.(2007). “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkilimidir? Bir Nedensellik Analizi”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 6

Ercan, Y. Nihal (2002). “İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış”, Planlama Dergisi, Özel Sayı, DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı, s. 129-138

Erçel, Gazi (2001). “Önümüzdeki Dönemde Para Politikası Uygulaması,” 7 Şubat 2001 tarihli Basın Duyurusu, (Erişim tarihi 10.09.2020)

https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/555855c890e047409188e5b03bdc96a8/baskan_ParaPol00.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWRKSPACE-555855c8-90e0-4740-9188-e5b03bdc96a8-m3fB7oF

Erdem, E. (2013). “ Türkiye’de Finansal Yapı, Krizler ve Ekonomik İstikrar Kararları”, M. Toprak ve N. Çatalbaş (Ed.). Türkiye Ekonomisi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, (Erişim tarihi 06.11.2020),<http://www.turandestek.com/2015/10/aof-turkiye-ekonomisi-ders-kitab-pdf.html>

Erdönmez A. P. (2009). “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, Bankacılar Dergisi, Sayı 68, s. 85-95

Erdönmez, P. A., (2009). “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, Bankacılar Dergisi, Sayı 68, 2009, s. 85-101.

Erginay, A. (2003). Kamu Maliyesi, Ankara, Savaş Yayınları

Eroğlu, İ., (2009). “Enflasyon Hedeflemesi Rejimi ve Türkiye’deki Uygulamanın Performans Analizi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üni. SBE

Ertuğrul C., Öksüzler O., Aydın A. ve Molla A. (Ed.) (2010). Uluslararası Sempozyum-V: Küresel Kriz Sonrasında Ekonominin Yeniden Yapılanması, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Esso, Loesse Jacques – Keho, Yaya (2010). “The Savings-Investment Relationship: Cointegration and Causality Evidence From UemoaCountries”, International Journal of Economic and Finance, www.ccsenet.org/ijef, vol 2, no. 1, February, p. 174-181

Evliyaoğlu, T.(2010). “2008 Krizi Sonrası Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisi”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, S.B.E., İktisat Ana Bilim Dalı, İstanbul, s.18-19

Feldstein, M.(1999). “Self-Protection for Emerging Market Economies,” NBER Working Paper Series, Sayı 6907,

Fernandez, Roque, ve Liliana Schumacher (1997). “Does Argentina Provide a Case for Narrow Banking?,” Preventing Banking Sector Distress and Crises in Latin America, (Ed: Suman K. Bery and Valeriano F. Garcia). World Bank Discussion Paper, Sayı 360, The World Bank, Washington D.C.

Fırat, E.(2012). “Konjonktür Teorileri Işığında Türkiye’deki İktisadi Dalgalanmalar”, In International Conference On Eurasian Economies, Session D (Vol. 2, Pp. 406-413).

Fischer, Klaus. P. ve Martin Chenard (1997). “Financial Liberalization Causes Banking System Fragility,” Centre de Recherche en Economie et Finance Appliquées (CREFA) Working Paper, Sayı 97-14, Faculte des Sciences de L’administration, Canada.

Fischer, Manfred M. (2001). “Innovation, Networks and Knowledge Spillovers, Springer”, Berlin. Frederich, 2001: 33

Frankel, J. ve Andrew, R. (1996). Currency Crashes in Emerging Markets: An Empirical Treatment. Journal of International Economics, 41(3). 351-366.

Freyssinet, J. (1985). Azgelişmişlik iktisadı. (Çev. T. Öcal, M. A. Kılıçbay). Ankara: Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayın No: 36,

Furcerı, D. and Mourougane, A. (2009). The effect of financial crises on potential output: new empirical evidence from OECD countries. OECD Economic Department Working Papers, (699). 1.

Galor, O ve WEIL, D.(1999). “From Malthusian Stagnation to Modern Growth”, American Economic Review, Vol:89 (2). s. 150-154.

Gambacorta, L., Marques-Ibanez, D., Spaventa, L., & Haliassos, M. (2011). The Bank Lending Channel: Lessons from the Crisis. *Economic Policy*, 26(66). 135–182.

Gerni, C., Emsan, Ö.S. ve Değer, M.K. (2008). “İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980- 2006 Türkiye Deneyimi”, 2. Ulusal İktisat Kongresi, DEÜ, İzmir.

Giordano, R., Momigliano, S, Neri, S. ve Roberto Perotti (2007). "İtalya'daki Mali Politikanın Etkileri: Bir VAR modelinden kanıtlar", *European Journal of Political Economy*, Cilt: 23, s.707– 733

Ghosh, A. and Phillips S., (1998). “Warning: Inflation May be Harmful to Your Growth” *IMF Staff Papers*, Vol: 45, Issue: 4, p. 672-710.

Gujaratı, D.N (1999). *Temel Ekonometri*, (çev. Ü. Şenesen, G.G. Şenesen). Literatür Yayınları, İstanbul.

Gordon, R. J. (1990). “What Is New-Keynesian Economics?”, *Journal Of Economic Literature*, 28(3). s. 1115-1171.

Gövdere, B. ve Öztürk, S. (2010) “Küresel Finansal Kriz Ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2010, C.15, S.1, s. 382-386,

Gündüz, A.(1999). “Türkiye Ekonomisindeki Yapısal Değişiklikler ve 1980 Sonrası Uygulanan İstikrar Politikaları”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , (15), s. 277-288

Güloğlu B. ve Altunoğlu E. (2002). “ Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri ”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No.27, s. 11-26.

Hacker R. S. and Hatemi-J A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions, *Applied Economics*, 1489-1500.

Halıcıoğlu, F. (2004). “An ARDL model of aggregate tourism demand for Turkey”, *Global Business and Economics Review 2004 Anthology*, p. 614-624.

Hamari, J. Sjöklint, M. ve Ukkonen, A. (2016). “The Sharing Economy: Why People Participate In Collaborative Consumption”, *Journal Of The Association For Information Science And Technology*, 67(9). p. 2047-2059.

Han E. ve Kaya A. A., *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, 6.Bs.2008, Ankara, Nobel

Harrod, Roy F. (1939) “An Essay in Dynamic Theory”, *The Economic Journal*, Vol. 49, No. 193. (Mar., 1939). p. 2-33.

Hatipoğlu, Z. (2000). “Büyümenin Kaynakları Yönteminin Türkiye’deki Gözlemlerinden Esinlenen Bir Eleştirisi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, c. 1, sayı 1, İstanbul, Ocak, 2000, s. 135-146.

Hiç, S. (1991). *Türkiye Ekonomisi 1*, Menteş Kitabevi, İkinci Basım, İstanbul.

Hursh, S. R. ve Silberberg, A. (2008). *Economic Demand And Essential Value*. *Psychological Review*, 115(1). p. 186.

IMF (1998). *Financial Crises: Characteristics and Indicators of Vulnerability*, *World Economic Outlook Financial Crises: Causes and Indicators*, Washington.

IMF (2002). *Eye of the Storm: New-Style Crises Prompt Rethink About Prevention and Resolution Measures*, *Finance and Development*, Cilt 39, Sayı 4, s. 4-7.

Jhingan, M. L. (2011). *"The Economies of Development and Planning"*, Vrinda Publications.

Jones, I. C. (2001). İktisadi Büyümeye Giriş, Çev: Sanlı ATEŞ ve İsmail TUNCER, Literatür Yayınları, İstanbul.

Jones, Gareth; Davies, Ben ve Hussain, Salman, Ecological Economics: An Introduction, Blackwell Publishing, Oxford, 2001

Kalkan, M. (1999). “Uzun Dönemde Enflasyonun Büyüme Maliyeti”, (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kaminsky, Graciela L. ve Carmen M. Reinhart (1999); “The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems,” American Economic Review, Cilt 89, Sayı 3, s. 473-500.

Karabıyık İ. ve Uçar M. (2010). Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan IMF Destekli İstikrar Programlarının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi, Akademik İncelemeler Dergisi Cilt:5 Sayı:2 s. 38-46

Karaçor, Z. ve Alptekin, V. (2006). “1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi”. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6(11). s. 307-342.

Karagül, M.(2002). Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu, Afyon: No: 37, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları

Kar, M. ve Kara, M.A. (2002). “Türkiye’ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler”, Dış Ticaret Dergisi, 70-71, Ankara s. 70-71

Karluk, S. R.(2006). “Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi ve Sonrası Yaşanan Krizlere Yönelik İstikrar Politikaları”, Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri: Makale Derlemesi, Ed. Halil Seyidoğlu, Rıfat Yıldız, İstanbul, Arıkan Basım Yayın, s. 55-91.

Karluk, S. R.(2009). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, İstanbul: Beta Yayınevi

Kaya, A. A. (1998). Büyüme Teorileri, ETAM A.Ş., Eskişehir.

Kaya, V. ve Yılmaz Ö. (2007); “Para Krizleri Öngörüsünde Logit Model Ve Sinyal Yaklaşımının Değeri: Türkiye Tecrübesi,” Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2007/1

Kaya, A. (2008). “1980 Sonrası Dış Ticaretteki Gelismeler ve Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya

Kazgan, G. (1989), İktisadi Düşünce, Remzi Kitabevi, İstanbul

Kazgan, G. (2002). “1990 Sonrası Yıllarda Türkiye’de Krizler ve İşsizlik; Çalışanlar ve Sosyal Güvenlikleri İçin Çözümler Açısından Bir İrdeleme” 17-18 Mayıs 2002, Galatasaray Üniversitesi

Kazgan, G. (2009). Tanzimat’tan 21.yy’la Türkiye Ekonomisi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, G. (2013). Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009), Ekonomi Politika Açısından Bir İnceleme, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Kepenek, Y. (1984). Türkiye Ekonomisi, Savaş Yayınları, Ankara.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2000). Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Ankara

Kızılgöl, Ö. (2006). “Türkiye’de Büyüme Oranı İle İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 4 (6). s. 54-69

Kibritçioğlu A. (1998). “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri,” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 53, Sayı1-4, s.1- 230.

Kibritçioğlu, A. (2001); “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler (1969-2001)” Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı I, Yıl 7, Sayı 41, s. 1-182.

Kindleberger, C. P. “1988 Cinnet, Panik ve Çöküş: Mali Krizler Tarihi”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Revize: 2011).

Koç Y. (2002). “İş Güvencesinin Öyküsü”, Mülkiye Dergisi, Cilt:26, No:236, Eylül Ekim, (erişim tarihi 01.08.2020),
<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1325534233a.pdf>,

Kondratieff, N. 1922. Mirovoe khoziastvo i ego kon'iunktury vo vremia i posle viony . [Dünya ekonomisi ve savaş sırasındaki ve sonrasındaki döngüleri] Vologda: Oblastnoe Otdelenie Gosudartsvennogo Izdatelstva

Konukman, A. ve Türeli, R. A., “Krizin Türkiye Ekonomisine Yansımaları ve Geleceğe İlişkin Düşünceler” Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Ankara, 2010, C.21, S.75, s. 81

Köne, A. Ç. (2003) “Para Sermayenin Yeniden Yapılandırılması: Türk Özel Bankacılık Sektörü Örneği”, Doğu Üniversitesi Dergisi, c. 4, sy. s2, s. 233-246

Köse, N., Ay, A. ve Topallı, N.(2008). “Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi: Türkiye Örneği (1995-2008)”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c.10, sy.2, 2008, s. 25-45

Kumagai, Junichi. (2005). Structural Changes and key Issues in the Globalization of Financial Markets. NLI Research,(erişim tarihi 15.10.2020)

<http://www.nliresearch.co.jp/english/economics/2005/eco050307.pdf>.

Kumar, N. (2003). Intellectual Property Rights, Technology And Economic Development. Economic And Political Weekly, 38(3). p. 209-225.

Kuran, İ. (2006). “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve İstikrar Programları (1980-2005)”, (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Kutlar, A. (2007). Ekonometrik Zaman Serileri, Gazi Kitabevi, Ankara p. 335

Küçükaksoy, İ.ve Ercan, E. (2015). “Keynesyen Görüş İle Monetarist Görüşün Yöntem Farklılıkları Üzerine Bir İnceleme: 1929 Krizi Örneği”, Dumlupınar University Journal Of Social Science/Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (45).

Küçükbıçakçı, R. (2004). Banka Yeniden Yapılandırma Programları ve Ekonomik Sonuçları. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

Künü S. (2013). “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Erzurum, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 114.

Laeven, L. & Valencia, F. (2012). Systemic Banking Crises Database: An Update. Retrieved from, IMF Working Paper, WP/12/163, June 2012, (erişim tarihi, 25.11.2020) <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/SystemicBanking-sCrisesDatabase-An-Update-26015>

Lebe, F. ve Akbaş, Y.E. (2015). “Türkiye’de Sanayileşme, Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme ve Kentleşmenin Enerji Tüketimi Üzerindeki Etkisi: Çoklu Yapısal Kırılmalı Bir Araştırma”, Ege Akademik Bakış, Cilt: 15, Sayı: 2, s. 197-206

Lucas, R.(1988). “On the Mechanics of Economic Development”, Journal of Monetary Economics, Vol:22, No:1, (February 1988). North-Holland, p. .3-42

Lumsdaine, R. L and. Papell, D. H. (1997). “Multiple Trend Breaks and the Unit Root Hypothesis”, Review of Economics and Statistics, 79 (2). p. 212-218.

Mahiroğulları B. H. (2009). “İktisadi Büyümeye Etki Eden Faktörlerin Ekonometrik İncelenmesi Ve Türkiye Uygulaması (1980-2006)” Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Maki, D. (2012). “Tests for Cointegration Allowing for an Unknown Number of Breaks”, Economic Modelling, 29(5). P. 2011-2015.

Mallık, G. and Chowdhury A., (2001). “Inflation and Economic Growth: Evidence from Four South Asian Countries” Asia-Pasific Development Journal, Vol: 8, Issue: 1, p. 123-135.

Mankiw, N. G., Romer, D., & Friedman, B. M. (Eds.). (1991). New Keynesian Economics: Coordination Failures And Real Rigidities (Vol. 2). Mit Press.

Mendoza, E. G. ve M. E. Terrones (2008). “An Anatomy of Credit Booms: Evidence from Macro Aggregates and Micro Data”, Working Paper 14049, (May).

Mert, M. ve Çağlar, A. E. (2019). EvIEWS ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi, 1. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.

Mızrak, N.Y. (1997). “Yeni Büyüme Teorileri Çerçevesinde İyi Bir Büyüme Tanımı Nasıl Yapılabilir? Niçin ve Kimin İçin Büyüme?: Türkiye Açısından Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma”, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Bilgesel Yayıncılık, İstanbul, Aralık,s. 21-33

Mishkin, Frederic S.(2001). “Financial Policies and Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries”, NBER Working Paper Series, Sayı 8087

Mohanty, M. S. (2012). Fiscal policy, public debt and monetary policy in emerging market economies: An overview. BIS Papers, 67, p. 1-10.

Nere, J. (1980). 1929 Krizi. (Çev. Namık Toprak) Ankara: AİTİA Yayınları

Nunnenkamp, P. ve Spatz, J.(2002). “Determinants of FDI in Developing Countries: Has Globalization Changed the Rules of the Game?” Kiel Institute for the World Economy (IfW). 11, p. 1- 34

Oktar, S. ve Dalyancı L. (2010); “Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler,” Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Cilt 29, Sayı 2, s.1-22.

Oltulular, S. ve Terzi H., (2006). “Yüksek Enflasyon Enflasyon Belirsizliğini Artırıyor mu?”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı: 3, s. 1-22.

Onur, S. (2012). “ Finansal Liberalizasyon ve Gsmh Büyümesi Arasındaki İlişki. Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, 1(1). s. 127-152.

Öksüz, S. (2001). “ Doğu Asya Mucizesi'nin Düny ve Krizi'in Bugünü Türkiye için Bazı Çıkarımlar”. Ege Akademik Bakış, 1(112-116).

Öksüzler, O. ve Teyyare E.(2010). “Küresel Ekonomik Kriz Sürecinde Türkiye’de Alınan Önlem Paketlerinin İstihdam Üzerindeki Etkileri,” Balıkesir Üniversitesi Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik Fener Dergisi, Sayı 14, s. 139-150.

Özatay, F.(2006). “Cari İşlemler Dengesine İlişkin İki Yapısal Sorun ve Mikro Reform Gereği”, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları, Yıl: 1, Sayı: 1

Özatay, Fatih (2013). Finansal Krizler ve Türkiye, İstanbul: Doğan Kitap

Özçam, M. (2004). Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Türkiye, Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu (Kamuya Açık). Sermaye Piyasası Kurulu, Araştırma Dai

Özçuban, A. (2011). “Türkiye’de Finansal Krizler ve Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması: 1994 ve 2001 Krizlerinin Karşılaştırılması”, (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Özdemir, G. (2012). “ Küresel Krizin Önlenmesinde Maliye Politikalarının Rolü: 2008 Küresel Krizi Türkiye Analizi”, 53.

Öztekin, D. ve Erataş, F.(2009). “Net Portföy Yatırımları ile Reel Faiz Arasındaki İlişkinin Küresel Kriz Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Türkiye Uygulaması”, Anadolu Uluslararası Ekonomi Konferansı Tebliği, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir

Öztürk, F. ve Çakmak K. (2002). “Keynes, Krizlerin Dinamiği ve Globalizasyon,” İktisat, İşletme, Finans, Yıl:17, Sayı: 190, s. 11–33

Öztürk, İ. Ve Kalyoncu, H.(2008). “Foreign Direct Investment and Growth: An Ampirical Investigation Based on Cross-Country Comparison”, MPRAPaper No 9636, Munich Personal RePEc Archive, <http://mpra.ub.unimuenchen.de/9636/>, July 2008

Parasız, M. İ. (1996). Kriz Ekonomisi, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Parasız, İ. (1998). Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa

Parasız, İ., (2005). Kalkınma Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa

Parasız, İ.(2008). “Ekonomik Büyüme Teorileri”, Ezgi Kitabevi, Bursa

Pedroni, P. (2000). “Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels” Advances in Econometrics, 15: p. 93–130.

Pekin, T.(2005). Makro Ekonomi, İzmir, Zeus Kitabevi

Perera H., Yammeesri J. ve Rahman A.(2010). “Uluslararası Ortamlarda Finansal Raporlama Kalitesi: ABD, Japonya, Tayland, Fransa e Almanya'da Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, Uluslararası Muhasebe Dergisi, cilt. 45, sayı 1, s. 1-34

Pesaran, M.H., Shin, Y. and Smith, R.J. (2001). “Bounds testing approaches to the analysis of level relationships”. Journal of Applied Econometrics, 16(3). p. 289-326.

Peterson, W. C. (1994). “Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme (çev. Talat Güllap)”, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum

Phillips, A.W., (1958) “The Relation between Unemployment and The Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957”, Economica, p. 25, 17.

Phillips, A.W., (1962) “Employment, Inflation and Growth" Economica, Vol: 29, p. 1-16.

Phillips, P.C.B. and Hansen, B.E. (1990). “Statistical Inference In Instrumental Variables Regressions With I(1) Processes” Review of Economic Studies, 57(1). p. 99-125.

Phillips, P. and Perron, P. (1988). “Testing for a Unit Root in Time Series Regression, Biometrika”,75(2). p. 335-346.

Rachlin, H., Green, L., Kagel, J. H., Battalio, R. C. (1976). Economic Demand Theory And Psychological Studies Of Choice. In Psychology Of Learning And Motivation (Vol.10, p. 129-154). Academic Press.

Reinhart, C. M. and Rogoff, K. S. (2010). Bu Defa Farklı: Finansal Çılgınlığın 800 Yıllık Tarihi, Çev. Levent Konyar, İstanbul, NTV Yayınları.

Rıcardo, D. (2008). Siyasal İktisadın ve Vergilendirme İlkeleri, Çev.: B.ZEREN, T.İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.

Rebelo, S., (1991). “Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth”, The Journal of Political Economy, Vol. 99(3), p. 500-521.

Roberts, J. M. (1995). New Keynesian Economics And The Phillips Curve. Journal Of Money, Credit And Banking, 27(4). p. 975-984.

Rodrik, D.(2000). Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Sabah Kitapları, İstanbul

Romer, P.M., (1986). “Increasing Returns and Long-Run Growth”, Journal of Political Economy, 94, p. 1002-1037.

Romer, C. D. and Romer, D. H. (1989). Does Monetary Policy Matter? A New Test In The Spirit Of Friedman And Schwartz. Nber Macroeconomics Annual, 4, 121-170.

Romer, P.M., (1990). “Endogenous Technological Change”, The Journal of Political Economy, 98 (5). p.71-102.

Romer, P.M., (2012). Advanced Macroeconomics, Fourth Edition, McGraw-Hill Companies Inc, New York

Rosier, Bernard (1991). İktisadi Kriz Kuramları, (Çev.: Nurhan Yentürk), İletişim Yayınları, İstanbul.

Sara, O. (2001). “Politik Konjonktür Dalgalanmaları ve Türkiye Uygulaması (1950-2000)”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2).

Saraç, B.T. (2009). “Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya

Savaş, V. F. (1997). İktisadın tarihi. Liberal Düşünce Topluluğu, İstanbul: Avcıol Matbaacılık

Schularick, M. ve A. M. Taylor (2012). “Credit Booms Gone Bust: Monetary Policy, Leverage Cycles, and Financial Crises, 1870-2008”, American Economic Review 102, forthcoming.

Seçilmiş, C. ve Sarı, Y. (2010). “Kriz Dönemlerinde Konaklama İşletmelerinin Kriz Yönetimi Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, s. 501-520.

Seçme, O. Z. (2010). “Kamu Harcamaları Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Selçuk, İ. (1986). 24 Ocak, Başlangıcın Sonu veya Sonun Başlangıcı. İşbitiren Ekonomi, Liberalizm, Devlet Müdahalesi ve 24 Ocak. İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınevi.

Sever, E. ve Demir, M.(2008). “Kamu İç Borçlanmasının Büyüme, Faiz ve Enflasyon Oranı Üzerindeki Etkileri”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7(25). s. 77-196.

Seyidoğlu, H., (2003). “Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri”, Doğu Üniversitesi Dergisi, Cilt.4, No.2, s.141-156

Seyidoğlu, Halil (2006). İktisat Biliminin Temelleri, İstanbul, Güzem Can Yayınları No:21.

Sezgin, Ş.(2007). “Türkiye’de Politik Konjonktürel Dalgalanmalar: 1950-2003 Dönemi”, Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi, 62(02). s. 135-154.

Smith, A. (2008). Milletlerin Zenginliği, Çeviren: Haldun DERİN, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.

Smith, A. (2012). Ulusların Zenginliği. Metin Saltoğlu (çev.). Ankara: Palme Yayıncılık.

Sönmez, F. ve Terzioğlu, M. (2007). “Gayri Safi Millî Hasıla İmkb 100 Endeksini Etkiliyor Mu?”, Muhasebe Ve Finansman Dergisi, (33). s. 96-101.

Stiglitz J. (2002). “Globalization And Its Discontents” London, Allen Lane, 2002, Ekonomski Pregled, 56 (7-8). p. 160 (2005)

Statistics Canada (2001). Investment Flows and Capital Stock Methodology, Fixed Capital Flows and Stocks – Methodology, Canada.

Stock, J. and Watson, M.W. (1993). “A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems”, Econometrica, 61(4). p. 783-820.

Stolpe, M. (1992). Ansätze der neuen Wachstumstheorie: ein Literaturüberblick. IfW Arbeitspapier (Kiel). No. 508.

Suiçmez, H.(2007). “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Verimlilik Artış Performansı Işığında Nasıl Bir Kalkınma Politikası Benimsemeli?”, TİSK İşveren Dergisi, 2007/1 s. 40

Sweta Chaman S, KAR-YUI Wong(2002).” Economic Growth, Over- investment and Financial Crisis”, Erişim tarihi 09/11/2020
<http://faculty.washington.edu/karyiu/papers/invest-crisis.pdf>.

Şahin, H. (2000). Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi. Bursa

Şahin, B. E. (2014). “Türkiye’nin Cari Açık Sorunu”,Ekonomi Bilimleri Dergisi, 3 (2). s. 47 180.

Taban, S.(2008). “İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara

Tai, C. S. Peterson, E. J. ve Gurr, T. R. (1973). “Internal Versus External Sources Of Anti Americanism: Two Comparative Studies. Journal Of Conflict Resolution”, 17(3). p. 455-488.

Tansel A. ve Güngör, N. D.(1997). The Educational Attainment of Turkey’s Labor Force: A Comparison Across Provinces and Over Time, METU Studies in Development, 24

Tarı, J. (2005). “Başarılı Toplam Kalite Yönetiminin Bileşenleri”, The TQM Magazine, Cilt. 17, No. 2, s. 182-194.

Tarı, R. (2015). Ekonometri (11 b.). Kocaeli.

TCMB. (2001). 24 Nisan 2001 Tarihli Hissedarlar Genel Kurulu'na Sunulan Altmışdokuzuncu Hesap Yılı Hakkında Banka Meclisi'nce Hazırlanan Faaliyet Raporu Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı Denetleme Kurulu Raporu, Yıllık Rapor 2000. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Anonim Şirketi.

Telek, C. ve Telek, A. (2016).“Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner ve Keynes Hipotezi Çerçevesinde İncelenmesi”, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı, s. 628-642.

Topoğlu, E. (2010). 1990 Sonrası Dönemde Yaşanan Finansal Krizlerin Türkiye Ekonomisine Etkileri, (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Toprak, M.(2004). “Latin Amerika’nın Dramı: Değişime Uyum Sağlayamama Krizi,” Piyasa, s.860

Tunalı H. (2010). İktisadi Büyüme, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakülteleri s. 42

Tuncer, İ.(2002). “Teknolojik Bilginin Yayılma Süreci ve Gelişmekte Olan Ülkeler; Türkiye İçin Bir Uygulama (1950-2000)”, Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, 21 (2), s. 1-25

Turan, T. (2008). İktisadi Büyüme Teorisine Giriş, İstanbul, Yalın yayıncılık.

Turan A.S.(2010). “Enflasyon Ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Türkiye Üzerine İncelemeler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Turan Z.(2011). “Dünyadaki Ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 56-80

T.C. Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Raporu, 2010, erişim tarihi: 15.11.2020 www.maliye.gov.tr

Tüleykan, H. ve Bayramoğlu, S. (2016).” Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları”, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 44. p. 401-420, Spring II 2016, Doi: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3361> .

Tüylüoğlu, Ş. (1995). “İçsel Büyüme Modelleri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Ulagay, O., (1983). 24 Ocak Deneyimi Üzerine, İstanbul, Hil Yayınları.

Utkulu, U.(2003). “Türkiye’de Bütçe Açıkları Ve Dış Ticaret Açıkları Gerçekten İkiz Mi? Koentegrasyon Ve Nedensellik Bulguları”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1). 45-351.

Uygur, Ercan (2001). Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, Ankara s. 1-40

Ünsal, E. M.(2001). İktisadi Büyüme, İmaj Yayınları, Birinci Basım, Ankara.

Ünsal, E. (2007). Mikro İktisat, İmaj Yayıncılık, s. 592, Ankara.

Ünal, A. ve Kaya, H.(2009). “Küresel Kriz ve Türkiye, Ekonomi ve Politik Araştırmalar Merkezi”, www.ekopolitik.org, İstanbul, 2009

Vintila, Denisia M. (2011). “Foreign Direct Investments During Financial Crises”, Article provided by University of Oradea, Faculty of Economics in its journal The Annals of the University of Oradea, Economic Sciences, December, page: 41-45

Vurur N.S.(2020). “Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: XIII- Sayı:2-2020, s. 130-140

Yamak, R. ve Korkmaz, A.(2005). “Reel Döviz Kuru Ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi”, Ekonometri Ve İstatistik E-Dergisi, (2). 16-38.

Yamak, N. ve Tanrıöver, B. (2007). “Türkiye’de Nominal Faiz Oranı-Fiyat Düzeyi İlişkisi: Gibson Paradoksu”, 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi Tebliğleri, 24-25 Mayıs Malatya, s. 1-13.

Yamak, R. ve Erdem, H. F. (2017). Uygulamalı Zaman Serisi Analizleri, 1. Baskı, Celepler Matbaacılık, Trabzon

Yapraklı, S.(2006). “ Türkiye’de Dış Ticaret Fiyatları İle Reel Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Ekonometrik Bir Analiz”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24 (1). s. 28-87

Yavaş, H. (2007). 1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Finansal Krizler, Finansal Kriz Modelleri ve Çözüm Önerileri, (Yüksek Lisans Tezi). Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yay, G. (2001). “1990’lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi,” Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, Yıl 7, Sayı 42, s.1234-1248.Yayın Dağıtım, 2008 s. 73-74.

Yeldan, E., (2001). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi- Bölüşüm Birikim ve Büyüme, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 40-51

Yeldan, E. (2009). “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?” (erişim tarihi 20.09.2020). <https://calismatoplum.org/makale/kapitalizmin-yeniden-finansallasmasi-ve-2007-2008-krizi-turkiye-krizin-neresinde>

Yeldan, E. (2010). İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri, Çeviren: Murat Yıldırımoglu, Harun Öztürkler, Efil Yayınevi, Ankara

Yentürk, N.(2003). “Birikimin Kaynakları”, Köse. A., Şenses, F. Ve Yeldan, E. İçinde, İktisadi Kalkınma, Kriz Ve İstikrar, Oktar Türel’e Armağan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

Yentürk, N. (2005). Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,

Yıldırım, O. (2004). “Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Finansal Krizler(1980- 2002) Nedenleri, Sonuçları ve Ekonomik Etkileri”, 5.

Yıldırım K., Karaman D. ve Taşdemir M. (2008). “Makroekonomi”, 7.Bs.,Eskişehir, Seçkin

Yılmaz, Ö., Kızıltan, A. ve Kaya, V. (2005). “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi(24). s. 80

Yılmaz Ö, Kaya V. (2005). “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri,” Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 24, s. 77-96

Yılmaz, Ö. Ve Kaya, V., (2007). "Bölgesel Enflasyon Bölgesel Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Zaman Serisi ve Panel Veri Analizleri", İktisat İşletme ve Finans, Sayı: 247, s. 62-78

Yılmaz, G.Ö.(2005). “Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 2, s. 63-76.

Yılmaz, Derya (2014). Para Birliği Ve Finansal Kriz Yönetimi: AB Açısından Bir Analiz, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2014.

Yumuşak, İ.G. ve Kar, A.(2000). Nüfus artış hızının düşürülmesi iktisadi kalkınmayı artırır mı? Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (1)

Yumuşak, İ.G. ve Kar, A.(2000). Nüfus artış hızının düşürülmesi iktisadi kalkınmayı artırır mı? Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (1)

Yurdakul, F, ve Akçoraoglu, A.(2003). “Makroekonomik Değişkenler ve Yapısal Kırılmalar: Türkiye Ekonomisine İlişkin Kanıtlar”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5 (1), s.53-62

Yüceol H.M.(2006). “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri”, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 243, s. 81-95

Yürekli, Ö. (2004). Ekonomik Krizler Açısından Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri ve Türkiye, (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Zeynel Dinler, Mikro Ekonomi, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2013.

